

ANA BILINOVIĆ RAJAČIĆ
JOVANA ČIKIĆ

SAVREMENE PORODICE I PORODIČNE POLITIKE

SAVREMENE PORODICE I PORODIČNE POLITIKE

Ana Bilinović Rajačić i Jovana Čikić

SAVREMENE PORODICE I PORODIČNE POLITIKE

Novi Sad, 2025.

SAVREMENE PORODICE I PORODIČNE POLITIKE

Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet

21000 Novi Sad, Dr Zorana Đinđića 2

<https://www.ff.uns.ac.rs/>

Za izdavača: prof. dr Milivoj Alanović, dekan

Ana Bilinović Rajačić i Jovana Čikić

SAVREMENE PORODICE I PORODIČNE POLITIKE

Recenzenti:

dr Marko Škorić, redovni profesor, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
dr Marica Petrović, vanredna profesorka, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
dr Valentina Sokolovska, redovna profesorka, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

Dizajn korica: Sanja Bilinović Čeranić

Fotografija na naslovnoj strani: Sanja Bilinović Čeranić

ISBN

978-86-6065-957-8

URL

<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2025/978-86-6065-957-8>

Zabranjeno preštampavanje i fotokopiranje. Sva prava zadržavaju izdavač i autori. Sadržaj i stavovi izneti u ovom delu jesu stavovi autora i ne odražavaju nužno stavove izdavača, stoga izdavač ne može snositi nikakvu odgovornost prema njima.

Sadržaj

Predgovor	1
Kontekstualizacija problema – šta oblikuje porodični život u savremenim društvima?	3
Kakve su porodice danas?	24
Porodična politika: susret porodičnih iskustava i javnih intervencija	66
Istraživanja porodične politike: karakteristike, teme i pristupi	77
Osnovni pravci istraživanja porodične politike	77
Dominantni pojmovi, koncepti i modeli u (komparativnom) izučavanju porodičnih politika.....	79
Model muškog hranioca	81
Modeli podrške porodicama	83
(De)familizacija	86
Modeli (de)familizacijskih politika	92
Degenderizacija	98
Dedomestikacija.....	101
Dematerizacija	103
Pristupi sagledavanju porodičnih politika u komparativnoj perspektivi.....	106
Porodična politika na nadnacionalnom nivou	112
Evropska unija – ka minimalnim standardima u oblasti politika prema porodici u zemljama članicama	113
Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj – raskršće ekonomskog rasta, istraživačke delatnosti i porodičnog blagostanja.....	120
Međunarodna organizacija rada – socijalna zaštita i međunarodni radni standardi u službi podrške porodicama	128
Dečji fond Ujedinjenih nacija – porodična politika u službi osnaživanja dečjih i roditeljskih prava	135
Umesto zaključka: izazovi u unapređenju teorijskih i metodoloških osnova istraživanja porodične politike	145
Literatura	151
Elektronski izvori	188

Predgovor

Studija *Savremene porodice i porodične politike* nastala je kao izraz potrebe za sintezom saznanja o višedimenzionalnim procesima koji oblikuju savremene porodice i sistemskih odgovora na izazove koje nosi savremeni porodični život. Utemeljena je na analizi dominantnih obeležja savremenih društava i pratećih društvenih procesa koji utiču na modalitete formiranja, funkcionisanja i transformacije današnjih porodica. Reč je o različitim strukturnim i kulturnim karakteristikama savremenih društava (poput fluidnosti i rizičnosti, prostorno-vremenske kompresije, individualizacije životnih stilova, komodifikacije odnosa, tiranije izbora, prekarnog rada, krize socijalne sigurnosti, rodnih režima, generacijskih specifičnosti i kulta mladosti), koje se na specifičan način reflektuju na domen porodice, partnerstva i roditeljstva. U pitanju su promene na nivou sastava, strukture, funkcija i oblika porodica, kao i transformacije srodničkih, partnerskih i roditeljskih uloga i odnosa. Analiza odlika, aspekata i implikacija tih promena ponuđena je u drugom poglavlju studije.

Predočeni nalazi o karakteristikama savremenog porodičnog života ujedno svedoče o izazovima s kojima se savremene porodice suočavaju. Tim izazovima (ili problemima) bavi se porodična politika. Reč je o relativno mladoj oblasti izučavanja koja obuhvata širok dijapazon praktično-političkih inicijativa usmerenih ka (podršci) porodicama. U ovoj studiji, sadržaji o porodičnoj politici koncipirani su s ciljem da čitaocu pruže osnovna teorijska i praktična znanja o navedenoj oblasti izučavanja. Mogu da se tumače i kao svojevrsni *vokabular* porodične politike, koji omogućava sticanje uvida u dominantne pojmove, koncepte i analitičke i metodološke pristupe u oblasti. U najširem smislu, ti sadržaji služe kao sredstvo za kontekstualizaciju i kategorizaciju kompleksnih veza između porodice, države i tržišta, posmatranih iz rodne, (među)generacijske, kao i (nad)nacionalne perspektive.

Umesto zaključka, argumentovana je neophodnost revizije postojećih konceptualnih i metodoloških okvira izučavanja porodične politike, u cilju adekvatnijeg adresiranja dinamike i složenosti

savremenog porodičnog života, kao i interakcije različitih aktera, neformalnih aranžmana i višestrukih nivoa upravljanja u toj oblasti.

Novi Sad, decembar 2025. godine

Autorke

Kontekstualizacija problema – šta oblikuje porodični život u savremenim društvima?

Porodica je dinamičan društveni fenomen čiji su oblici, funkcije, odnosi i prakse snažno oblikovani specifičnim sociokulturnim i istorijskim kontekstom. Drugim rečima, porodica je u kontinuiranom procesu transformacije. Te transformacije bitno otežavaju njeno (jednoobrazno) definisanje i istraživanje (Sharma, 2013; Settles, 2023). Poteškoćama pri određenju pojma porodice umnogome doprinosi i činjenica da je reč o terminu koji je u svakodnevnoj upotrebi, te se njegovo značenje uzima zdravo za gotovo, to jest, smatra se da „svi znaju šta porodica jeste” (Rener, 2009: 29). Iz takvog pristupa neminovno proizilaze zablude, stereotipi i pojednostavljivanja, usled kojih analiza porodice postaje još zahtevniji poduhvat (Milić, 2001). Ujedno, porodica je predmet istraživanja brojnih nauka i svaka od njih ima sopstveni pristup i fokus pri njenom definisanju.¹ Osim toga, pojam porodice neretko se nekritički izjednačava sa srodnim (ali ipak specifičnim) pojmovima braka, domaćinstva i srodstva. Na teškoće u definisanju porodice utiče i *ideološki rat oko porodice* (Rener, 2009) iliti borba između (neo)konzervativne i radikalno-levičarske ideološke orijentacije, koje polaze od različitih shvatanja o tome kako porodica nastaje, čemu služi i ko je čini. Samim tim, vodeća orijentacija utiče na vidljivost porodičnih

¹ Demografsko-statističke definicije porodice naglašavaju elemente zajedničkog prebivališta i srodstva. Pravne nauke fokusiraju se na porodicu kao instituciju i pravno regulisanje uloga i odnosa među njenim članovima. Ekonomska određenja porodice prevashodno je vide kao proizvodno-potrošačku jedinicu, dok je antropolozi posmatraju kao složenu mrežu odnosa koja posreduje između pojedinca i šire društvene zajednice i naglašavaju univerzalno prisutne funkcije i elemente porodica, kao i njihove kulturne specifičnosti. Kada je reč o psihološkim određenjima, ona se fokusiraju na emocionalne aspekte porodičnih odnosa, značaj porodice za psihološki razvoj njenih članova i subjektivno iskustvo porodičnog života.

formi, funkcija i odnosa i njihovo prepoznavanje kroz dominantni narativ. Na definisanje pojma porodice dodatno utiče činjenica da porodice prolaze kroz određene razvojne etape tokom svog životnog ciklusa (Rener, 2009). Te etape (iliti faze porodičnog ciklusa) stvaraju različite porodične oblike i odnose i menjaju način na koji se vrše porodične funkcije, što oblikuje shvatanje toga šta je porodica i ko je čini. Na tom tragu, First (1981: 14) ističe da je pojam porodice moguće utvrditi jedino ukoliko se ona posmatra u okviru konkretnog vremena i prostora, to jest, primenom dijalektičkog pristupa kojim se ona „dovodi u vezu s drugim društvenim pojavama i odnosima, te promatra u procesu njihova odnosa i zavisnosti o sveukupnosti društveno-povijesnih okolnosti”.

Savremene porodice karakteriše nekoliko bitnih elemenata, u koje spadaju raznovrsnost porodičnih oblika i odnosa i izražena dinamičnost promena porodičnog života. Stoga, sociolozi porodice sve ređe istražuju porodicu kao statičnu pojavu i okreću se analizi porodice kao dinamične kategorije. Reč je o napuštanju ideje *biti porodica* (engl. *being family*) u korist koncepta *bavljenje porodicom* (engl. *doing family*) (Finch, 2007). Navedeni koncept oslanja se na prepoznavanje i razmatranje savremenih porodičnih praksi (Morgan, 2011a; 2011b) kroz koje se stvaraju i potvrđuju porodične uloge, identiteti, odnosi i funkcije i razmenjuju neophodni resursi.

„Preciznije, to su aktivnosti i odnosi u vezi sa partnerskom intimnošću, majčinstvom/očinstvom, detinjstvom, brigom o drugima, zajedničkim provođenjem slobodnog vremena, finansiranjem i potrošnjom, obavljanjem kućnih poslova, socijalizacijom, rekreaticama u životnim putanjama i sl. Porodične prakse su umrežene, tako da jedna utiče na drugu i obrnuto, bilo simultano ili konsektivno” [Čikić & Bilinović Rajačić, 2020: 800].

Imajući na umu navedeno, ne čudi što Gidens (Giddens, 1987a; navedeno prema: Cheal, 1991: 1) ističe da je „istraživanje porodice mnogima izgledalo kao jedan od najdosadnijih poduhvata. Sada, čini se da je reč o jednom od najprovokativnijih i najzanimljivijih”. Takođe, o porodici u savremenim društvima ne možemo da govorimo u jednini, ne

samo zbog izražene raznovrsnosti njenih pojava, već i zbog širokog spektra načina na koje se ona percipira. Današnje analize porodice prepoznaju i nedvosmisleno ističu različite putanje njenog razvoja (Beck & Beck-Gernsheim, 2002; Tomanović & Stanojević, 2024; Rudinesko, 2021).

U razmišljanju o porodici, javljaju se dva važna pitanja: a) da li je porodica i dalje živa, kao i b) da li je porodica potrebna savremenom čoveku i društvu (Eisenberg, 1998). Takva pitanja doprinose naučnoj diskusiji o kraju porodice u savremenim društvima. Argumenti u prilog tezi o kraju porodice proizilaze iz prepoznavanja brojnih značajnih promena u porodičnom sastavu, strukturi, funkcijama i odnosima. Čini se da oni koji su zabrinuti za opstanak porodice zapravo ne žele da prihvate njenu transformaciju. U izvesnom smislu, njihov lament nad tradicionalnom porodicom predstavlja žal za tradicionalnim porodičnim i društvenim vrednostima i vremenom kada su porodice (navodno) bile „bolje, stabilnije, bezbednije, a porodični život manje egoističan i više solidaran” (Rener, 2009: 35). Neretko, teza o kraju porodice poklapa se sa neadekvatnim izjednačavanjem porodice i braka. Stoga, trend odlaganja braka i porasta učestalosti razvoda i vanbračnih zajednica posmatra se kao pretnja po očuvanje poznate forme porodičnog života. No, čini se da savremena porodica (kao društvena pojava i naša svakodnevnica) opstaje uprkos negativnim (ponekad i fatalističkim) prognozama. Ona se menja pod uticajem sveukupnih društvenih prilika, tako što im se prilagođava, ali i pruža otpor u skladu sa sopstvenom dinamikom i interesima.

Da bi se utvrdilo šta je porodica danas, kako izgleda, kako funkcioniše i ko je čini, neophodno je poći od prepoznavanja dominantnih obeležja savremenih društava. Reč je o različitim strukturnim i kulturnim karakteristikama (poput rodnih režima, kompresije prostora i vremena, tiranije izbora i prekarnog rada) koje odslikavaju uslove u kojima se partnerski i porodični odnosi formiraju, menjaju i održavaju.

Jedan od produktivnijih sociologa 20. veka, Zigmunt Bauman (2009a: 9), zagovarao je tezu o **fluidnosti života u savremenim društvima**, odnosno, onim društvima u kojima se „uslovi pod kojima njihovi pripadnici deluju menjaju brže nego što je potrebno da se načini delovanja konsoliduju u navike i rutine”. Pod takvim društvenim okolnostima, ranije ustanovljeni i ustaljeni društveni obrasci razbijaju se

i postaju fleksibilniji. To ne znači da u fluidnim društvima ne postoje strukture i pravila. Naprotiv; oni su prisutni i приметni, ali gube nekadašnju nužnost. Kako fluidnost doprinosi razbijanju ustaljenih društvenih obrazaca, dolazi do transformacije društvenih (i porodičnih) uloga, čije vršenje postaje raznolikije. S obzirom na to da je uloge moguće vršiti na više društveno prihvatljivih načina, teže je predvideti ponašanja društvenih aktera, a njihovi međusobni odnosi postaju raznovrsniji.

Bauman testira ideju o fluidnosti i u sferi ljubavi i intimnih odnosa. On smatra da su fluidna društva ujedno označila kraj tradicionalnog, romantičnog shvatanja ljubavi kao veze s jednom osobom za ceo život (Bauman, 2009b). U takvim društvima, intimni iliti partnerski odnosi bivaju komodifikovani i podvrgnuti opštim tržišnim principima. Komodifikacija u sferi partnerskih odnosa posledica je izraženog konzumerizma, koji se u savremenim društvima preliva iz primarno ekonomske sfere u ostale segmente društva (Bauman, 2009b). Konzumerizam podrazumeva brzu i čestu potrošnju, kao i potrošnju velikog obima i zasniva se na „trenutnim zadovoljenjima, rezultatima koji ne zahtevaju duže napore, nepogrešivim receptima” (Bauman, 2009b: 23). Poput robe, partneri se pronalaze na takozvanom *bračnom tržištu*, na kom svako za sebe bira osobu koja mu najviše odgovara pod datim okolnostima. Stoga ne čudi što su partnerske veze vremenski ograničene, to jest, traju dokle god u njima i zahvaljujući njima partneri mogu da zadovolje svoje potrebe. To znači da se partneri menjaju (relativno) često, onda kada se pojave „nove i unapređene verzije” (Bauman, 2009b: 29).

Na porodičnu strukturu i karakter porodičnih odnosa u velikoj meri utiču **obeležja rodni režima**. Ta obeležja formiraju se pod okolnostima kontinuiranog delovanja kulturnih, ekonomskih, pravno-političkih i istorijskih obeležja društva. Rodni režimi nisu nikakva apstraktna načela, već standardi koji su neposredno vezani za svakodnevicu muškaraca i žena, a koji se manifestuju u „rodno uslovljenim poželjnim i očekivanim ponašanjima, kao i šansama da takva ponašanja budu realizovana. Ta ponašanja se, opet, ostvaruju kroz (ne)učestvovanje u pojedinim oblicima reprodukcije” (Čikić, 2017: 109). Suštinska odlika rodni režima jeste činjenica da se oni „samoreprodukuju, nezavisno od toga da li su pojedinci koji ih čine svesni toga” (Walby, 2009: 254).

Rodni režimi određuju društveno očekivano ponašanje pojedinaca u javnoj i privatnoj sferi, u zavisnosti od toga s kojim rodnom se pojedinci identifikuju. Konkretno, to znači da rodni režimi, pored individualnog ponašanja, oblikuju i „individualne i grupne položaje i odnose, mogućnost za sticanje i posedovanje kapitala, pristup relevantnim institucijama, javno mnjenje o 'nama' i 'drugima', kao i spremnost i mogućnosti za učestvovanje u različitim razvojnim aktivnostima” (Čikić & Bilinović Rajačić, 2023: 225). Shodno tome, rodni režimi određuju rodnu hijerarhiju ili odnose između rodno determinisanih položaja.

Činjenica da se rodni režimi formiraju pod uticajem različitih društvenih obeležja podrazumeva njihovu istorijsku promenljivost. Takođe, različita društva u istom istorijskom momentu mogu da se odlikuju različitim varijetetima rodni režima (Walby, 2020), kao što su privatni i javni, predmoderni i moderni, neoliberalni i socijaldemokratski (Tabela 1). Ujedno, na nivou jednog društva, moguće je istovremeno pronaći obeležja više varijeteta rodni režima, u zavisnosti od posmatranog domena ili društvene sfere. Tako žene i muškarci mogu da imaju (formalno) jednaka prava u sferi obrazovanja, a da pritom postoje i te kako vidljive i duboko ukorenjene rodne nejednakosti u sferi neplaćenog (kućnog) rada i brige o deci. U zavisnosti od njihovih obeležja, društva se odlikuju manje ili više izraženim rodni nejednakostima u različitim sferama društvenog života (poput ekonomije, politike, socijalne sigurnosti, obrazovanja i brige o drugima) i na različitim nivoima (makro, mezo i mikro društvenom nivou).

Rodnost, a samim tim i rodni režimi, presudno zavise od karakteristika društava. Kako Hjuson navodi:

„Rodnost je utoliko važnija ukoliko je društvo patrijarhalnije, i to upravo u mikro-sferi, u sferi privatnosti. Lakše je uticati na uspostavljanje jednakosti u javnoj nego u privatnoj sferi, jer je potonja ne samo podložnija inerciji i osetljivija na porodične i životne cikluse, već je i centar preživljavanja pojedinaca” (Hughson 2015: 86).

Tabela 1 – Varijeteti rodni režima

	Privatni		Javni		
		Svi	Neoliberalni	Socijaldemokratski	
Priroda režima	Isključenje iz javnosti	Segregacija, ali ne i isključenje	Nejednakost, slaba demokratija	Niži stepen nejednakosti, jača demokratija	
Institucionalni Domeni	Ekonomija (domaća, država, tržište, kapital)	Sredstva za život žena strukturisana prema privatnim odnosima kod kuće	Sredstva za život žena iz besplatnog najamnog rada	Slaba regulacija uslova rada	Regulisanje politikama za jednakost i balansirano korišćenje vremena
	Politike (nacionalna država, lokal, državno organizovana religija)	Bez demokratske participacije	Malo demokratske participacije	Slaba demokratija: pravo glasa	Jača demokratija: prisustvo i širina
	Civilno društvo (seksualnost i intimnost; projekti i pokreti; obrazovanje)	Ograničeno na privatno	Nedomestifikovana	Nejednakost; komercijalizacija; slabo	Recipročnost; uzajamnost; jako
	Nasilje (interpersonalno, unutargrupno, država -individua, unutardržavno)	Nasilje od strane privatnih počinitelaca, državno neregulisano	Država ima monopol nad legitimnim nasiljem	Visok nivo nasilja, iako je ono kriminalizovano; država bezbednosti	Država kriminalizuje nasilje; podrška žrtvama; država blagostanja

Izvor: Walby (2023: 3).

Pozicija društvenog centra, poluperiferije ili periferije bitno utiče na odlike rodni režima. Analizirajući specifičnu poziciju društava poluperiferije (u koja spada i srpsko društvo), Hjuson (Hughson 2015) uočava donekle paradoksalni karakter rodni režima, koji se odlikuje otvaranjem ka egalitarnosti u javnoj sferi, uz rodno podeljenu privatnu sferu i upadljivo oslanjanje na takozvane ženske resurse. Osim „nadeksploatacije žena” (Blagojević, 1991; navedeno prema: Hughson,

2015), takve režime karakterišu i samožrtvujući mikromatrijarhat² i prilično jaka i uporna patrijarhalna ideologija.³

Bez obzira na konkretne tipove rodnih režima i njihova obeležja, u savremenim društvima, ženama (posebno mladim ženama) postaju dostupni novi prostori delovanja u sferi obrazovanja, kao i profesionalnog, političkog i šireg društvenog angažmana. Paradoksalno, ti prostori su „društveno potpuno nesigurni” (Bek, 2001: 184), što dovodi do veće izloženosti žena društvenim rizicima i njihove izraženije društvene ranjivosti.

U kontekstu transformacije obeležja savremenih rodnih režima, posebno se ističe fenomen **krize maskuliniteta**.⁴ Navedeni pojam odnosi se na individualnu i društvenu cenu promena u društvenom shvatanju uloge i položaja muškarca u savremenim društvima (Lemon, 1992; Wojnicka, 2021). Manifestuje se kao „kriza u savremenim formama maskuliniteta, obeležena neizvesnošću društvenih uloga i identiteta, seksualnosti, rada i ličnih odnosa, koja se često ispoljava u vidu nasilničkog i uvredljivog ponašanja prema sebi i drugima” (Frosh *et al.*, 2002: 1; navedeno prema: Morgan, 2006).⁵

² Samožrtvujući mikromatrijarhat je praksa karakteristična za period tranzicije srpskog društva, posebno blokirane tranzicije. Reč je o prelaznom obliku jačanja egalitarnosti u privatnoj sferi, koji podrazumeva „koncentraciju ženske moći na mikro-nivou, kroz pružanje roba i usluga za članove porodice, pa i emotivni menadžment” (Blagojević Hjuson, 2014: 392).

³ Rodni režim u savremenom srpskom društvu odlikuje se specifičnom rodnom asimetrijom u percepciji rodnih uloga i položaja, prema kojoj muškarci sebe doživljavaju kao „veće žrtve” (Hughson, 2015: 93). To je povezano s krizom maskuliniteta i traumatizacijom muškaraca zbog dodeljene uloge hranioca porodice. Takođe, uprkos prisutnoj patrijarhalnoj ideologiji i retradicionalizaciji, mogu se uočiti generacijske promene u odnosima između partnera, koje idu u pravcu egalitarnosti, i to više na nivou praksi nego diskursa (Hughson, 2015).

⁴ Prisutno je i suprotno stanovište, prema kom nije reč o krizi maskuliniteta, već o krizi radničke klase (Heartfield, 2002).

⁵ Pojedini autori (Wojnicka, 2021) kritikovali su ustaljeni stav prema krizi maskuliniteta kao negativnoj pojavi. Naime, „danas, u oblasti kritičkih studija muškaraca i muškosti, postigli smo naučni konsenzus da ovaj konkretan fenomen ne treba uokviriti kao naučni koncept, a diskusije o praksama muškaraca, manifestacijama i pregovorima o muškosti treba da izbegavaju negativno nabijeni pojam 'krize'. Umesto toga, diskusije i analize

Za Beka, kriza maskuliniteta je jedna od posledica rizičnosti savremenih društava. On ističe da „stari kliše 'čvrstog muškarca' više ne postoji” (Bek, 2001: 185). S druge strane, uspostavljaju se novi obrasci vršenja *muških* uloga, u kojima se muškarci manje ili više snalaze, u zavisnosti od svojih drugih društveno relevantnih obeležja. Oni koji se teže pronalaze u novim rodnim šablonima suočavaju se sa „ispražnjenom i uzdrmanom rodnom ulogom muškaraca” (Blagojević, 2014: 395). To može da dovede do individualne frustriranosti, ali i kolektivne sukobljenosti, što doprinosi „jačanju patrijarhalnih ideologija kao reakciji na to stanje” (Blagojević, 2014: 395).

Kriza maskuliniteta je proizvod kompleksnih promena u savremenim društvima, posebno onih u domenu:

- a) rada („opadanje teške industrije i, stoga, teškog fizičkog rada uz razvoj sektora usluga” – Morgan, 2006: 111);
- b) porodičnog života („porast stopa razvoda (sve češće iniciranih od strane žena), slabljenje dominantnog heteroseksualnog modela i porast broja jednoroditeljskih domaćinstava, na čijem čelu je češće žena” – Morgan, 2006: 111); i
- c) privatnog i javnog društvenog položaja žene.

Govoreći o krizi maskuliniteta u tranzicijskom kontekstu, Blagojević (2014) ističe traumatizaciju i neprilagođenost savremenog muškarca, koji u promenjenim i promenjivim (fluidnim) društvenim okolnostima ne može više da se drži svojih uobičajenih društvenih uloga. To dovodi do frustracije muškaraca, koji „se nalaze u paradoksalnoj situaciji da podjednako kao i žene vrednuju porodicu, ali da istovremeno još nemaju dovoljno izraženu ulogu u porodičnom životu, kao i da imaju veoma ograničene mogućnosti u javnoj sferi da ostvare svoju ulogu *hranilaca*” (Blagojević, 2014: 394).

treba da se fokusiraju na prirodu promena u muškostima (i drugim rodovima), pošto je to logičan rezultat činjenice da muškosti nisu ahistorični i statični fenomeni, već pre proizvodi određenih vremena, procesa i događaja, koji konstantno utiču na njihovu prirodu” (Wojnicka, 2021: 1). Autorka naglašava da je „sam pojam krize i dalje koristan u naučnim diskusijama o rodu, ali kada se uokviri kao specifičan istorijski događaj koji utiče na promene u praksama muškaraca, izvođenjima i (re)pregovorima o muškosti” (Wojnicka, 2021: 1).

Smatra se da savremena društva nude (gotovo) neograničene **moćnosti izbora**, u svim sferama društva. Tako pojedinac može da bira koje društvene mreže će da koristi i kako će na njima da se predstavi; gde, kada i s kim će da putuje; da li će i šta da studira; kojim poslom će da se bavi, koliko dugo i na koji način; za koga će da glasa i još mnogo toga. Savremeni čovek zahteva svoje pravo da bira i bude biran, a sloboda izbora postavljena je kao jedan od temeljnih principa i pokazatelja demokratičnosti i inkluzivnosti društva. Ujedno, reč je o sredstvu koje ljudima omogućava da budu ono što jesu (Salecl, 2014).

Pravo na izbor nije zaobišlo ni sferu partnerskih i porodičnih odnosa. Pojedinac može da odabere da li, kada i s kim želi da stupi u intimnu vezu, kakva će da bude priroda te veze; da li će da sklopi ili okonča brak, da li, kada i koliko dece želi da ima i s kim, (čak i kako će da ih začne); kao i kakav roditeljski stil želi da praktikuje. Moćnost osobe da bira i da bude birana/izabrana u partnerskim i porodičnim relacijama smatra se bitnim preduslovom za njenu ličnu sreću, ispunjenost i samoaktualizaciju.

S druge strane, sloboda izbora istovremeno nosi i određenu odgovornost. U ovom slučaju, reč je o odgovornosti za (ne)načinjene odabire. S tim u vezi, nameće se pitanje da li brzina i učestalost izbora koje svakodnevno pravimo umanjuje našu odgovornost za izabrano. Takođe, bezbrojni izbori s kojima je savremeni čovek suočen (i na koje je primoran) dovode do stvaranja društva stalnih dilema. Svaki pojedinac neprestano sebi postavlja pitanje da li je načinio pravi izbor. To pitanje rađa većitu sumnju, nesigurnost i svojevrstu teskobu (Roets *et al.*, 2012).⁶ Ono se odnosi na različite tipove odluka koje donosimo; od onih

⁶ Brojne studije došle su do zaključka da neograničen izbor, odnosno, „višak slobode“ (Schwartz, 2000: 79) može da ima negativan uticaj na mentalno zdravlje i blagostanje (Botti & Iyengar, 2004; Iyengar *et al.*, 2006; Markus & Schwartz, 2010; Scheibehenne *et al.*, 2009; Schwartz, 2000; Schwartz *et al.*, 2002). U tom kontekstu, pojedini autori (Schwartz 2000) skreću pažnju na to da širenje izbora u određenoj oblasti može da dovede do nekoliko problema. Prvi problem tiče se nesigurnosti vezane za to da li će osoba uspeti da prikupi adekvatne, verodostojne i potpune informacije. Drugi problem tiče se toga da veći broj mogućih izbora podiže standarde kada je reč o prihvatljivom ishodu. Konačno, ako osoba ima mnoštvo opcija na raspolaganju, lako može da pomisli da to znači da nema izgovor za loš odabir, te da je nesavršen ishod izbora samo njena krivica. Navedeni problemi su posebno izraženi u savremenim zapadnim društvima, u kojima su ljudi preplavljeni gotovo neograničenim izborima u svim sferama života.

svakodnevnih (poput izbora garderobe, restorana ili destinacije za godišnji odmor) do onih koje bi mogle da se označe kao strateške (poput izbora obrazovne putanje, posla ili partnera). Potom, javljaju se dodatne sumnje, te osoba počinje da se pita da li je mogla da odabere bolje i da li je izborom dobila onoliko koliko joj treba. To je početak onoga što se naziva *tiranijom izbora* (Salecl, 2014), koja je uronjena u takozvanu *ideologiju imanja svega*.

Tiranija izbora praćena je **tiranijom trenutka** (Erikson, 2003), koja zahteva trenutno zadovoljenje potreba i ispunjenje ciljeva. Ujedno, tiranija trenutka podrazumeva i da je pojedinac stalno prisutan kako ne bi propustio pravi momenat, jer ga to može dovesti u socijalno inferiornu poziciju. Tako dolazi do kulminacije koja se naziva **ubrzanim i/ili ubrzavajućim društvom** (Rosa, 2013), pri čemu je sve veća brzina društvenih događanja povezana, između ostalog, s ubrzavanjem ritma života (Rosa, 2013) i osećajem savremenog čoveka da nema (slobodnog) vremena, ni za sebe, ni za druge. Takvom društvu, osim dovoljno raspoloživog vremena, nedostaju i „sigurnost, predvidivost... jednoznačan identitet... i pravi doživljaji (koji nisu ni ironični ni medijski iscenirani)” (Erikson, 2003: 47). **Društvima kompresovanog vremena (i prostora)** (Harvey, 1990) nedostaje „polagano vreme” (Erikson, 2003: 47). Kako Harvi (Harvey, 1990: 244) navodi, to može da bude „izazovno, uzbudljivo, stresno, a ponekad i duboko uznemirujuće, te sposobno da izazove različite socijalne, kulturne i političke odgovore”.

Prethodno opisane pojave imaju specifičan uticaj na porodični život. Naime, porodično vreme je sporo vreme, vreme trajanja, koje se ne uklapa u brzi ritam savremenih društava. Usled nove percepcije protoka vremena, porodični život „dobija karakter proizvodne trake” ili, pak, rezidualne kategorije, koja se „puni ili prazni zavisno od toga kakve su druge aktivnosti” (Erikson, 2003: 174). Ujedno, sâmo **porodično vreme biva rascepkan** i prilagođeno individualnim dnevnim ritmovima njenih članova, ali i institucionalnom vremenu.

Kompresovani prostor i vreme ne menjaju samo ritam porodičnog života, već i porodične odnose, funkcionalnost i forme. Promene u sferi rada (migracija kapitala i radnih mesta, veća mobilnost radne snage i promene u sektorskoj strukturi i odnosu ponude i potražnje za određenim radnim profilima) utiču na privremeno ili trajno prostorno razdvajanje

članova porodice (partnera, roditelja i dece). Ipak, u naizgled smanjenom savremenom svetu, granice i udaljenost su lakše premostive, jer komunikacija pomoću savremenih tehnologija donekle nadoknađuje nedostatak neposrednog kontakta.

Kako Erikson ističe (2003: 87), „brzina prouzrokuje pojednostavljenja”. **Simplifikacija** je sasvim očekivana posledica ne samo brzine, nego i fluidnosti savremenih društava. Reč je o mehanizmu koji nam olakšava suočavanje s kompleksnom stvarnošću. Ona je vidljiva u raznim sferama društvenog života, poput ekonomije, politike i obrazovanja, a možda je najuočljivija u načinu na koji komuniciramo. Ipak, čini se da ubrzavanje ne vodi simplifikaciji porodičnih uloga i odnosa, ali može da dovede do nerazumevanja njihove složenosti.

Za savremena (a naročito razvijena) društva vezuju se i **produžena mladost**⁷ i **kultura mladosti**.⁸ Kao posledica strukturalnih i individualnih činilaca, produžena mladost dovodi do odlaganja sticanja nezavisnosti i formiranja posebne kategorije *mladih odraslih*. Po godinama i biološkoj zrelosti, ta kategorija pripada svetu odraslih, dok po psihološkim, sociokulturnim i ekonomskim karakteristikama odgovara svetu mladih iliti zavisnih članova društva. Produžena mladost predstavlja sve prisutniju pojavu odlaganja ulaska u svet odraslih i postaje „prepoznata kao demografski i politički problem, koji se potom ustaljuje i prepoznaje kao poseban stil života” (Mitrović, 2022: 92). To znači da produžena

⁷ Fenomen produžene mladosti dovodi u pitanje samo određenje pojma mladosti, usled promenjenog uzrasta kojim se pojam definiše. Naime, donja starosna granica je nepromenjena i iznosi 15 godina. Međutim, gornja starosna granica pomera se naviše. Pritom, to pomeranje nije jednoznačno definisano. U literaturi, prisutna su različita određenja gornje starosne granice, pri čemu neki govore o 25 godina, a neki o 30 ili čak 35 godina (Petrović, 2018). Takođe, ukazuje se i na brisanje jasnih razlika između pojmova mladosti i odraslosti (Sawyer *et al.*, 2018). Objašnjavajući promene samog pojma, Petrović (2018) skreće pažnju na Uleovo (Ule, 1986; navedeno prema: Petrović, 2018) razlikovanje sinhronizovane i nesinhronizovane mladosti. Potonja upravo odgovara konceptu produžene mladosti jer podrazumeva „nekoordinisano postizanje odraslih socijalnih uloga, a karakteristična je za mlade ljudi koji više teže nekonvencionalnim životnim stilovima i stavovima” pri čemu „rad, zanimanje i porodica više nisu obavezni životni uzori” (Petrović, 2018: 54-55).

⁸ Pojedini autori (Arnett, 2000) skreću pažnju na fazu začetka zrelosti (engl. *emerging adulthood*), koja podrazumeva odlaganje prihvatanja uobičajenih obeležja i uloga odraslih i fazu produženog istraživanja.

mladost nije nužno predmet negativne percepcije, već se doživljava „kao *normalan* deo životnog toka” (Mitrović, 2022: 104).

Za savremena društva vezuje se i **kult mladosti** (Smolik, 2014). Mladost više nije (samo) uvod u svet odraslih, „pripremna faza”, već je postala „završna faza ljudskog razvoja” (Smolik, 2014: 206).⁹ Potreba za večnom mladošću menja percepcije i ponašanja savremenih ljudi u brojnim sferama, pa tako i u sferi partnerskih i porodičnih odnosa. Naime, mladost podrazumeva neobaveznost, neodgovornost, otvorenost ka novom, spremnost na promene, sklonost ka eksperimentisanju, fokus na uživanju i ličnim zadovoljstvima, kao i potragu za identitetom (Smolik, 2014; Marković, 2022). **Tiranija mladosti** stvara okruženje u kom pojedinac teži da potvrdi i/ili produži sopstvenu mladost, te se odriče (ili odlaže usvajanje) tipičnih obeležja koja ga svrstavaju u svet odraslih (*markera odraslosti*), poput završetka školovanja, kupovine stana, podizanja kredita, samostalnog donošenja odluka, stupanja u (van)bračnu zajednicu i roditeljstva. Smolik (2014: 207) smatra da takvo ponašanje odgovara „pobuni... i relativizaciji vrednosti” kao tipičnim obeležjima kulta mladih, kao i sinhronijskim i reverzibilnim životnim biografijama (Tomanović, 2010).

U analizi društvenih okolnosti koje oblikuju savremene porodične odnose i funkcionalnost, neizostavna tema jeste uticaj **ekonomskog sistema**. Naime, savremena porodica je istovremeno potrošač i proizvođač, kako dobara i usluga, tako i kapitala. Ona je čvrsto i višestruko integrisana u ekonomske tokove. Savremena ekonomija funkcioniše kao sistem čestih, brzih i (sve češće) nepredvidivih promena, uz dominaciju **neoliberalne ekonomske orijentacije**. Uopšteno posmatrano, iako primetan, privredni rast je u slabljenju. Prema procenama, naredne godine doneće dodatno usporavanje rasta u razvijenim zemljama (Wiedokal, 2019), dok srednjeročne projekcije predviđaju izraženiji privredni rast u zemljama u razvoju, a posebno u azijskim društvima (Grinin *et al.*, 2021). Opisani trend može da pruži dodatni stimulans za uočene demografske promene, kao i promene unutar privatne sfere (porodica, partnerstvo i roditeljstvo) i u odnosu između privatnog i

⁹ Pritom, „kult mladosti i njegovi razni elementi ne samo da stvaraju perspektivu o mladosti; do određenog stepena, oni takođe izobličuju pogled na druge razvojne faze, na primer, detinjstvo i staračko doba” (Smolik, 2014: 209).

javnog/profesionalnog. Uporedo s privrednim rastom, primetan je i kontinuiran, višedecenijski **rast troškova života** (<https://www.oecd.org/en/topics/inflation-and-cost-of-living.html>), koji dodatno dovodi u pitanje ekonomsku sigurnost porodica. Navedene okolnosti doprinose vulnerabilnosti porodica s više izdržavanih članova, mladih suočenih s formiranjem porodice prokreacije, samačkih staračkih domaćinstava, kao i domaćinstava porodica u fazi *praznog gnezda*.

Savremeno tržište rada odlikuje se neujednačenošću ponude i potražnje radne snage. Naime, pojedina regionalna tržišta rada karakteriše nedostatak radne snage usled činilaca poput nedovoljnog rađanja, demografskog starenja i pražnjenja, mobilnosti radne snage, atraktivnosti regionalne ponude radnih mesta i kvaliteta pratećih usluga za zaposlene (Causa *et al.*, 2025). To dovodi do promena u dužini radnog veka i stopi nezaposlenosti, ali i traženja alternativnih rešenja za nedostatak (kvalifikovane) radne snage. U odlike savremenog tržišta rada spadaju i **velika fluktuacija radne snage**, posebno kada je reč o migracijama radnika (s istoka na zapad i s juga na sever), njena sezonalnost, ali i prelazak radnika iz jednog sektora u drugi. Navedena obeležja oblikuju porodični život onih koji zbog (boljeg) posla migriraju i bivaju odvojeni od svojih porodica na kraći ili duži rok (porodice čiji članovi žive odvojeno iliti *zajednice bez suživota*).

Deo rešenja za problem usklađivanja ponude i potražnje radne snage traži se u **automatizaciji radnih procesa** (iliti supstituciji ljudske radne snage). Automatizacija radnih procesa počiva na ranije započetim trendovima u razvoju **tehničko-tehnoloških inovacija** i njihovoj primeni u procesu proizvodnje dobara i usluga. Prema mišljenju pojedinih teoretičara (Grinin *et al.*, 2021: 8), dugoročno posmatrano, tehnološki napredak ići će u pravcu „finalne faze kibernetičke revolucije”, što će dovesti do izvesnih pomeranja u strukturi ponude i potražnje radne snage u određenim zanimanjima, koja mogu biti (ili već bivaju) zamenjena automatizovanim sistemima. Takođe, danas se sve više govori o primeni veštačke inteligencije u radnim procesima i opasnosti od istiskivanja dela radne snage iz kontingenta zaposlenih (Howard, 2019; Deranty & Corbin 2022). Rast specifične nezaposlenosti (vezane za određena zanimanja ili delatnosti) može da dovede u pitanje socijalnu sigurnost ne samo pojedinaca, već i njihovih porodica u celini, te poveća njihovu zavisnost od

državnih davanja, ali i ranjivost u pogledu siromaštva i socijalne isključenosti.

Zanimljivo je osvrnuti se na skorašnji ekstremni globalni poremećaj na tržištu rada. Naime, pandemija korona virusa, posebno u periodu prvog i drugog talasa tokom 2020. i 2021. godine, dovela je do opsežne transformacije u organizaciji rada. Reč je o masovnom prelasku na rad od kuće ili neku vrstu hibridnog radnog režima (Logansen *et al.*, 2024). To je uticalo na nastanak sasvim novog odnosa između javne i privatne sfere u životu zaposlenih. Na prvi pogled, čini se da rad od kuće pruža veću fleksibilnost u organizaciji radnog vremena. Međutim, takav model rada proizveo je nove probleme u uspostavljanju ravnoteže između poslovnog i porodičnog života. Ti problemi bili su posebno izraženi u slučaju porodica s decom i imali su specifična rodna obeležja (Čikić & Bilinović Rajačić, 2021; Bernhardt *et al.*, 2023).¹⁰

Uprkos rastu potražnje za kadrovima u određenim delatnostima, za značajan broj zaposlenih danas može se reći da se nalaze u prekaranom radnom položaju, pri čemu je rizik od **prekarnog rada** izraženiji u društvima/privredama periferije i poluperiferije (Perović, 2024). Za prekarni rad karakteristični su nepovoljni radni uslovi, kao što su „neizvesnost u pogledu trajanja zaposlenja, nedostupnost socijalne zaštite i drugih pogodnosti koje su uobičajeno povezane sa standardnim zaposlenjem, niska cena rada, pravna i praktična nemogućnost radničkog udruživanja i sindikalnog organizovanja, te nejasan i neizvestan odnos radnika spram poslodavca” (ILO, 2012: 27; navedeno prema: Perović, 2024: 371). Prekarni radni položaj pojedinaca je bitan činilac prekarne

¹⁰ Prema nalazima Čikić i Bilinović Rajačić (2021), tokom pandemije i vanrednog stanja u Republici Srbiji, rad od kuće i hibridni model rada usloveli su nove forme odnosa između privatnih i javnih obaveza žena. Te forme kretale su se od onih kojima se moglo upravljati do onih koje su bile toliko zahtevne da su predstavljale ozbiljne, a neretko i nerešive prepreke u usklađivanju porodičnog i profesionalnog života žena. Takođe, intenzitet konflikta između privatnih i javnih obaveza žena zavisio je od nekoliko činilaca, poput „karakteristika porodice (broj dece, broj članova domaćinstva), ekonomskih aspekata (porodični budžet pre pandemije) i radnih uslova (organizacija rada, nivo efikasnosti)” (Čikić & Bilinović Rajačić, 2021: 565). Iako je potvrđen kontinuitet konflikta između profesionalnih i porodičnih obaveza žena, uočen je obrnut smer uzroka tog konflikta. Naime, umesto konflikta rad – porodica, pandemija je dovela do konflikta porodica – rad, usled „pojačanih zahteva iz privatnog života” (Čikić & Bilinović Rajačić, 2021: 566).

pozicije njihovih porodica/domaćinstava i dovodi ih u izražen rizik od siromaštva i socijalne isključenosti. Takođe, prekarni rad otežava usklađivanje rada i porodičnog života (Tomanović, Stanojević, 2024). Prekarni radni položaji javljaju se i u samom porodičnom domaćinstvu (poput položaja žena domaćica).

Kada je reč o prekarnom položaju mladih, ističe se da „tranzicija od obrazovanja do zaposlenja sve više gubi svoj standardni oblik i postaje i produžena i fragmentisana” (Tomanović, Stanojević, 2024: 186).¹¹ Prekarni položaj mladih otežava njihovo osamostaljivanje, a samim tim (potencijalno) i stupanje u partnerske odnose i zasnivanje porodice prokreacije.

Nezaobilazan segment prikaza karakteristika savremenih društava jesu i **generacijske specifičnosti**. Generaciju posmatramo kao specifičnu socijalnu formaciju koja obuhvata pojedince koji „imaju zajedničku

¹¹ Po izlasku iz obrazovnog sistema, mladi stupaju na tržište rada, gde im se pretežno nude privremeni i povremeni poslovi. Oni su slabije i/ili neredovno plaćeni za svoj rad i često imaju „nepotpuno ili rotirajuće radno vreme” (Marković, 2021: 69). Sve navedeno doprinosi neizvesnosti njihove karijere i socijalnog statusa. Kako ističe Marković (2021: 69):

„Iz svega ovoga proizilaze ograničenja da se gradi profesionalni identitet i mesto u socijalnoj i ekonomskoj strukturi. A iz toga i smisla orijentacija kojom se definiše i razvija narativ o smislu, odnosima sa drugima i izgledima budućnosti (Ružica, 2015: 26).”

Prema raspoloživim podacima Republičkog zavoda za statistiku Srbije (RZS, 2025), stopa nezaposlenosti mladih (od 15 do 24 godine) u Srbiji u prvom kvartalu 2025. godine iznosila je 24,1%, što je 2,6 puta više u odnosu na opštu stopu nezaposlenosti na nivou države, odnosno, 1,6 puta više u odnosu na stopu nezaposlenosti mladih u EU (EUROSTAT, 2025). O prekarnom položaju mladih na tržištu rada u Srbiji najbolje svedoče podaci istraživanja Krovne organizacije mladih Srbije (Stojanović *et al.*, 2024), prema kojima samo 37% zaposlenih mladih ima ugovor o zaposlenju na neodređeno vreme, 6% ima ugovor o privremeno-povremenim poslovima, 22% o radu na određeno vreme, 8% je zaposleno preko omladinske zadruge, a svaki deseti radi „na crno”. Samo 21% zaposlenih mladih u Srbiji ima zaposlenje koje u potpunosti odgovara obrazovnim kvalifikacijama koje su prethodno stekli, a više od 85% njih spremno je da se prilagođava uslovima tržišta i radi posao van struke ili ispod kvalifikacija (Stojanović *et al.*, 2024). O teškom položaju mladih na tržištu rada u Srbiji mnogo govori i činjenica da „mladi i dalje veruju da je za dobijanje posla najvažnije da imaju lična i porodična poznanstva („veze”), kao i aktivizam u političkoj partiji, u značajno većoj meri od formalnog ili neformalnog obrazovanja” (Stojanović *et al.*, 2024: 182).

istorijsko-biografsku prošlost” (Scherger, 2012: 3) na osnovu koje razvijaju svest o pripadanju istoj generaciji. Ta svest praćena je sličnim iskustvima, pogledom na svet, očekivanjima, vrednostima i normama. Prema Manhajmu (Mannheim, 1952), svaku generaciju obeležavaju specifična lokacija i aktualitet. Pod lokacijom, misli se na specifično zajedničko mesto u „istorijskoj dimenziji društvenih procesa” koje im omogućava „specifična potencijalna iskustva... karakterističan način mišljenja i karakterističan način istorijski relevantnog delovanja” (Mannheim, 1952: 291), dok aktualitet ukazuje na „participaciju u zajedničkoj sudbini” (Mannheim, 1952: 303).

Populaciju savremenih društava čine pripadnici nekoliko generacija. To su posleratna generacija ili takozvani *bejbi bumeri* (engl. *baby boomers*), generacija iks (rođeni od sredine šezdesetih do ranih osamdesetih godina 20. veka), generacija ipsilon (takozvani *milenijalci* rođeni tokom osamdesetih i u prvoj polovini devedesetih godina 20. veka), generacija ze (takozvani *zumeri* rođeni poslednjih godina 20. veka i u prvoj deceniji 21. veka) i generacija alfa (rođeni tokom proteklih desetak godina) (<https://mccrindle.com.au/article/topic/demographics/the-generations-defined/>).¹²

Brojna istraživanja pokazala su da među pripadnicima navedenih generacija postoje razlike u dominantnim vrednostima i životnim ciljevima, životnim ideologijama i preferiranim životnim putanjama (Dimock, 2019; Campbell *et al.*, 2017; Bennet *et al.*, 2017; Crofts *et al.*, 2016). Te razlike primetne su i u sferi porodičnih odnosa. Naime, većina *bejbi bumeri* i pripadnika generacije iks (starijih generacija) teži braku i porodičnom životu. Njihova tranzicija u odraslost bila je prilično standardizovana i podrazumevala je uobičajene korake na životnoj putanji, a to su završetak školovanja, zaposlenje, stambeno osamostaljivanje, stupanje u brak i rađanje dece. Pripadnici tih generacija (posebno *bejbi bumeri*) vrednuju srodničke veze. Oni znaju ko su im preci i potomci, kao i boćni srodnici, održavaju porodićne veze i neguju porodićnu solidarnost. Zduženno s osećajem porodićne odgovornosti, to neretko dovodi do toga da se nalaze u tesnacu, s jedne strane pritisnuti

¹² Podaci o rasponu godina za navedene generacije pokazuju blage varijacije (Berkup, 2014; Smola & Sutton, 2002).

potrebama svojih (sada već) ostarelih roditelja (pripadnika posleratne generacije), a s druge rastućim potrebama svoje dece (zumeru, kao i pripadnika generacije alfa) (Aazami *et al.*, 2018; Jang *et al.*, 2021).

Nasuprot tome, za milenijalce i zumere, nove društvene okolnosti otvorile su priliku za destandardizaciju životnih putanja, uz diverzifikaciju životnih stilova, posebno kada je reč o partnerskim odnosima. Za pripadnike tih generacija, brak i formiranje porodice prokreacije predstavljaju samo jednu od mogućih opcija, a ne i nužno pravilo. U odnosu na svoje roditelje, babe i dede, pripadnici novijih generacija imaju pragmatičniji i fleksibilniji odnos prema vezama, a posebno prema braku (Karna *et al.*, 2023). Stoga, ne čudi što pripadnici tih generacija odlažu formiranje sopstvene porodice (Barroso *et al.*, 2020). U slučaju milenijalaca, borba za individualnu biografiju neretko uslovljava i nestandardne porodične aranžmane (o kojima će biti više reči u sledećem poglavlju). Takođe, većina milenijalaca preferira egalitarniji model (van)bračne veze (Taylor *et al.*, 2011). Pojedini autori prepoznaju uočene promene kao novi tip braka, takozvani *ja-brak* (Willoughby, 2020).

Između ostalog, savremena društva su i **društva medija**. Sem što služe za informisanje, zabavu i edukaciju, mediji su i platforme za oponašanje prikazanih obrazaca ponašanja, izgradnju identiteta i identifikaciju, kao i oblikovanje predstava o društvenim, a samim tim i porodičnim ulogama (Židová & Bielčíková, 2022). U doba „saturacije domaćinstava modernim sredstvima komuniciranja” i „medijski bogatih porodica” (Stášová, 2020: 87), mediji igraju različite uloge u oblikovanju porodičnog života (poput uloge agensa socijalizacije i podsticajne i/ili inhibitorne uloge u porodičnoj komunikaciji i odnosima). Dostupnost i mobilnost medijskih sredstava dovode do njihove upotrebne lokalizacije, individualizacije i privatizacije (Stášová, 2020). Stoga, sve češće se govori o uticaju medija na nove forme intimnosti, ali i usamljenosti (Turkle, 2011; navedeno prema: Stášová, 2020).

Veza između medija i porodičnog života ogleda se i u medijskom oblikovanju percepcije i očekivanja od partnerskih i porodičnih odnosa. Neretko, medijske slike o partnerskim vezama (poput slučajnog, sudbinskog susreta stranaca, grandioznih gestova među partnerima i vanredno romantičnih prosidbi) ili o tome kako bi porodični život „trebalo da izgleda” (takozvana porodica sa reklame) mogu da kreiraju nerealnu

predstavu pojedinaca. Medijska *diznifikacija* porodičnog života (Juschka, 2008; Tanner *et al.*, 2003; Garlen & Sandlin, 2017) biva poljuljana, ako ne i potpuno srušena u kontaktu s realnošću, što dovodi do neispunjenih očekivanja i razočarenja, porodičnih problema i sukoba. Pojedini autori opisuju taj „slom” očekivanja kao „(ne)srećni do kraja života” (engl. *happily (n)ever after*) (Garlen & Sandlin, 2017).¹³

Najzad, ne treba zaboraviti da se značajan deo porodičnog života današnjice odvija u virtuelnom prostoru. Kao važan deo savremenog medijskog prostora, društvene mreže predstavljaju mesto međusobne komunikacije članova porodice, upoznavanja i zavođenja partnera (Petrović & Pejković, 2021), ali i predstavljanja porodičnog/partnerskog života drugima, u skladu s principima društvene dramaturgije (Gofman, 2000).

Kada se govori o obeležjima savremenih društava, neizostavno je pomenuti i njihovu **rizičnost**. Bek postavlja i argumentuje svoj koncept rizičnih društava na osnovu analize načina na koji se savremena društva suočavaju sa „slomom unutar moderne” (Bek, 2001: 18). Reč je o društvima u kojima se „modernizacija potpuno istrošila... i sada pogađa samu sebe svojim premisama industrijskog društva i njegovim funkcionalnim principima” (Bek, 2001: 19). Rizici postaju imanentni deo savremenih društava. Oni su globalni i odnose se na sva društva i sve sfere društvenog života. Kako rizici rastu i usložnjavaju se, tako nastaju i rizični društveni položaji (Bek, 2001). Međutim, iako neki pojedinci ili grupe poseduju karakteristike usled kojih su podložniji rizicima, u današnje vreme, više niko nije pošteđen njihovog delovanja i štetnih posledica.¹⁴

¹³ U studiji posvećenoj prepoznavanju dominantnih tema o parovima i porodicama u *Diznijevim* animiranim filmovima (Tanner *et al.*, 2003) istaknuto je nekoliko tema: a) ljubav na prvi pogled kao osnova partnerskih odnosa; b) lakoća održavanja partnerskih odnosa; c) prioritetnost porodičnih odnosa u odnosu na druge odnose; d) pojednostavljena raznolikost porodica; i e) rodne razlike u moći muškaraca/očeva i žena/majki. Studija sličnog tematskog fokusa (Garlen & Sandlin, 2017) bavila se konceptom *okrutnog optimizma*, prepoznatog proučavanjem *Diznijevih* filmova o princezama, koji nastaje na osnovu fantazija o sreći i ispunjenosti koje su neodržive i štetne. *Okrotni optimizam* rukovodi se nemogućim idealom romantične ljubavi i *mladinom fikcijom* (Heise, 2012).

¹⁴ Bek (2001) govori o *efektu bumeranga*, to jest, o tome da negativne posledice rizika, u određenoj meri, pre ili kasnije stignu i one koji proizvode rizike.

Bekovo tumačenje percepcije rizika pokazalo se kao relevantno za razumevanje partnerskih i porodičnih odnosa u savremenim društvima. Svest o riziku podrazumeva ujedno svest o njegovoj stvarnosti, ali i nestvarnosti (Bek, 2001) i upravo u tome leži njegova prava opasnost, to jest, „društvena težina rizika leži u opasnostima, projektovanim u budućnost” (Bek, 2001: 51). Na primer, savremeni čovek je (donekle) svestan rizika koje sa sobom nosi ulazak u partnersku (posebno bračnu) zajednicu, jer on svedoči konfliktima između partnera, nezadovoljstvima, neverstvima i teškim razvodima. Takođe, on uviđa troškove, nedoumice i izazove s kojima se suočavaju savremene majke i očevi u vršenju roditeljskih uloga, te stoga odlaže ili potpuno odustaje od roditeljstva. Svest o rizicima u porodičnom i partnerskom/bračnom životu podrazumeva da savremeni čovek promišlja privatni život. Refleksivnost (u sferi privatnosti) podrazumeva procenu verovatnoće pojave rizika i procenu štete koju rizik može da proizvede. Pritom, rizik može da se pojavi kako usled činjenja, tako i usled nečinjenja.

Jedna od najuočljivijih karakteristika savremenih društava je **individualizacija životnih stilova** (Beck & Beck-Gernsheim, 2002). Pri elaboraciji tog koncepta i njegovih posledica, naročito po porodični i partnerski život, skreće se pažnja na to da u modernom životu, sve što nam je bitno (pa tako i ljubav, brak i porodica) postaje „prekarna sloboda” koja počiva na nekoliko ključnih principa: „misli, kalkuliši, planiraj, prilagodi, pregovaraj, definiši, otkazi” (Beck & Beck-Gernsheim, 2002: 2, 6). Individualizacija podrazumeva „dezintegraciju prethodno postojećih društvenih formi” (Beck & Beck-Gernsheim, 2002: 2), u koje spada i porodica. To nikako ne znači da u savremenim društvima nema formi i pravila. Međutim, na pojedincu je da se samostalno pobrine da ih „uključi u svoje biografije kroz sopstvene postupke” (Beck & Beck-Gernsheim, 2002: 2). To dovodi do stvaranja *izbornih* ličnih biografija ili biografija po modelu *uradi sam* (Beck & Beck-Gernsheim, 2002: 3),¹⁵ koje postaju jasno vidljive ne samo na nivou pojedinca koji ih gradi, već i na nivou grupa kojima pojedinac pripada (poput porodice). Izgradnja tih biografija odvija se posredstvom društvenih institucija, što implicira da su tempo i način odvijanja porodičnog života u znatnoj meri oblikovani upravo institucionalnim delovanjem (na primer, radno vreme roditelja i škole).

¹⁵ Pritom, individualizacija nije izbor, već prinuda.

To ujedno znači da porodična funkcionalnost podrazumeva planiranje i usklađivanje aktivnosti i zahteva ličnih biografija članova porodice (Beck & Beck-Gernsheim, 2002).

Savremena društva odlikuje i svojevrsna **kultura straha**. Govoreći o strahu u savremenim društvima, Luknar (2023) ukazuje na paradoksalnu situaciju. S jedne strane, nova naučna saznanja i njihova intenzivna primena trebalo bi da deluju protektivno, u cilju „prevazilaženja neizvesnosti koje su bile izvor strahova” (Luknar, 2023: 151). Međutim, u savremenim društvima, strah se javlja kao „konstantna kulturna determinanta” (Luknar, 2023: 152) koja prožima javno i privatno, mikro i makro polje (Bauman, 2010).

Kriza socijalne sigurnosti učvršćuje strah i rizičnost savremenih društava kao posledice **povlačenja države blagostanja**. Prvi nagoveštaji tog trenda uočeni su početkom sedamdesetih godina 20. veka, kada je otpočelo postepeno redukovanje javnih usluga socijalne sigurnosti i pooštavanje uslova za uživanje određenih socijalnih prava (Perišić, 2008). Kolektivitet ustupa mesto individualizmu, a neoliberalizam dolazi nauštrb socijaldemokratije i kejnzijanizma (Perišić, 2008). Obezbeđivanje socijalne sigurnosti u savremenim društvima zahteva ličnu odgovornost i aktivnost pojedinca (Perišić, 2016). Privatni sektor socijalne sigurnosti zauzima sve veći prostor, što dovodi do komodifikacije zaštite od rizika vezanih za bolest, starost, nezaposlenost, siromaštvo, kao i tranziciju u roditeljstvo. Usled toga, veliki broj ljudi nalazi se pred rizikom od **novog siromaštva** (Lecerf, 2016), koje nije isključivo pitanje odsustva (dovoljnih) prihoda, već i nedostatka adekvatnog i sigurnog stanovanja, pouzdane zdravstvene zaštite, redovne i adekvatne ishrane, dostupnog obrazovanja i uživanja određenih prava (Shaffer, 2008). Novo siromaštvo je šire po obuhvatu. Ono pogađa i zaposlene i nezaposlene, pripadnike svih generacija, muškarce i žene,¹⁶ one koji žive u selu i u gradu, one koji žive sami i one u višečlanim domaćinstvima. Ono je fluidno.

¹⁶ Primetne su određene rodne razlike u stopi rizika od siromaštva. Ono u većoj meri pogađa žene, usled čega se govori o feminizaciji siromaštva iliti sve većoj učestalosti i rasprostranjenosti (rizika od) siromaštva među ženama, u poređenju s muškarcima. Opšti uzroci feminizacije siromaštva su brojni. Reč je o strukturnoj diskriminaciji žena, koja se ogleda u nižoj stopi zaposlenosti žena, nižim platama i penzijama, nesigurnijim poslovima, ograničenim mogućnostima participacije žena u borbi za ostvarivanje sopstvenih interesa, kao i specifičnim stavovima prema ulozi žene u javnom i privatnom

Novo siromaštvo je višestruko povezano s različitim oblicima **socijalne isključenosti**, koja negativno utiče na porodično blagostanje, funkcionalnost i integrisanost. Deca i mladi su pred posebnim rizikom od socijalne isključenosti i predstavljaju potencijalne aktere porodične reprodukcije tog složenog problema (Vuković & Babović, 2022).

Povećan rizik od siromaštva i socijalne isključenosti u uslovima prekarnog rada, redukovane države blagostanja i neoliberalnog koncepta razvoja savremenih društava pojačava neizvesnost izgleda porodice da zadovolji potrebe svojih članova. Time ne dolazi samo do promene modaliteta funkcionisanja porodice, već i do posrednih uticaja na njenu integrisanost, ali i zasnivanje i formu.

Konačno, sve navedene okolnosti prožete su procesom **globalizacije** (Mills, 2014). Osim što oblikuju formu, funkcionalnost i odnose među partnerima u savremenim porodicama, globalizacijski procesi utiču na redukovanje kulturnih, ekonomskih i socijalnih specifičnosti na nacionalnom i regionalnom nivou, te time doprinose difuziji obrazaca porodičnog života (Bryceson, 2022), kako onih koji pripadaju matičnom toku, tako i onih koji se (još uvek) označavaju kao alternativni.

životu. Rodne nejednakosti u siromaštvu su u direktnoj vezi s rodnim nejednakostima u (raspodeli) moći, patrijarhalnim normama i rodno zasnovanoj diskriminaciji (Malgesini *et al.*, 2017). Obim i dubina rodno zasnovanih razlika u riziku od siromaštva se razlikuju. Prema raspoloživim podacima, 388 miliona žena i devojčica živi u ekstremnom siromaštvu, naspram 372 miliona muškaraca i dečaka (UN, 2022). To znači da na globalnom nivou, svaka deseta ženska osoba živi u ekstremnom siromaštvu. Kada je reč o Srbiji, na osnovu vrednosti indeksa rodnog razvoja, uočava se razlika u bruto nacionalnom prihodu po glavi stanovnika (u PPP\$), koji je za čak 11.231 dolara manji za žene u odnosu na muškarce (<https://hdr.undp.org/gender-development-index#/indicies/GDI>). Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku Srbije (RZS, 2025), stopa rizika od siromaštva za žene iznosi 20%, a za muškarce 19,5%. Među mladima (18–24 godine), stopa rizika od siromaštva među devojčkama veća je za 6,8% nego među mladićima. Izveštaj Evropske mreže protiv siromaštva (EAPN, 2023) za Srbiju ukazuje na to da žene pogađa veća stopa rizika od siromaštva kao i da ona sporije opada, čime se rodni jaz u siromaštvu i njegova feminizacija povećavaju.

Kakve su porodice danas?

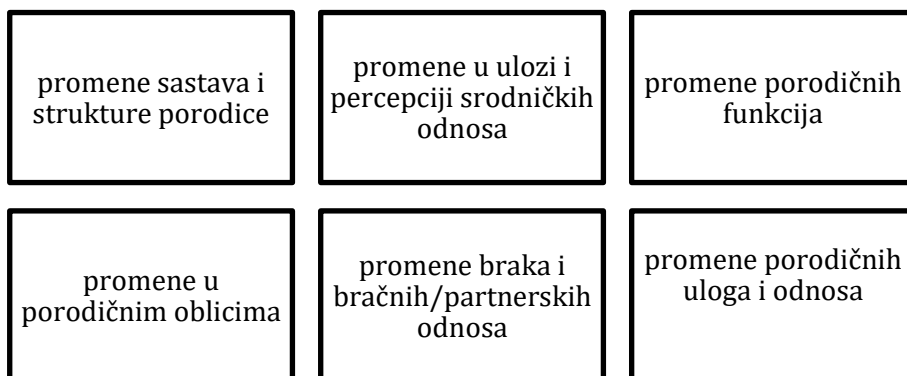
Prethodno opisane karakteristike savremenih društava menjaju partnerske veze i porodični život kroz više međusobno isprepletanih aspekata i nivoa (Slika 1). Prvo, menjaju se **porodični sastav i struktura**. Promene u tom domenu otpočele su s procesom modernizacije, a objašnjene su u sklopu teorije prve demografske tranzicije¹⁷ (Thompson, 1929).

Jedna od najevidentnijih promena u današnjim porodicama odnosi se na redukovanje njihovog višegeneracijskog sastava. Naime, one su mahom dvogeneracijske (naročito u zapadnim razvijenim društvima), što implicira smanjenje broja njihovih članova. Osim redukovanja generacijskog sastava, današnju porodicu karakteriše i redukcija rađanja. Naime, globalna stopa fertiliteta trenutno iznosi približno 2,3, što predstavlja osetan pad u odnosu na sredinu 20. veka, kada je ta stopa bila dvostruko viša (4,9) (World Bank, 2022; Slika 2). Ujedno su uočljive regionalne razlike u kretanju stope fertiliteta, koje ne utiču samo na

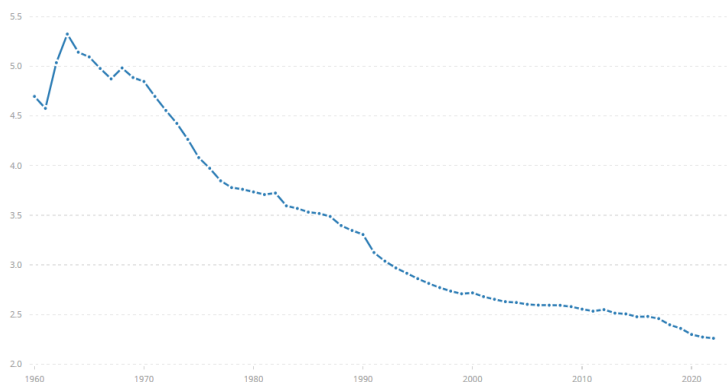
¹⁷ Prva demografska tranzicija (započeta na Zapadu tokom 18. i 19. veka) objašnjava proces promena u ključnim parametrima demografskog kretanja koje su posledica procesa modernizacije. Naime, pretranzicijsko stanje obeležavaju visoke stope nataliteta i mortaliteta (posebno mortaliteta odojčadi). U takvim uslovima, prirodni priraštaj je stabilan, ali relativno nizak. S modernizacijom društva, ti parametri se menjaju usled kvalitetnije i dostupnije zdravstvene zaštite i ishrane, poboljšanja individualne higijene i stambenih uslova, primene kontraceptivnih sredstava i srodnih činilaca (Thompson, 1929). Prvo, dolazi do pada stopa mortaliteta, posebno mortaliteta odojčadi, dok stope nataliteta ostaju visoke. To uslovljava rast prirodnog priraštaja. Nakon toga, dolazi i do postepenog opadanja stopa nataliteta, što dovodi do stabilizacije stope prirodnog priraštaja na relativno niskom nivou (Thompson, 1929). Ujedno, uočava se trend starenja populacije, usled produžavanja životnog veka i smanjenja stope nataliteta. Pored toga, za taj period karakteristične su i niske stope razvoda braka i sklapanja kohabitacija (Lesthaeghe & Neels, 2002). O dinamičnosti promena u prvoj demografskoj tranziciji svedoče i podaci za Srbiju. Prema rezultatima popisa stanovništva, u periodu od 1931. do 1939. godine, stopa nataliteta u Srbiji pala je sa čak 33‰ na 22,6‰, odnosno, za 31,5%. S druge strane, u istom periodu, mortalitet je opao za 28,2% (sa 19,5‰ na 14‰) (RZS, 2008).

dinamiku obnavljanja populacije, već i na porodični sastav. Navedene promene dovode i do redukcije broja višeporodičnih domaćinstava.

Slika 1 – Ključne promene u partnerskim odnosima i porodičnom životu u savremenim društvima

Slika 2 – Promene u globalnoj stopi fertiliteta (1960-2022)

Izvor: World Bank (2022).

Promene u sastavu i strukturi porodica u savremenim društvima objašnjavaju se modelom druge demografske tranzicije.¹⁸ Navedeni model opisuje promene u prirodnom kretanju populacije (izražen pad

¹⁸ Iako je teorija druge demografske tranzicije naširoko prihvaćen teorijski okvir analize savremenih demografskih kretanja, prisutne su i njene kritike (Zaidi & Morgan, 2017).

nataliteta i pad mortaliteta¹⁹), trajanju životnog veka, izraženom mehaničkom kretanju populacije, porodičnim oblicima, kao i bračnosti i obrascima rađanja u periodu od druge polovine 20. veka (u razvijenijim društvima) do danas (Lesthaeghe, 2010; Bobić & Vukelić, 2011). Pritom, promene u reproduktivnom i bračnom ponašanju posmatraju se kroz prizmu promena u vrednostima koje dovode do novih aspiracija i životnih stilova. Izraženije individualističke orijentacije i novi demografski trendovi posledice su delovanja ekonomskih faktora (neoliberalnog ekonomskog okruženja), razvoja i dostupnosti kontraceptivnih sredstava i razdvajanja biološko-seksualne od biološko-reproduktivne funkcije (Lesthaeghe, 2010).

Druga bitna transformacija tiče se porodičnih oblika. Naime, savremena društva odlikuju se **raznovrsnošću oblika porodičnog života**. Pritom, diverzifikacija se ne odvija samo na nivou sastava ili strukture, već i karakteristika porodičnih odnosa i načina funkcionisanja i konstituisanja porodice. Naime, pored dvogeneracijske (nuklearne) porodice, koju čine roditelji i njihova (rođena ili usvojena) deca, u savremenim društvima prisutne su i proširene porodice, bilo po vertikalnoj (češće), bilo po horizontalnoj srodničkoj liniji (ređe). Može se ustvrditi da takve porodice predstavljaju svojevrstan relikv tradicionalnih porodičnih odnosa. Razlikuju se tri modela formiranja vertikalno proširenih porodica: a) tradicionalni tip; b) moderni tip; i c) postmoderni tip (Miletić-Stepanović, 2011). U prvom slučaju, obrazac formiranja prati tradicionalni, patrifokalni i patrilinearni model. U drugom, vertikalna porodica obrazuje se usled povratka odraslog deteta (i njegove dece) u porodicu porekla nakon razvoda/prekida veze ili smrti partnera. Treći tip podrazumeva da višegeneracijska porodična struktura nastaje kada

¹⁹ Osim pada nataliteta i mortaliteta, za drugu demografsku tranziciju karakteristični su i opadanje nupcijaliteta, porast godina starosti pri stupanju u brak i porast stope divorcijaliteta i zastupljenosti predbračnih i postbračnih kohabitacija (Lesthaeghe & Neels, 2002). Takođe, dolazi do porasta vanbračnog rađanja. Kada je reč o Srbiji, u periodu od 1960. do 2018. godine, došlo je do izrazitih promena. Stopa opšteg fertiliteta se gotovo prepolovila, to jest, pala sa 2,6 na 1,5. Prosečna starost žene pri prvom porođaju uvećala se za četvrtinu, sa 22,7 godina na 28,6 godina, a prosečna starost žene pri sklapanju prvog braka porasla je za 30%, sa 22 godine na 28,5 godina. Broj vanbračnih rađanja na 100 bračnih porastao je sa 11,7 na 26,8, što je čak 2,3 puta više. Stopa nupcijaliteta se prepolovila, sa 9,0 na 5,2. Samo je stopa razvoda ostala nepromenjena, te je iznosila 1,4 i 1960. i 2018. godine (RZS, 2014-2019).

odraslo dete, nakon formiranja porodice prokreacije, odluči da nastavi život u roditeljskoj porodici (recimo, u okolnostima vanbračnog rađanja) (Miletić-Stepanović, 2011). Svaki od navedenih tipova karakteriše specifična dinamika odnosa među generacijama, koji mogu da budu pozitivni i saradnički ili konfliktni.

Drugi prepoznatljiv tip savremene porodice jeste jednoroditeljska porodica. Nju čini majka s decom (u većini slučajeva) ili otac s decom, bez obzira na to da li je nastala na tradicionalan (obudovlost), moderan (razvod/prekid veze) ili postmoderan način (bez prethodnog zasnivanja (van)bračne zajednice, potpomognutom oplodnjom ili procesom usvajanja) (Chavda & Nisarga, 2023). Percepcija takvih porodica varira, od uverenja da predstavljaju „društvenu pretnju” i „društveni problem” (što se posebno odnosi na one koje čine majke s decom), do shvatanja da one predstavljaju izraz „alternativnog životnog stila” ili pak „bekstva od patrijarhata” (Tomanović *et al.*, 2014: 12). Takve porodice nisu specifične samo po svojoj strukturi, već i po:

- a) unutrašnjoj dinamici koja podrazumeva nekoliko važnih aspekata, poput uvećane roditeljske opterećenosti, intenzivnijeg osećaja bliskosti/prisnosti, ali i izraženijih konflikata (Walker & Henning, 1997), kao i parentifikacije dece (Haxhe, 2016);
- b) nedostatku (ne)formalne podrške u funkcionisanju i porodičnoj svakodnevnici; kao i
- c) specifičnom socioekonomskom položaju (poput nedostatka finansija) (Tomanović *et al.*, 2014).

Iako broj jednoroditeljskih porodica varira od društva do društva, statistički podaci pokazuju da značajan udeo dece živi i odrasta u takvim porodicama. Prema pojedinim procenama, udeo dece koja žive u jednoroditeljskim porodicama najveći je u SAD (oko 23%), a među evropskim društvima, u Velikoj Britaniji (21%), Danskoj (17%) i Francuskoj (16%), dok globalna procena iznosi oko 7% (Kramer, 2019).²⁰

²⁰ Statistički podaci o polnoj strukturi samohranih roditelja ukazuju na neuporedivo veću brojnost samohranih majki: „među samohranim roditeljima u svetu, samohrane majke čine ogromnu većinu od 84,3%, dok samohrani očevi čine 15,7%, što pokazuje da žene snose primarnu odgovornost za podizanje dece i ekonomski opstanak porodice.

S obzirom na rastuće stope razvoda braka, ali i ponovnog sklapanja braka, posebno interesantan tip predstavljaju takozvane *rekonstituisane porodice*. U literaturi se sreću i pod nazivom *sjedinjene porodice* (engl. *blended families*), kao i *pačvork porodice* (engl. *patchwork families*). One nastaju sklapanjem (van)bračne zajednice dva partnera od kojih je barem jedan ranije bio u (van)bračnoj vezi, a u novu porodicu ulazi zajedno s decom iz prethodnih veza. Posebno su zanimljive zbog dinamike porodičnih odnosa koji se uspostavljaju između (polu)braće i (polu)sestara, pomajki i poočima i pastorčadi. Osim višestruko isprepletanih unutarporodičnih odnosa, neretko se odlikuju i turbulentnom dinamikom vanporodičnih kontakata, naročito s bivšim partnerima i njihovim novim porodicama (Coleman & Ganong, 1987; Giles-Sims, 1987; Bray, 1994; Clawson & Ganong, 2002). Takve okolnosti mogu da bude izvor tenzija i problema, kako na planu porodične integracije (poput očuvanja kontakata između članova porodice koji više ne žive u zajedničkom domaćinstvu), tako i na planu porodične funkcionalnosti (poput stanovanja, finansija i troškova izdržavanja dece).

Društveni uslovi i promene karakteristične za drugu demografsku tranziciju oblikuju i porodice tipa OZIND (*oboje zaposleni i nemaju decu*, engl. *double income, no kids* – DINK).²¹ Poreklo koncepta vezuje se za Sjedinjene Američke Države osamdesetih godina 20. veka, „kada su recesija i sve veći troškovi podizanja dece naveli mnoge parove da odustanu od rađanja dece” (George, 2023: 95). Reč je o porodicama koje se sastoje od (van)bračnih partnera koji nemaju decu, kao i tek formiranim mladim porodicama u kojima partneri (još uvek) nemaju

Učestalost samohranih očeva je niska, jer se muškarci češće ponovo žene i ostavljaju svoju decu na brigu majkama ili drugim srođnicama” (Chavda & Nisarga, 2023: 14).

²¹ Suprotan pojmu OZIND jeste koncept OZID iliti *oboje zaposleni, imaju decu* (engl. *dually employed with kids* – DEWK) (Baudin *et al.*, 2012).

decu.²² Odluka o nerađanju može biti voljna,²³ posledica bioloških prepreka reprodukciji ili uslovljena nepovoljnim društvenim okolnostima s kojima su partneri suočeni (poput prepreka LGBTQ+ roditeljstvu). Činjenica da nemaju decu omogućava partnerima u takvim porodicama veću fleksibilnost u načinu života, što se reflektuje i na profesionalnom planu, u smislu da članovi porodice nemaju izražen problem balansa između privatnih i poslovnih uloga i obaveza. Ipak, s obzirom na istrajnost uverenja o porodici kao društveno poželjnom okviru za biološku reprodukciju, članovi porodica tipa OZIND neretko nailaze na osudu okruženja, posebno kada je reč o slučajevima takozvanog *voljnog steriliteta* (Murthy & Kumar, 2025).

Promene u shvatanju i percepciji braka i partnerstva u savremenim društvima očitavaju se i u porastu broja vanbračnih zajednica/kohabitacija. Naime, tokom većeg dela istorije, društvene norme i zakonski okviri podupirali su brak kao centralnu instituciju uređenja partnerskih odnosa, dok su vanbračne zajednice bile stigmatizovane, društveno marginalizovane, a u najboljem slučaju posmatrane kao nekonvencionalne. Sredinom 20. veka (posebno tokom šezdesetih i sedamdesetih godina), kohabitacije postaju učestalije pod uticajem izmenjenih društvenih uslova (između ostalog, uspona feminističkog pokreta, sekularizma, veće dostupnosti kontracepcije, destigmatizacije razvoda i većeg učešća žena na tržištu rada), kao i promenjenih stavova na temu rodni uloga, seksualnosti i individualne slobode (Giulio *et al.*, 2019). To je uticalo na njihovu destigmatizaciju (i normalizaciju), kao i na njihovu društvenu vidljivost i prepoznatljivost. Kohabitacijski obrasci pokazuju znatnu heterogenost na nivou pojedinačnih zemalja. U tom smislu, kulturološke razlike, osobenosti

²² U svojim počecima, koncept OZIND „bio je povezan s određenim stilom života urbanih profesionalaca — 'japijevska' skraćena koja se više odnosi na ekonomsko izobilje nego na potpuno redefinisane porodičnog života. Ipak, kako su decenije prolazile, identitet OZIND postao je manje povezan s konzumerizmom, a više s autonomijom, samoostvarenjem, izborom i reakcijom na nove društvene, ekološke i ekonomske neizvesnosti" (Murthy & Kumar, 2025: 972).

²³ Voljno odricanje od roditeljstva objašnjava se faktorima poput pojačane nesigurnosti i rizičnosti u savremenim društvima ili preferiranim životnim stilom (Rotkirch, 2020).

sistema socijalne zaštite, kao i širi institucionalni okvir predstavljaju prepreke konvergenciji na globalnom nivou (Giulio *et al.*, 2019).²⁴

Razlozi za kohabitaciju su brojni. Prvi razlog oslanja se na uvreženo shvatanje da zajednički život pruža dobar test partnerske kompatibilnosti (Glenn, 2005).²⁵ S druge strane, pojedina istraživanja (Lindsay, 2000; Manning & Smock, 2005) o iskustvima parova u kohabitaciji pokazala su da mnogi od njih nisu posvetili naročitu pažnju razmišljanju o prelasku na zajednički život niti su konkretno komunicirali o tome šta taj prelazak znači za budućnost njihove veze.

Jedan od čestih razloga za kohabitaciju jeste i želja parova da provode više vremena zajedno (Rhoades *et al.*, 2009a). Prisutni su i ekonomski razlozi, uzevši u obzir da kohabitacija može da bude praktično rešenje u situaciji ograničenih finansija i potrebe za štednjom (Lichter & Qian, 2008). Istraživanja koja su apstrahovala razloge za kohabitaciju (Rhoades *et al.*, 2009a) pocrtala su razliku između unutrašnjih razloga (poput želje da se bude zajedno i da se iskusi veća bliskost) i spoljašnjih razloga (koji su u vezi s pogodnostima situacije).²⁶

²⁴ Veoma je teško prikupiti precizne podatke o zastupljenosti kohabitacija. Broj takvih zajednica je u porastu, naročito u društvima Zapadne Evrope, Severne Amerike i Australije (Gassen, 2023). Prema podacima na nivou SAD, među odraslim osobama koje žive s partnerom, udeo odraslih koji kohabiraju porastao je sa 0,6% na 13,4% od kraja šezdesetih godina 20. veka do 2023. godine (Sheffield, 2025). Kada je reč o Evropi, veći broj kohabitacija najpre je zabeležen u skandinavskim zemljama (još krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina 20. veka). Krajem sedamdesetih godina 20. veka, proširile su se na Zapadnu i Centralnu Evropu, a tek od osamdesetih, počele su da se praktikuju i u Istočnoj Evropi (Kasearua & Kutsar, 2010). Južna Evropa još uvek beleži niži procenat kohabitacija u odnosu na ostatak Evrope (Giulio *et al.*, 2019). U Evropi, kohabitacije su najprisutnije u Francuskoj, Finskoj i Švedskoj, a najmanju zastupljenost beleže Hrvatska, Malta i Grčka (Eurofund, 2019). U periodu od 2007. do 2017. godine, udeo kohabitacija najviše je porastao u Bugarskoj i Estoniji, kao i među parovima bez dece u Francuskoj (Eurofund, 2019).

²⁵ To je potvrđeno i u domaćem istraživanju o iskustvima i stavovima mladih na temu kohabitacije (Čikić *et al.*, 2025). Naime, „iskustva kohabitacije ispitanika ukazala su na to da se ona i dalje povezuje s periodom probnog života pre braka i zasnivanja porodice. Ovo sugeriše da je transformacija partnerskih odnosa u Srbiji još uvek u ranoj fazi (Printz, 1995)” (Čikić *et al.*, 2025: 183).

²⁶ Zanimljivo je osvrnuti se na *efekat kohabitacije* (engl. *cohabitation effect*), koji opisuje uočenu korelaciju između suživota pre braka i većeg rizika od razvoda, nižeg nivoa

Ono što kohabitacijske zajednice čine posebno interesantnim jeste specifičnost njihovog pravnog statusa (Ryznar & Stepień-Sporek, 2023). Naime, u nekim društvima, partneri koji kohabiraju nemaju jednaka prava kao oni koji su u braku. Neretko, ta razlika u pravnom statusu reflektuje se i na decu koja se rađaju i odgajaju u tim zajednicama. Konkretno, pravno nejednak status manifestuje se u ograničenim ili potpuno suspendovanim pravima u oblastima poput posedovanja i nasleđivanja imovine, roditeljskog prava, prava u slučaju rastave, prava na zdravstvenu zaštitu i penzijskog osiguranja (Huntington, 2015; Probert, 2009; Bowman, 2004).

Porodice u fazi praznog gnezda čine sredovečni ili ostareli roditelji čija su odrasla deca napustila porodicu porekla radi školovanja, zaposlenja ili zasnivanja sopstvene porodice (Mitchell, 2016). Porast broja takvih porodica karakterističan je za period nakon druge polovine 20. veka i posledica je demografskih (niži fertilitet i produžen životni vek), socioekonomskih (ekonomsko osamostaljivanje dece i porast mobilnosti) i kulturnih promena (preobražaji u odnosu roditelja i dece i individualizacija životnih putanji). Pritom, proces prelaska u fazu praznog gnezda nije nužno uniforman, već može da bude „odložen, manje linearan i trajan” (Mitchell, 2016: 2). Odlazak odrasle dece iz porodičnog doma praćen je i *sindromom praznog gnezda* (engl. *empty nest syndrome*), koji upućuje na niz simptoma i obrazaca ponašanja i delanja koji

bračnog zadovoljstva, lošije komunikacije i većeg prisustva konflikata u odnosu na brak kom ne prethodi suživot (Rhoades *et al.*, 2009b). Premda testiranje veze putem zajedničkog života deluje kao razumna ideja, istraživanja dosledno pokazuju da predbračna kohabitacija ne poboljšava izgleda za uspešan brak i da je često povezana s lošijim bračnim ishodima (npr., DeMaris & Rao, 1992; Stanley *et al.*, 2004; Cohan & Kleinbaum, 2002; Dush *et al.*, 2003; Kline *et al.*, 2004). Efekat kohabitacije objašnjava se putem dve teorije (Rhoades *et al.*, 2009b; 2009c): a) *teorija inercije* pretpostavlja da kohabitacija stvara situaciju inercije, koja parovima otežava raskid i kada veza nije dobro prilagođena dugoročnoj posvećenosti. Čin zajedničkog useljenja često donosi ograničenja, kao što su zajedničke finansije ili društveni pritisak, što može dovesti do toga da par stupi u brak po automatizmu (Lindsay, 2000; Manning & Smock, 2005), umesto da svesno odluči da se venča. To može rezultirati brakom koji je manje stabilan i manje zadovoljavajući; b) *teorija selekcije* sugeriše da efekat kohabitacije nije uzrokovan samim zajedničkim životom, već karakteristikama pojedinaca koji odluču da žive zajedno. Na primer, ljudi koji kohabiraju mogu da budu manje tradicionalni, manje posvećeni instituciji braka ili više otvoreni ka razvodu od samog početka.

karakterišu prilagođavanje na novonastalu životnu situaciju. Reč je o konceptu koji je vrlo značajan za analizu životnog ciklusa čoveka (Khatir *et al.*, 2024) i opisuje osećaj velikog gubitka i tuge koji nastupa nakon odlaska dece iz porodičnog domaćinstva.²⁷ Mada definicije navedenog koncepta pretežno stavljaju naglasak na negativne implikacije po roditelje, prisutna su i neutralnija određenja koja koncept definišu kao fazu tranzicije čiji efekti nestaju dve godine nakon inicijalnog odlaska deteta/dece (Al Ubadi, 2017).

Usled karakteristika savremenog života (poput stanovanja u drugom mestu, ubrzanog svakodnevnog ritma života i neusaglašenosti porodičnih i poslovnih obaveza), članovi porodice u fazi praznog gnezda neretko bivaju prepušteni sami sebi. Ta situacija ponekad zahteva i pružanje (van)institucionalne podrške, ukoliko članovi porodice zbog bolesti ili starosti nisu više u mogućnosti da se staraju o sebi (Bongyoga & Risnawaty, 2021; Cheng & Zhang, 2021). S druge strane, napuštanje roditeljske porodice može biti podjednako stresno i za one koji odlaze, posebno ako odlaze pod pritiskom, odnosno, usled nepovoljnih okolnosti (Mitchell, 2016). U takvim slučajevima, deca iskazuju manju želju da ostanu u kontaktu s roditeljima, slično roditeljima koji u fazi praznog gnezda iskazuju manju sveukupnu zainteresovanost i brigu za svoju decu (Mitchell, 2016). Opšte uzev, nedostatak porodične solidarnosti potencijalno povećava ranjivost mladih (i njihove porodice prokreacije), kao i porodice u fazi praznog gnezda.

U fazi praznog gnezda, neretko se dešava i da se odrasla deca vrate u porodični dom nakon inicijalnog odlaska i istupanja u nezavisnost. Ona su poznata kao *bumerang deca* (engl. *boomerang kids*) (Okimoto & Stegall, 1989), a najčešći razlozi za njihov povratak jesu nezaposlenost,

²⁷ Simptomi mogu uključivati i depresiju, pojačanu anksioznost, alkoholizam i bračne konflikte (Badiani & De Sousa, 2016). S druge strane, nalazi pojedinih studija ukazali su na to da roditelji u fazi praznog gnezda iskazuju veći stepen zadovoljstva životom (Dennerstein *et al.*, 2002; Zhang, 2020). Naime, u vreme popularizacije koncepta sindroma praznog gnezda, pojedine studije došle su do nalaza da su žene čija su deca napustila dom iskazala veće zadovoljstvo životom i harmoničnije bračne odnose u poređenju sa ženama iste starosne dobi čija deca još uvek žive u porodičnom domu (Glenn, 1975). Takođe, odlazak najmlađeg deteta je uglavnom bio praćen osećajem olakšanja (Lowenthal & Chiriboga, 1972).

finansijska kriza, niska primanja i prekid veze/braka (Bougea *et al.*, 2019).²⁸

U zavisnosti od stepena (ne)jednakosti u odnosima između društvenih i porodičnih uloga partnera, dolazi do formiranja simetričnih ili asimetričnih porodica.²⁹ Odnosi među partnerima u tim porodicama kreću se između dva idealnotipska ekstrema, a to su potpuna nejednakost i potpuna jednakost. Konkretna manifestacija tih odnosa zavisi od činilaca poput karakteristika rodnih režima, društvenih okolnosti u kojima porodice žive, radnog statusa i ekonomskog položaja partnera/supružnika, njihovog obrazovnog statusa, individualnih aspiracija i (ne)formalne podrške porodici. U simetrični(ji)m porodicama vlada relativna ravnoteža kada je reč o porodičnim obavezama, odgovornosti i pravu na donošenje odluka, dok nesimetrični(ij)e porodice odlikuje rigidnija podela rada i autoriteta (Tomanović & Stanojević, 2024). Pitanje (a)simetrije porodičnih obaveza među partnerima posebno je važno ukoliko se posmatraju aktivnosti koje su nužne za reprodukciju porodične svakodnevice (kao što su kuvanje, spremanje, nabavka i briga o drugim članovima porodice, posebno deci).

Mere porodične politike na specifičan način podupiru prepoznate obrasce (a)simetrije. Naime, one mogu da učvrste postojeće obrasce asimetrije (kao što je slučaj s merama zasnovanim na konzervativnom shvatanju rodnih uloga i partnerskih odnosa) ili da teže njihovoj transformaciji (kao što je slučaj s progresivnim merama).

U savremenim društvima, prisutne su i porodice koje spadaju u kategoriju *zajednice bez suživota* iliti ZBS (engl. *living apart together* – LAT). Njihovi članovi ne žive (stalno) u porodičnom domaćinstvu, ali ta situacija ne dovodi nužno do narušavanja porodične funkcionalnosti (Duncan & Phillips, 2011). Takav tip porodice vezuje se za Zapadnu Evropu i nove oblike intimnosti tokom sedamdesetih i osamdesetih

²⁸ Po povratku u roditeljski dom, *bumerang deca* često se suočavaju sa značajnim promenama koje devalviraju njihov društveni status i društveni i lični identitet (Bougea *et al.*, 2019). Iz ugla roditelja, „povratak može izazvati osećaj razočaranja i samookrivljanja, pa čak i dovesti u pitanje njihov status adekvatnih i uspešnih roditelja” (Bougea *et al.*, 2019: 333).

²⁹ Koncept simetrične porodice inicijalno je predložen u delu *Simetrične porodice* (Young & Willmott, 1973).

godina 20. veka (Giraud, 2023), kada je došlo do značajne demografske promene u vidu opadanja broja brakova, veće učestalosti vanbračnih zajednica i porasta stope razvoda. Porodice tipa ZBS najpre su posmatrane kao izraz alternativnog životnog stila (tačnije, kao alternativa braku), profesionalne i finansijske nezavisnosti partnera i novog načina porodičnog života (Straver, 1981; Levin & Trost, 1999; Levin, 2004). Danas, one se uglavnom smatraju odrazom specifičnih okolnosti života „daleko od idealizovanog odnosa individualne nezavisnosti od kolektivnih normi definisanih u zapadnim društvima” (Giraud, 2023: 52).³⁰ Naime, odsustvo jednog ili više članova porodice iz porodičnog domaćinstva (najčešće je reč o roditelju) uglavnom je „rezultat nužnosti”, pri čemu uzroci mogu biti ekonomski razlozi, migriranje radne snage, stambena ograničenja, neophodnost pružanja nege srodniku ili propisi vezani za penziju ili razvod (Carlson *et al.*, 2017: 8).³¹ Takođe, ZBS može da bude uvod u zajednički život mladih partnera (Duncan & Phillips, 2011). Život u takvim porodicama podrazumeva specifičnu dinamiku i prilagodljivost članova (Hy & Coulter, 2024). Perspektiva porodične rezilijentnosti stavlja naglasak na dimenzije i karakteristike koje takve porodice čine funkcionalno kompetentnim i sposobnim da se prilagode izazovima i nepovoljnim uslovima (McCubbin & McCubbin, 1988; Pranawati *et al.*, 2025; Hawley & DeHaan, 1996).

Iako su sve prisutnije, porodice tipa ZBS i dalje nisu pravno prepoznate.

Savremene porodice koje se suočavaju s naročitim otporom konzervativnih struja jesu zajednice zasnovane na istopolnoj partnerskoj vezi iliti istopolne porodice, koje se takođe nazivaju *duginim porodicama* (engl. *rainbow families*) (Křičková, 2023). One nastaju u društvima koja zakonski priznaju istopolne kohabitacije i/ili brakove, kao i rađanje i/ili

³⁰ Pojedini autori (Roseneil, 2006) prave razliku između onih koji *rado žive odvojeno* (engl. *gladly apart*), onih koji *nažalost žive odvojeno* (engl. *regretfully apart*) i onih koji su neodlučni po pitanju toga da li da žive odvojeno.

³¹ ZBS ima i svoj antipod, a to je *suživot bez zajedništva* – SBZ (engl. *living together apart* – LTA). Iako u njima svi članovi žive zajedno, pod istim krovom, među njima ne postoji zajedništvo. Takve porodice karakteriše porodična dezintegracija. Uzrok formiranja takvog porodičnog oblika mogu biti narušeni partnerski ili međugeneracijski odnosi (Rault, Régnier-Loilier, 2019).

usvajanje dece u istopolnim porodicama. Pojedinci u istopolnim partnerstvima postaju roditelji na četiri osnovna načina: a) putem sadašnjeg ili prethodnog seksualnog iskustva s osobom suprotnog pola; b) usvajanjem; c) potpomognutom oplodnjom;³² i d) sticanjem roditeljskog statusa na osnovu partnerstva s osobom koja ima dete iz prethodne veze (Moore & Stambolis-Ruhstorfer, 2012). Iako društva u kojima je istopolno partnerstvo zakonski moguće beleže porast broja istopolnih porodica,³³ teško je prikupiti tačne podatke o njihovom broju, udelu i strukturi.³⁴ Isto važi i za roditeljstvo istopolnih partnera.

Pitanje statusa (prava i obaveza) istopolnog partnerstva i roditeljstva zauzima posebno mesto u porodičnim politikama³⁵ i porodičnom pravu pojedinih društava (Kříčková, 2023). Kada je reč o aktivnostima i uticaju EU u tom domenu, veliki trud ulaže se u borbu protiv diskriminacije, što uključuje i zaštitu od diskriminacije na osnovu

³² Povećano interesovanje i opredeljivanje LGBTQ+ osoba za roditeljstvo putem metoda asistiranе reprodukcije opisano je kovanicom *gejbi bum* (engl. *gayby boom*) (Dunne, 2000: 12). S druge strane, „pravna i zakonska uređenja u većini zemalja ograničavaju medicinske usluge asistiranе reprodukcije na heteroseksualne parove, time podupirući i osnažujući tradicionalne podele roditeljskih uloga majki i očeva” (Bilinović, 2016: 22-23).

³³ Prema dostupnim podacima, 2024. godine, istopolna partnerstva bila su dozvoljena u 38 zemalja (<https://www.hrc.org/resources/marriage-equality-around-the-world#:~:text=Current State of America and Uruguay>).

³⁴ Većina dostupnih podataka odnosi se na SAD. Prema najnovijim podacima (Wilson & Bouton, 2024: 2), 2,57 miliona odraslih LGBTQ+ osoba podiže decu. Od toga, 1,24 miliona žive u braku. LGBTQ+ roditelji odgajaju oko 5 miliona dece, a 2 miliona dece žive u jednoroditeljskim LGBTQ+ domaćinstvima. Nadalje, 78% LGBTQ+ roditelja postali su roditelji putem sadašnjeg ili prethodnog seksualnog iskustva s partnerom/partnerkom suprotnog pola, 20% kroz starateljstvo nad partnerovom decom, a 6% putem usvajanja (Wilson & Bouton, 2024: 4). Približno 30% LGBTQ+ roditelja nije zakonski priznato ili nije sigurno u svoj roditeljski/starateljski pravni status. Distribucija LGBTQ+ roditelja po regionima SAD donekle odražava obrasce koji su prepoznati kod roditelja koji ne pripadaju LGBTQ+ zajednici, s izuzetkom manje LGBTQ+ roditelja na zapadu i više na severoistoku zemlje (Wilson & Bouton, 2024: 10).

³⁵ U kontekstu porodične politike, ističe se nekoliko tema, a to su roditeljska prava LGBTQ+ osoba, pristup metodama asistiranе reprodukcije, pristup merama podrške roditeljstvu i ekonomska pravda (Wilson & Bouton, 2024: 5).

seksualne orijentacije.³⁶ Međutim, „EU nije donela nijedan zakon koji bi konkretno regulisao prava duginih porodica” (Křičková, 2023: 4). To je u skladu s nedostatkom nadležnosti EU u oblasti nacionalnog porodičnog prava država članica. S druge strane, raduje činjenica da EU (putem *mekog prava*) sve više prepoznaje i aktivno radi na problemima koji se tiču duginih porodica. U tom kontekstu:

„Evropski parlament bi verovatno mogao da se takmiči za titulu EU tela koje je najviše naklonjeno LGBT zajednici. Istorijski gledano, svoju podršku pravima homoseksualaca pokazao je u brojnim rezolucijama, kao i proaktivnim stavom u promovisanju tih prava tokom procesa pristupanja... Najskorije, i najznačajnije za prava duginih porodica, te peticije doprinele su usvajanju Rezolucije o pravima LGBTIQ osoba u EU. Ta prilično progresivna i ambiciozna rezolucija predviđa snažnu ulogu EU u zaštiti prava duginih porodica od diskriminacije i u uklanjanju prepreka njihovoj slobodi kretanja. . . Komisija je pozvana da predloži zakon koji bi zahtevao priznavanje pravnih veza duginih porodica (uključujući istopolne brakove, registrovana partnerstva i istopolno roditeljstvo) unutar EU, za potrebe nacionalnog prava. Komisija je sa svoje strane izdala Strategiju za ravnopravnost LGBTIQ osoba 2020–2025, u kojoj je, između ostalog, najavila cilj poboljšanja pravne zaštite duginih porodica u prekograničnim situacijama” (Křičková, 2023: 4–5).

Kada je reč o društvenoj percepciji, istopolne porodice suočene su s brojnim predrasudama i stereotipima koji proističu iz uverenja da odgajanje dece u takvim porodicama predstavlja društveno odstupanje od „normalnosti” (Biblarz & Stacey, 2006; navedeno prema: Hočevar,

³⁶ Na primer: Direktiva Saveta 2000/78/EC (engl. *Council Directive 2000/78/EC*) (<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/78/oj/eng>) i Povelja Evropske unije o fundamentalnim pravima (engl. *Charter of Fundamental Rights of the EU 2000/C 364/0*) (https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf).

2014).³⁷ To uverenje proizilazi iz šire perspektive posmatranja heteroseksualne porodice kao „norme od koje se meri odstupanje, tačke od koje se identifikuju *Drugi*” (Hočevar, 2014: 84). Imajući u vidu navedeno, pojedini autori zalažu se za ukidanje *disciplinarne moći braka* (Moore & Stambolis-Ruhstorfer, 2012: 493) i ističu da „homoseksualne osobe zauzimaju jedinstvenu poziciju iz koje mogu da posmatraju porodicu i definišu politiku porodice i privatnog života” (Lehr, 1999; navedeno prema: Moore & Stambolis-Ruhstorfer, 2012: 493), kao i da bi „trebalo da teže potpunom ukidanju braka u korist novih i kreativnih načina organizovanja svojih porodica, prevazilazeći liberalno-demokratski diskurs o pravima parova” (Moore & Stambolis-Ruhstorfer, 2012: 493).

Savremena društva karakterišu i **promene bračnosti**. Te promene manifestuju se u padu popularnosti braka (ranije dominantno posmatranog kao nužnost i neophodnost), kao i u transformaciji intimnosti koja prožima savremeni predbračni, bračni i postbračni život.

Tomanović i Stanojević (2024: 75) ističu da „u naučnom i u javnom diskursu... dolazi do pomeranja od viđenja braka kao institucije ka viđenju braka kao lične veze”. Reč je o transformaciji prakse i percepcije intimnosti započetoj u drugoj polovini 20. veka. Laš (1986) govori o potrazi za individualnom srećom i zadovoljstvom kao životnim imperativima savremenog čoveka. Prema njegovom mišljenju, narcistička kultura koja obeležava savremena društva podrazumeva preokupaciju samim sobom, potragom za sopstvenom srećom i blagostanjem, što dovodi do „infantilizacije društvenih, pa time i intimnih/partnerskih odnosa” (Čikić, 2017). Neretko, takvi odnosi su svedeni na potragu za instant zadovoljstvima, što dovodi do trivijalizacije intimnosti (Laš, 1986).

Transformacija intimnosti i partnerskih odnosa manifestuje se u onome što Bauman (2009b) naziva fluidnom ljubavlju. Ona se razlikuje od romantične ljubavi po tome što je vremenski ograničena. Takva ljubav nije „dok nas smrt ne rastavi”, već odgovara glavnom obeležju savremenih društava, a to je fluidnost. Fluidna ljubav i partnerski odnosi komodifikovani su i traju dok se ne pojave „nove i unapređene verzije”

³⁷ Naročito se problematizuju praksa odgajanja, razvoj i poimanje rodnog identiteta dece iz istopolnih porodica (Mršević, 2008; Hočevar, 2014; Stein, 2005).

(Bauman, 2009b: 29). Romantična ljubav nije kompatibilna sa savremenim društvenim okolnostima jer je „povezana sa ženskom potčinjenošću u kući i njenim relativnim odvajanjem od spoljašnjeg sveta” (Giddens, 1992: 43). Stoga, u savremenim društvima, takva ljubav se neizbežno transformiše u pravcu i prema standardima ljubavi koja povezuje, čistog odnosa i seksualnosti (Giddens, 1992). Prema Gidensu (Giddens, 1992), čist odnos je prototip nove intimnosti. Reč je o:

„odnosu zasnovanom na emocionalnoj komunikaciji, gde najvažniji temelj za trajanje odnosa predstavlja nagrada koju donosi takva komunikacija... Svaka od oblasti koje sam pomenuo – seksualne i ljubavne veze, odnosi roditelja i dece i prijateljstvo – donekle se približava ovom modelu. Emocionalna komunikacija ili intimnost postaje njihova zajednička suština” [Gidens, 2005: 85–86].

Takav odnos ne mora (nužno) da bude ograničen nekom vrstom ugovora ili društvenog priznanja. Bazira se na uzajamnom prihvatanju partnera, kojima učešće u takvom odnosu donosi određene, njima važne nagrade (kao što su ljubav, nežnost, seks i podrška). Suštinski, on postoji samo zbog razmene nagrada i traje dokle god partneri procenjuju da im nagrade mogu biti obezbeđene (Giddens, 2005; vidi i Jamieson, 1999).

U osnovi čistog odnosa nalazi se ljubav koja povezuje (Giddens, 1992). Ona je proaktivna i „na osnovu nje, oba partnera, i intimno i javno, pristaju na odnos koji iz nje proizilazi” (Čikić, 2017: 123). Ona nije platonska, već neraskidivo povezana sa seksualnošću i „uvodi *ars erotica* u središte bračnog/partnerskog odnosa, a uspešnost uzajamnog seksualnog zadovoljstva postavlja za centralni element kojim se određuje hoće li veza opstati ili se raspasti” (Giddens, 1992: 62). Seksualnost, koju Gidens naziva veštačkom ili plastičnom (Giddens, 1992), nije primarno fokusirana na reprodukciju, već na istraživanje seksualnog zadovoljstva i dodatno povezivanje partnera.³⁸ Takva seksualnost potpomognuta je

³⁸ Gidens ističe da su manifestacije „plastične seksualnosti” vidljive i u revoluciji u domenu ženske seksualne autonomije (žene pronalaze seksualno zadovoljstvo na način koji same biraju), kao i u procvatu homoseksualnosti (Giddens, 1992).

razvojem i učestalom primenom kontraceptivnih sredstava, ali i asistiranom reproduktivnom tehnologijom pomoću koje „seksualni odnos gubi status nužnog elementa začeća”³⁹ (Čikić, 2017: 123). Ujedno, ona postaje „važan deo u izgradnji ličnog identiteta” (Čikić, 2017: 123). Ljubav koja povezuje ne temelji se na rodnim razlikama i nije (nužno) monogamna, heteroseksualna niti dugoročna. Takva ljubav je ujedno reflektivna jer podrazumeva „stalno preispitivanje i potvrdu uzajamnog poverenja partnera” (Čikić, 2017).

Kontekst individualizacije (Beck & Beck-Gernsheim, 2002) takođe predstavlja pogodnu osnovu za analizu načina redefinisavanja partnerskih i porodičnih odnosa i uloga u savremenom društvu. Individualizacija je znatno doprinela slobodi izbora u javnoj i privatnoj sferi. Ujedno je omogućila izgradnju ličnih biografija koje postaju svojevrsni projekti po modelu *uradi sam* (engl. *do-it-yourself biography*) (Beck & Beck-Gernsheim, 2002), što podrazumeva mogućnost izbora, ali i odgovornost i rizik koji taj izbor sa sobom nosi. Tako dolazi do destandardizacije i fragmentisanja životnih putanji pojedinaca, koje postaju isprekidane, s ponekad neočekivanim prekretnicama (Worts *et al.*, 2013).⁴⁰

Individualizacija biografija iliti životnih tokova reflektuje se i na partnerske odnose i porodicu. Naime, nema više jasnih i jednoobraznih značenja ljubavi, seksualnosti, braka i porodice (Beck & Beck-Gernsheim, 2002), što dovodi do heterogenizacije bračnih i porodičnih oblika, kao i promene njihovih pozicija na životnoj putanji pojedinca (to jest, u njegovoj biografiji). Ujedno, mogućnost izbora i nove individualne slobode vode ka novim napetostima u partnerskim odnosima, jer oni postaju sukob dve profesionalne biografije (Beck & Beck-Gernsheim, 2002). U takvim odnosima, pored tradicionalnih polja borbe i pregovaranja (oko emocija, seksa, troškova, poslova u domaćinstvu i brige o deci), pojavljuju se i nova polja koja se odnose na javnu sferu (profesionalna uloga,

³⁹ Bilinović (2016: 22) navodi da „asistirana reprodukcija destabilizuje prirodnu osnovu začeća, čineći seksualni odnos 'nepotrebnim' za zasnivanje potomstva, čime dolazi do 'kršenja' norme naturalističkog modela začeća.”

⁴⁰ Pojedini autori (Worts *et al.*, 2013: 296) naglašavaju da ta promena „podrazumeva sve veću izloženost rizicima”, jer je „slom kolektivne pripadnosti ostavio pojedince lično odgovornim za aktivno planiranje svojih života u kontekstu u kojem se mnogi suočavaju sa sve užim opcijama”.

politika). Takođe, lične, biografske odluke (poput toga da li stupiti u brak, s kim, da li imati decu i kako ih vaspitavati) postaju javna, politička pitanja (Beck & Beck-Gernsheim, 2002).

Međutim, pošto mogućnosti izbora nisu neograničene, individualizacija se javlja kao „strukturisana individualizacija uronjena u strukture (društvene i habitus)” (Roberts *et al.*, 1994; navedeno prema: Tomanović, 2021: 168). Drugim rečima, strukture umnogome određuju mogućnosti, tok i ishode individualizacije, te „iako se prihvata generalna teza o heterogenizaciji životnog toka iz perspektive Bekove paradigme o individualizaciji, naglašeno je da se proces odvija duž strukturno omeđenih granica obrazovanja, socijalnog statusa, pola itd.” (Ignjatović, 2008: 11).

Transformisana intimnost menja brak, kao i sve druge vrste partnerskih odnosa. Za savremena društva karakteristični su: a) pad nupcijaliteta; b) odlaganje ulaska u brak; c) porast divorcijaliteta, d) porast broja vanbračnih zajednica/kohabitacija; i e) promene u odnosu moći među partnerima/supružnicima. Brak gubi svoj sakralni karakter, a samim tim i obaveznost, dugovečnost/doživotnost i neraskidivost. Neki od razloga zbog kojih brak prestaje da bude univerzalna kategorija jesu destigmatizacija i normalizacija kohabitacije i pokušaji da se iznađu funkcionalniji modeli samorealizacije. Paradoksalno, od braka se odustaje jer se on idealizuje, te odustajanje predstavlja svojevrsni mehanizam odbrane od (gotovo izvesnog) razočarenja. Činjenica da se bračna i vanbračna zajednica suštinski ne razlikuju takođe dovodi do supstitucije braka kohabitacijama (Pryor, 2014). Pored toga, navedenim promenama bračnosti doprinose i opšti društveni činoci poput:

- a) urušavanja i slabljenja patrijarhalnih vrednosti i normi;⁴¹

⁴¹ Proces slabljenja njihovog uticaja i značaja je postepen i dugotrajan. Analizirajući balkanske porodične vrednosne matrice, Stjepanović-Zaharijevski i Gavrilović (2009) zaključuju da se u Srbiji, na ideacionom nivou, najviše priželjkuje moderni/liberalni porodični vrednosni obrazac, a najmanje patrijarhalni. No, kako je reč o priželjkivanim, a ne faktičkim vrednosnim obrascima, autorke ističu da je zapravo reč o usporenoj modernizaciji porodičnog života, odnosno, da je došlo do „zaustavljanja na nižem nivou 'modernosti'", što je rezultat „nemogućnosti da se sa postojećim resursima prebrode barijere 'prekomponovanja rodnih odnosa'" (Stjepanović-Zaharijevski & Gavrilović, 2009: 35). To vodi ka reprodukciji „konzervativnih stavova koji opravdavaju rodnu nejednakost” (Stjepanović-Zaharijevski & Gavrilović, 2009: 35), kako u privatnoj, tako i

- b) procesa individualizacije;
- c) promena u karakteristikama generacijskih i rodničkih režima (emancipacija);
- d) razdvajanja braka i porodice, posebno roditeljstva (biološke reprodukcije i legitimacije potomstva); kao i
- e) promena u bračnom/porodičnom pravu (liberalizacija procedure razvoda, izjednačavanje prava partnera koji kohabitiraju s pravima onih koji su u braku).

Ranije pominjana kultura straha odražava se i na partnerske odnose. Fluidnost rodničkih i partnerskih uloga i očekivanja od partnerskih odnosa povećavaju neizvesnost, a samim tim i prostor za anksioznost u domenu partnerskih odnosa. Strah od vidljivih i nevidljivih zamki čini partnerske odnose (i pojedince u njima) ranjivijim i nestabilnijim. U ekstremnim slučajevima, (ne)realni strahovi čine partnerske odnose potpuno neprivačnim za pojedince, takozvane *posvećene samce* (engl. *committed singles*), koji izbjegavanjem intimnih veza pokušavaju da sačuvaju sopstvenu individualnost i ostvare životne ciljeve.⁴² No, uprkos navedenom, sklapanje dugotrajnog partnerstva ili braka smatra se jednim

javnoj sferi. Time autorke potvrđuju da „predmoderni i moderni egzistiraju jedno pored drugog“, kroz različite „prelazne tipove“ porodičnih modela i vrednosnih obrazaca (Stjepanović-Zaharijevski & Gavrilović, 2009: 35).

⁴² Statistički podaci potvrđuju da je samački život (engl. *singlehood*) sve češća pojava. Kada je reč o SAD, udeo samaca u odrasloj populaciji porastao je sa 28% na više od 40% u periodu od 1970. do 2002. godine (DePaulo & Morris, 2005; navedeno prema: Apostolou & Esposito, 2020). U drugom nacionalno reprezentativnom istraživanju, gotovo trećina (31%) odraslih osoba u SAD izjavila je da nije u posvećenoj romantičnoj vezi, a polovina tih ispitanika navela je da ni ne priželjkuje vezu niti izlazi na sastanke (Brown, 2020; navedeno prema: Beauparlant, 2003). Zabeležen je i porast jednočlanih domaćinstava. U SAD, „2019. godine, 38% odraslih starosti 25–54 godine nije bilo venčano niti je živelo s partnerom, u poređenju sa 29% 1990. godine“ (Fry & Parker, 2021; navedeno prema Beauparlant, 2003: 133). Kada je reč o Kanadi, broj jednočlanih domaćinstava se više nego udvostručio, „sa 1,7 miliona 1981. godine na 4,0 miliona 2016. godine; štaviše, među Kanadancima koji žive sami, dve trećine navode da nisu u posvećenoj romantičnoj vezi“ (Tang *et al.*, 2019; navedeno prema Beauparlant, 2003: 133).

od bitnih pokazatelja ulaska u svet odraslih, kako u našem, tako i u mnogim drugim društvima (Tomanović *et al.*, 2016).⁴³

Četvrta identifikovana karakteristika savremenih partnerskih i porodičnih veza tiče se **obeležja srodničkih odnosa**, tačnije, transformacije njihove uloge i značaja. Srodnički odnosi u tradicionalnim društvima imaju višestruku funkciju, koja uključuje obezbeđivanje egzistencijalnih sredstava, fizičke bezbednosti i zaštite, neformalne podrške, znanja i veština. U modernim, a posebno današnjim društvima, dolazi do redukovanja tih funkcija u kontekstu zadovoljavanja potreba pojedinaca. Naime, vršenje (većine) tih funkcija se institucionalizuje, što dovodi do transformacije u poimanju značaja i značenja srodstva. Pored toga, s jačanjem individualizacije, pojedinac bira da li će se i kako identifikovati sa svojim srodnicima. Drugim rečima, „uglavnom je na pojedincima da odluče da li će priznati ili iskusiti difuzni osećaj emotivne povezanosti i percipirane obaveze koji karakteriše vezu srodstva” (Furstenberg *et al.*, 2021: 1404). Takođe, srodnička grupa više nije predstavnik i posrednik između pojedinca i društva, jer pojedinac predstavlja samoga sebe pred širom zajednicom.

Kada je reč o ulozi i značaju srodničkih odnosa u savremenim društvima, potrebno je obratiti pažnju na dve bitne karakteristike. Prvo, brzina i stepen transformacije srodničkih odnosa varira među društvima (Al-Haj, 1995; Furstenberg, 2021). Postoje društva u kojima su individualizacija i institucionalizacija izraženije, a neophodnost srodničkih odnosa redukovana (takva su skandinavska društva), kao i ona u kojima srodnički odnosi i dalje igraju značajnu ulogu, kako u životu pojedinca, tako i zajednice (kao u slučaju islamskih društava). Drugo, čak i u savremenim društvima u kojima su srodnički odnosi u velikoj meri transformisani, oni ne gube svoj značaj u potpunosti. Do obnavljanja njihovog značaja najčešće dolazi u periodu društvenih kriza, kada funkcionalnost institucija biva dovedena u pitanje. U tim momentima,

⁴³ O važnosti sklapanja braka/partnerstva govori i termin *singlizam* (engl. *singlism*) (DePaulo & Morris, 2005), koji se odnosi na raširenu stigmatizaciju i stereotipizaciju s kojom se susreću samci. Na svojevrstan način, toj stereotipizaciji doprinose društveni naučnici koji razliku između osoba koje su u braku/vezi i samaca pripisuju individualnim, a ne institucionalnim ili društvenim faktorima (DePaulo & Morris, 2005). Pojedini autori (Gubrium, 1975) opisuju samce starije dobi kao „doživotne izolate”.

srodnički odnosi postaju važan deo individualnog i grupnog socijalnog kapitala.⁴⁴

U kontekstu fleksibilnosti i proširenja značenja srodstva u savremenom društvu, navodi se i da „rastanak i razvod stvaraju bogatstvo novih srodničkih veza koje se stalno menjaju i bivaju podložne pregovorima” (Bilinović, 2016: 15). Naime, „postmodernu porodicu druge polovine 20. veka karakterišu neizvesnost, nesigurnost i sumnja”, dok je „njena organizacija, poput postmodernizma, raznolika, fluidna i nerešena, ostavljajući prostora za čitav spektar srodničkih odnosa” (Finkler 2000: 36). Raznolikost interpretacije srodničkih odnosa je (možda) najupečatljivija u praksi asistirane reprodukcije, od „disperznog začeca do disperznog srodstva” (Bilinović Rajačić, 2024: 530).⁴⁵

⁴⁴ Očigledan primer navedene prakse jeste period društvene i ekonomske krize u srpskom društvu tokom devedesetih godina 20. veka. Naime, važnost srodničkih odnosa posebno je došla do izražaja među izbeglim licima iz ratom zahvaćenih područja u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a kasnije, nakon bombardovanja 1999. godine, i među interno raseljenima s Kosova. Mnogi od njih potražili su svoje utočište na području Srbije, upravo kod srodnika. Za većinu od procenjenih pola miliona izbeglih, srodničke veze odigrale su uloge koje urušene institucije nisu mogle, poput pružanja (prvog) smeštaja, upoznavanja s novim okruženjem i pružanja pomoći pri traženju posla. Do ponovnog obnavljanja značaja srodničkih odnosa kao vida socijalnog kapitala došlo je za vreme pandemije koronavirusa, kada je oslanjanje na pomoć roditelja, dece i rođaka postalo mehanizam borbe protiv izolacije i vidno narušene svakodnevice (Čikić & Bilinović Rajačić, 2021).

⁴⁵ Naime, disperzno srodstvo je rezultat disperznog začeca, koje (u kontekstu asistirane reprodukcije) uključuje „nove kategorije pojedinaca u vidu donora gameta i embriona, surogat majki, stručnjaka koji izdvajaju gamete i manipulišu reproduktivnim materijalom i advokata koji se bave medicinskim i zakonskim procedurama u oblasti asistirane reprodukcije” (Bilinović, 2016: 1). Na taj način, uspostavljaju se brojne atipične porodične i srodničke konfiguracije, u kojima su odnosi više aktera uključenih u začece novonastalog deteta „nepoznati ili podložni osporavanju” (Bilinović Rajačić, 2024: 531).

Kada je reč o Srbiji, evidentan je „nedostatak podataka o stavovima prema tretmanima neplodnosti putem upotrebe doniranih gameta, kao i putem surogat materinstva, usled zabrane ove prakse u državi” (Bilinović *et al.*, 2018: 1107). U domaćem istraživanju na temu stavova neplodnih žena prema upotrebi doniranih gameta i usluga surogatstva kao metodama lečenja neplodnosti (Bilinović *et al.*, 2018: 1107), ispitanice su „izrazile dominantno negativne stavove prema korišćenju doniranih gameta i surogat majčinstva u sopstvenom lečenju neplodnosti”, ali i znatnu neodlučnost, to jest, ambivalentan stav po pitanju njihove upotrebe, koji je bio najizraženiji kod ispitanica visokog nivoa

Peti aspekt transformacije tiče se **porodičnih funkcija**. Naime, moderna i postmoderna društva su društva institucija. Uspostavljene institucije čine sistem koji omogućava i olakšava zadovoljavanje individualnih potreba, ali i vršenje društvenih uloga i funkcija. Kako je porodica svojim funkcijama okrenuta i ka spolja (ka zajednici) i ka unutra (ka članovima), postavlja se pitanje da li je (i u kojoj meri) institucionalni razvoj doprineo njenoj funkcionalnosti.

Naime, ukoliko se posmatraju pojedinačno, sve porodične funkcije u savremenim društvima pretrpele su određene modifikacije. Na primer, ono što je karakteristično za biološko-seksualnu funkciju jeste njeno razdvajanje od biološko-reproduktivne funkcije. Primarni cilj seksualnih odnosa više nije začecé iliti reprodukcija, već uspostavljanje i potvrđivanje bliskosti između partnera (Giddens, 1992; Gidens, 2005). Pored navedenog, seksualne potrebe ne zadovoljavaju se samo i/ili dominantno u okviru braka, s društveno priznatim partnerom, već seksualni odnosi čine sastavni deo predbračnog, izvanbračnog i postbračnog života pojedinca.

Nadalje, savremene porodice odlikuju se smanjenim brojem članova usled niže stope rađanja. Redukcija fertiliteta u savremenoj porodici praćena je planiranjem porodice, tačnije, planiranjem roditeljstva (Bobić & Vukelić, 2011). Vreme začecá, razmak između dve sukcesivne trudnoće, broj začecá, pa čak i pol deteta planiraju se u odnosu na individualne potrebe i aspiracije pojedinaca/roditelja (individualne biografije), ali i okolnosti u kojima se porodica nalazi (strukturalna ograničenja) (Bobić & Vukelić, 2011). Primena kontraceptivnih sredstava postaje uobičajeni način kontrole začecá.

obrazovanja. Autori istraživanja istakli su da „vrednosti i uverenja koja kontekstualizuju reprodukciju u određenom društvu mogu biti snažni prediktori stavova prema korišćenju pojedinih tehnika potpomognute reprodukcije” (Bilinović *et al.*, 2018: 1118). U slučaju Srbije, neizostavno je uzeti u obzir „strukturni i kulturni poredak u ovoj tranzicionoj zemlji, sa naglaskom na transformaciji porodičnih i partnerskih oblika i odnosa, kao i na tranziciji roditeljstva” (Bilinović *et al.*, 2018: 1110). U tom kontekstu, potrebno je osvrnuti se na istovremeno postojanje (i očuvanje) tradicionalnih/patrijarhalnih i modernih/liberalnih vrednosti, koje ukazuje na „paralelnu egzistenciju pre-modernosti, modernosti i post-modernosti” (Bilinović *et al.*, 2018: 1111), koja je „posebno upadljiva u sferama porodice, braka/partnerstva i roditeljstva” (Bilinović *et al.*, 2018: 1111).

Specifičnosti biološko-reproduktivne funkcije savremene porodice direktno su povezane sa: a) promenama u porodičnim ulogama roditelja i dece (o čemu će kasnije biti više reči); i b) društvenim okolnostima u kojima parovi donose odluku o roditeljstvu. Između ostalog, time se otvara pitanje finansijske cene roditeljstva ili troškova rađanja i odgajanja deteta (Becker, 1960).⁴⁶ Prilikom donošenja odluke o rađanju, roditelji uzimaju u obzir objektivne troškove roditeljstva (vreme i novac), subjektivne (psihološke) troškove regulacije fertiliteta (Easterlin, 1975), kao i direktne (krov nad glavom, hrana, odeća, obuća, obrazovanje⁴⁷, lečenje i slični rashodi) i oportunitetne troškove roditeljstva (Becker, 1960).⁴⁸

⁴⁶ Američki ekonomista i nobelovac Gari Beker (Becker, 1960) primenio je ekonomske principe na porodicu i odluku o rađanju i u tom kontekstu je istakao da je dete specifično „trajno potrošno dobro“ (engl. *durable consumption good*) čije podizanje kvaliteta zahteva uvećane troškove odgoja. Tu ideju iskoristio je kako bi ukazao na to da roditelji biraju između *kvantiteta* (više dece) i *kvaliteta* (manje dece u koju se više ulaže). Beker sugerise da savremeni roditelji žele da pospeše *kvalitet* svog deteta tako što u njega ulažu resurse poput vremena, novca, obrazovanja i zdravlja. Unapređenje kvaliteta je skupo. Na primer, ako roditelji žele da dete dostigne visok stepen obrazovanja (visok kvalitet), relativni troškovi takvog odgoja (naspram prosečnog) rastu. Usled rasta troškova podizanja deteta visokog kvaliteta, roditelji racionalno biraju da imaju manji broj dece kako bi svakom detetu mogli da obezbede željeni nivo ulaganja. U suštini, Bekerova analiza ukazuje na ekonomski motivisan prelaz sa strategije kvantiteta (mnogo dece) na strategiju kvaliteta (manje dece, ali s većim ulaganjem u njihovo sveukupno blagostanje), što direktno doprinosi smanjenju stope rađanja u razvijenim društvima.

⁴⁷ U savremenim društvima, posebno onim koja se baziraju na meritokratskom principu, obrazovanje se smatra jednim od glavnih kanala socijalne pokretljivosti. Stoga ne čudi što roditelji nastoje da poboljšaju obrazovne šanse svoje dece povećavajući porodična izdvajanja za obrazovanje (OECD, 2025), neretko tretirajući dete kao lični ili porodični projekat.

⁴⁸ Analizirajući na koji način ekonomska perspektiva doprinosi objašnjenju ranog pada i kontinuirano niskog fertiliteta u Srbiji, Vasić (2012) ističe faktore poput malih troškova regulacije fertiliteta (s posebnim osvrtom na široko rasprostranjenu primenu abortusa kao kontraceptivnog metoda) i cene odgajanja deteta (koja se formira na osnovu procene direktnih troškova podizanja deteta, troškova ostalih dobara i usluga, neplaćenog kućnog rada, oportunitetnih troškova, kao i procene budućih transfera dece ka roditeljima) (Vasić, 2012). Međutim, autor ističe da navedeni parametri nisu dovoljni za objašnjenje odluke o broju i vremenu rađanja, već da je nužno uzeti u obzir i preferencije prema deci. Naime, u Srbiji je „tražnja za decom (željeni broj dece) u svakom slučaju manja od biološke ponude, ali istovremeno i značajno veća od ostvarenog fertiliteta“, što upućuje

U (post)modernim društvima, ekonomska funkcija porodice menja se usled razdvajanja mesta rada od mesta života/stanovanja. Plaćeni rad izašao je iz okvira porodičnog domaćinstva, a podela rada postaje sve složenija i razuđenija. To dovodi do izraženijeg razlikovanja funkcija porodične proizvodnje i porodične potrošnje. Obe funkcije su podjednako važne za zadovoljenje potreba članova porodice. Savremene porodice nisu ekonomski samodovoljne. One su integrisane u (globalno) tržište, kako na strani ponude, tako i potražnje. U prvom slučaju, porodica je kreator i ponuđač radne snage, to jest, ljudskog kapitala i socijalnog kapitala, ali (u nekim slučajevima) i roba i usluga koje se proizvode u okviru porodičnog domaćinstva (McDonald, 2018). U drugom slučaju, porodica se pojavljuje kao potrošač opštih i specifičnih dobara i usluga, bilo da je reč o individualnoj potrošnji njenih članova (kao u slučaju troškova obrazovanja) ili grupnoj potrošnji celokupnog porodičnog domaćinstva (poput troškova stanovanja i ishrane).

Pitanje porodične potrošnje je jedan od predmeta analize savremenih (ekonomskih) studija (O'Malley & Prothero, 2006). Prema podacima Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD, 2022), potrošnja u porodičnim domaćinstvima čini oko 60% ukupnog BDP-a. Porodica se posmatra kao specifičan *potrošački filter* koji je od posebne važnosti za reprodukciju kapitalističkog sistema. Stil porodičnog života, uključujući i specifičan način potrošnje dobara i usluga, kreira se u zavisnosti od činilaca koji obuhvataju društveni položaj porodice i njen ekonomski kapital, vrednosno-ideološku poziciju porodice, njen sastav i strukturu, kao i etapu životnog ciklusa u kojoj se nalazi. Porodice nižeg socijalnog statusa (poput porodica s jednim zaposlenim, sa članovima koji obavljaju slabije plaćene ili povremene poslove, to jest onih u prekarnom

na to da je „cena deteta činilac koji predstavlja ograničenje u ostvarivanju željenog broja dece”, kao i da „velika tražnja za decom nije zasnovana na jakim preferencijama ka deci, već na opštem stavu o poželjnosti većeg broja dece” (Vasić, 2012: 243). Na osnovu toga, autor zaključuje da „u Srbiji dete predstavlja određeni vid statusnog simbola koji obezbeđuje socijalnu legitimaciju” (Vasić, 2012: 243). Pored toga, ne treba zaboraviti na važnost oportunitetnih troškova, naročito onih koji se odnose na žene/majke. Misli se na oportunitetne troškove merene novcem iliti propuštenom/izgubljenom zaradom tokom trudnoće i podizanja deteta, ali i one koji se mere vremenom koje je uloženo u odgajanje deteta nauštrb nekih drugih aktivnosti (poput sticanja dodatne zarade, ličnog razvoja i zabave).

položaju, kao i onih s većim brojem izdržavanih članova, to jest, dece, starih i bolesnih) troše najveći deo svog porodičnog budžeta (čak do 75%) na osnovne potrebe (hranu, stanovanje i prevoz) (Alwitt & Doneley, 1996; navedeno prema: Hamilton, 2009; <https://econofact.org/how-do-low-income-families-spend-their-money>). Takva struktura potrošnje dovodi do „simplifikacije životnog iskustva” članova tih porodica (Andreasen, 1975; navedeno prema: Hamilton, 2009: 546), kako u javnoj, tako i u privatnoj sferi.

Takođe, porodica je važan okvir za obezbeđivanje i distribuciju resursa namenjenih izdržavanju ekonomski neaktivnih mladih članova, pogotovo u kontekstu pojave produžene mladosti. To se posebno odnosi na specifične modele odnosa roditelja i dece, poput južnoevropskog, istočnoevropskog i centralnoevropskog modela. U tim modelima prisutan je standard „jake moralne obaveze roditelja da pružaju podršku svojoj deci tokom čitavog života” (Tomanović & Stanojević, 2024: 187).

Veća formalna zaposlenost žena takođe bitno doprinosi transformaciji ekonomske funkcije porodice u savremenim društvima. Naime, iako su žene (obavljajući različite poslove u kući) oduvek doprinosile ekonomskoj reprodukciji i blagostanju porodice, njihov rad nije bio društveno prepoznatljiv sve do pojave modernih društava (Beneria, 1981). S procesom modernizacije, mesto rada odvaja se od mesta života/stanovanja. Taj proces utiče i na promene u strukturi radne snage. Za obavljanje određenih poslova, poslodavci više ne zapošljavaju cele porodice, već pojedince (Gidens, 2007). Početnu fazu te društvene transformacije odlikovala je prevlast muškaraca u strukturi radne snage. Međutim, s razvojem novih sektora, porastom obima proizvodnje i pojavom novih zanimanja, raste potreba za dodatnom radnom snagom, što dovodi do angažovanja žena u sferi vidljivog, plaćenog rada (Humphries & Sarasúa, 2012).

Proces formalnog zapošljavanja žena tekao je sporo i uz otpor. Početkom prošlog veka, zaposlene žene mahom su bile neudate i bez dece. Nakon udaje, najčešće su prestajale da rade i posvećivale se brizi o članovima porodice (Gidens, 2007). Do intenziviranja učešća žena na

formalnom tržištu radne snage, bez obzira na njihov bračni i porodični status, dolazi u drugoj polovini 20. veka (Humphries & Sarasúa, 2012).⁴⁹

Plaćeni rad žena doveo je do bitnih promena u partnerskim i porodičnim odnosima. Naime, s formalnim zapošljavanjem žena, muškarac prestaje da bude isključivi hranilac porodice, a ženina zarada jača njenu generalnu društvenu nezavisnost i omogućava joj povoljniju poziciju u kontekstu pregovaranja i odlučivanja u porodici i šire (Bilinović, 2013)⁵⁰. To dovodi do promene u odnosima moći među partnerima u pravcu veće (ali ne nužno i potpune) egalitarnosti. S druge strane, za ekonomske aktivnosti žena u savremenom društvu vezuje se pojava *staklene tavanice* (Purcell *et al.*, 2010). Reč je o postojanju nevidljivih institucionalnih barijera koje sprečavaju karijerno napredovanje žena, bez obzira na njihove kvalifikacije i učinak.⁵¹ Osim staklene tavanice, koja

⁴⁹ Zanimljivo je obratiti pažnju na stav pojedinih autora (Burnette, 2021) koji smatraju da učešće u radnoj snazi služi za merenje savremenih tržišta rada i da nije adekvatna mera (ženskog) rada izvan modernih, industrijalizovanih društava. Naime, pri merenju učešća u radnoj snazi, zanemaruje se proizvodnja za potrebe domaćinstva, ignorišu se razlike u intenzitetu rada, a kontinuitet zaposlenja (koji nije bio odlika većine istorijskih oblika rada) uzima se zdravo za gotovo.

⁵⁰ Data tematika analizirana je u kontekstu *resursne teorije bračne moći*, u kojoj se karakteristike i funkcionisanje bračnih odnosa „posmatraju iz perspektive resursa koje poseduje svaki od partnera/supružnika” (Bilinović, 2013: 432). Naime, naglasak je na relativnoj moći ograničenih resursa (materijalne prirode, ali i resursa vremena, pažnje, posvećenosti, seksa i sl.) partnera u kontekstu njihovog manevrisanja u donošenju odluka. U zavisnosti od ishoda situacije, moguće su sledeće strukture bračne moći: a) muž dominantan; b) žena dominantna; i c) egalitarni (McDonald, 1997). Na temelju resursne teorije bračne moći, nastala su dva specifična koncepta: a) koncept eksplicitnog bračnog pregovaranja (Scanzoni & Polonko, 1980); i b) koncept bračne (ne)stabilnosti i bračnih alternativa (Huber & Spitze, 1980; Becker *et al.*, 1977; Levinger, 1965). Prvi koncept predstavlja pokušaj operacionalizacije bračnog pregovaranja na osnovu trostepenog modela koji čine promenljive društvenog konteksta, procesa i ishoda (Scanzoni & Polonko, 1980), dok se koncept bračne nestabilnosti i bračnih alternativa „zasniva na mikroekonomskom okviru odlučivanja bračnih partnera i predviđanju verovatnoće bračne stabilnosti/dezintegracije u skladu sa pretpostavkom maksimiziranja koristi bračnih partnera od obe opcije” (Bilinović, 2013: 438).

⁵¹ Dok se žene suočavaju sa staklenom tavanicom, muškarci ostvaruju pogodnosti putem *staklenih pokretnih stepenica* (engl. *glass escalator*) (Ryan & Haslam, 2005). Nalazi pojedinih studija (Ryan & Haslam, 2005) pokazuju da čak i kada su žene zastupljenije na

se odnosi na sve žene, prisutan je i fenomen *materinskog zida* (engl. *maternal wall*), koji se odnosi na diskriminaciju i predrasude koje zaposlene majke ili trudnice doživljavaju na radnom mestu, kao i prilikom prijavljivanja za posao (Williams, 2004). Diskriminacija nastaje usled pretpostavke poslodavaca da zaposlene majke, usled majčinstva, ne obavljaju svoj posao (dovoljno) efikasno i posvećeno. To dovodi zaposlene majke u nepovoljniju poziciju u samoj kompaniji i na tržištu rada uopšte. Konkretno, reč je o nižim zaradama, koje se nazivaju i *kaznom za majčinstvo* (engl. *motherhood penalty*),⁵² nižim radnim pozicijama, umanjenoj mogućnosti napredovanja, većem riziku od nezaposlenosti i dobijanja otkaza, slabijoj verovatnoći zapošljavanja u određenim sektorima, obavljanju poslova sa skraćenim i fleksibilnim radnim vremenom i sličnim nepogodnostima (Williams & Westfall, 2006).

Diskriminacija može biti usmerena i na budućnost, odnosno, ka ženama za koje se pretpostavlja da bi uskoro mogle da zatrudne. U tom slučaju, radi se o *efektu potencijalne bebe* (engl. *maybe baby effect*), koji sugeriše da pretpostavljena verovatnoća da će žena uskoro zatrudneti čini da se poslodavci više fokusiraju na prateće neprijatnosti (poput plaćenog porodijskog odsustva) i potcenjuju ženinu posvećenost poslu (Gloor *et al.*, 2021).

(Ne)vidljiva diskriminacija majki povezana je i s fenomenom *majčinske putanje* (engl. *mommy track*) (Lucifora *et al.*, 2020). Reč je o tome da zaposlene majke imaju manje šanse za karijerno napredovanje u odnosu na zaposlene žene koje nemaju decu i zaposlene očeve⁵³ (Kleven *et al.*, 2019). To se posebno odnosi na rane faze razvoja karijere (Lucifora

visokom pozicijama, postoji veća verovatnoća (u odnosu na muškarce) da će se naći na *staklenoj litici* (engl. *glass cliff*), jer zauzimaju pozicije koje su rizičnije ili prekarne.

⁵² Prema pojedinim procenama, kazna za majčinstvo iznosi između 3% i 10% zarade (O'Reiley, 2010), dok pojedine studije (Kleven *et al.*, 2019) navode iznos od 20%, na duži rok. Jaz u zaradi varira u zavisnosti od ženine inicijalne zarade i nivoa obrazovanja (Kahn *et al.*, 2014).

⁵³ Naime, „uticaj (rađanja – prim. aut.) dece na žene je velik i postojan u širokom spektru ishoda na tržištu rada, dok, u isto vreme, muškarci njime praktično nisu pogođeni” (Kleven *et al.*, 2019: 206). Prisutno je i suprotno stanovište (Williams, 2005) prema kojem se materinski zid odnosi na sve one koji preuzimaju brigu o deci. Ono što je takođe evidentno jeste nedostatak istraživanja o karijernom zaostajanju očeva koji brinu o deci.

et al., 2020) i određene sektore (kao što su bankarstvo, advokatura, neke grane medicine i STEM) koji su dominantno muški, zahtevaju duže radno vreme i nose veće radno opterećenje (Katz, 2021; Guyard-Nedelec, 2018; Williams, 2005).

Veća zaposlenost žena, kao i težnja ka profesionalnom postignuću, ne menjaju samo poziciju žene u braku i porodici, već i porodične odnose. Naime, profesionalna angažovanost žene utiče na njenu ulogu majke i partnerke/supruge, ali i obrnuto.⁵⁴ Savremeni roditelji suočeni su s (intenziviranim) konfliktom između radnih i porodičnih uloga i s njima povezanih obaveza. Taj konflikt ispoljava se u nekoliko dimenzija (Greenhaus & Beutell, 1985), te se u literaturi pominje: a) konflikt zasnovan na vremenu (engl. *time-based conflict*), kada vremenski zahtevi jedne uloge fizički onemogućavaju vršenje obaveza u drugoj ulozi; b) konflikt zasnovan na psihološkom opterećenju (engl. *strain-based conflict*), kada psihološki stres i iscrpljenost izazvani jednom ulogom negativno utiču na raspoloženje i ponašanje u drugoj ulozi; i c) konflikt zasnovan na ponašanju (engl. *behavior-based conflict*), kada se ponašanja i norme prihvatljive u jednoj ulozi prenose na drugu ulogu (recimo, kada se autoritativnost prelije iz poslovnog u porodični život). Problem dodatno dobija na snazi usled intenzivne primene informaciono-komunikacionih tehnologija, koje „neprestano povezuju pojedince s poslom i porodičnim brigama (Harris *et al.*, 2011)” (Čikić & Bilinović Rajačić, 2021: 553). Pritom, za žene je karakterističniji konflikt u kom zahtevi iz porodičnog života otežavaju ili onemogućavaju efikasno izvršavanje obaveza na poslu (engl. *family-to-work*), dok je kod muškaraca obrnuta situacija (engl. *work-to-family*) (Byron, 2005). Takav smer konflikta je posledica većeg angažmana žena u *neformalnoj ekonomiji brige*.

Kada je reč o učešću žena u neplaćenom radu u domaćinstvu, ono je nesrazmerno veće u odnosu na angažman muškaraca (Seedat & Rondon, 2021; UNDP, 2024; ILO, 2024)⁵⁵. Kako je reč o radu koji nema jasno

⁵⁴ Pritom, nedovoljno pažnje se obraća na to da li i na koji način muškarčeva zaposlenost utiče na njegovu ulogu kao supruga/partnera i oca.

⁵⁵ Neplaćeni rad ne samo da opterećuje žene više nego muškarce (pa se neretko naziva i *drugom smenom*), već i negativno utiče na šanse žena da se formalno zaposle. Međunarodna organizacija rada (MOR) procenjuje da 2023. godine, 708 miliona žena

izraženu monetarnu vrednost, on se neretko smatra neproizvodnim radom, radom koji ne kreira novu vrednost, već jednostavno omogućava reprodukciju postojećeg ili se čak svodi na potrošnju (Paltasingh & Lingam, 2014). Međutim, zapravo je neosporno da neplaćeni ženski rad u domaćinstvu omogućavaju zadovoljenje potreba članova porodice i generiše značajan doprinos porodičnom budžetu kroz supstituciju tržišnih usluga. Drugim rečima, on obezbeđuje uštedu na izdacima koji bi inače bili neophodni za obavljanje kućnih poslova (kao što su kuvanje, pranje, nega dece i starijih, čišćenje i nabavka).⁵⁶ S druge strane, novije tendencije ukazuju na smanjenje vremena koje (zaposlene) žene provode obavljajući kućne poslove i brinući o drugima. Do te transformacije dolazi jer partneri (još uvek neravnomerno) dele kućne obaveze i obaveze oko drugih članova porodice, ali i angažuju plaćenu pomoć (recimo, koriste usluge čistačica i dadilja i kupuju gotove obroke) (Samtleben & Muller, 2022; Sayer, 2005). Kada je reč o plaćenju pomoći oko brige o domaćinstvu i njegovim članovima, većinu radne snage opet čine žene. Takođe, zanimljivi su nalazi (Beck & Beck-Gernsheim, 1995) koji govore o

starijih od 15 godina nije bilo formalno zaposleno upravo zbog obaveza u domenu neplaćenog rada (ILO, 2024).

Na nivou EU, „42% žena i 38% muškaraca uključeno je u neplaćene aktivnosti u vezi s brigom i negom” (EIGE, 2023). Uočene su regionalne razlike u rodno determinisanoj opterećenosti neplaćenim radom. U zemljama poput Grčke, Malte i Portugalije, žene su najopterećenije konfliktom između radnih i privatnih obaveza, dok se najmanja opterećenost beleži u Sloveniji i Finskoj (EIGE, 2023).

U Srbiji, „žene u braku i sa detetom uzrasta do sedam godina u neplaćenim poslovima provode skoro celu radnu smenu” (RZS, 2024a: 112). Žene iz seoskih naselja obavljaju najviše neplaćenog rada u trajanju od gotovo pet sati dnevno, dok žene u gradskim naseljima u proseku posvećuju tim aktivnostima nepuna četiri sata dnevno (RZS, 2024b). U proteklih pet godina, došlo je do izvesnog smanjenja količine vremena koje se ulaže u obavljanje neplaćenih poslova. Ipak, žene starije od 15 godina u proseku troše 17,3% svog vremena na obavljanje neplaćenih poslova, dok muškarci istog uzrasta troše svega 8,6% svog vremena na neplaćeni rad (RZS, 2024). Procena UN za Srbiju je da neplaćeni rad dovodi do toga da žene gube neto zaradu od oko 550 evra na mesečnom nivou, odnosno, 6.500 evra na godišnjem nivou (Vlada RS - UN Women, 2020).

⁵⁶ Neplaćeni rad u domaćinstvu vredi između „10 i 39 procenata bruto domaćeg proizvoda i može da doprinese ekonomiji više nego sektori proizvodnje, trgovine ili transporta” (https://www.unwomen.org/en/news/in_focus/csw61/redistribute-unpaid-work).

malom broju muškaraca koji su zamenili uloge sa ženama i postali *kućanici* (engl. *househusbands*) kako bi omogućili partnerkama da se posvete karijeri. I njih pogađaju problemi karakteristični za *sindrom domaćice*, a to su „nevidljiva postignuća, nedostatak priznanja i manjak samopouzdanja” (Beck & Beck- Gernsheim 1995: 21).

Posebno je interesantan profesionalni i privatni položaj preduzetnica koje su istovremeno partnerke/supruge i majke. U stranoj literaturi, za preduzetnice koje brinu o svojoj (maloj) deci, koristi se specifičan pojam (engl. *mumpreneurs* iliti *mamazetnice*). Iz postfeminističke perspektive (Lewis *et al.*, 2022), ta uloga posmatra se kao hibridna jer obuhvata maskulino (aktivnost usmerena na postignuće u javnoj sferi) i feminino ponašanje (briga o deci u domaćinstvu). Kada je reč o mladim ženama, pojedina istraživanja pokazuju da su „motivisane da započnu sopstveni posao u nadi da će postići bolju ravnotežu između posla i porodice”, kao i da „preduzetnice pre vide svoj posao kao deo života nego kao poseban ekonomski entitet, nastojeći da povežu poslovne aktivnosti s porodičnim obavezama” (Chavez Rivera *et al.*, 2021: 373). Na taj način, pokušavaju da izbegnu *rodnu zamku* tržišta rada (Tomanović *et al.*, 2016).⁵⁷

U kontekstu opredeljivanja mladih žena za preduzetništvo, neophodno je uzeti u obzir i specifičnosti društvenog konteksta (posebno strukturalne faktore, političke mere u oblasti roditeljstva i podsticanja preduzetništva, kao i dominantne kulturne obrasce koji se odnose na sferu roditeljstva). Zanimljive su razlike u radnim strategijama devojaka i majki u srpskom društvu:

„Strategija koju majke češće biraju od devojaka jeste spremnost da rade svaki plaćeni posao, kao i da rade ispod kvalifikacija i u 'sivoj ekonomiji'. Međutim, majke su u manjoj meri spremne da rade dva

⁵⁷ Nalazi u kontekstu zemalja EU (Cukrowska-Torzewska, 2017) ukazuju na to da s rođenjem svakog narednog deteta, šanse za ženino zaposlenje padaju i do 40%, uz retke izuzetke gde je uočena veza pozitivna i ide u korist žena s decom (kao u slučaju Danske i Malte). Pritom, nakon udaje, a naročito nakon rođenja deteta, jedan deo mladih žena povlači se s tržišta rada, privremeno ili stalno, svojevolumeno ili iz nužde (Tomanović *et al.*, 2016).

ili više poslova u različitim firmama, da rade dodatne honorarne poslove, ali i da nastave sa usavršavanjem i naročito da preuzmu rizik osnivanja sopstvene firme” (Tomanović *et al.*, 2016: 111).

Takve odluke majki odgovaraju dominantnom režimu modifikovanog modela hranioca (engl. *modified bread winner model*) u kom muškarac ostaje glavni hranilac porodice, bez obzira na ženin doprinos kućnom budžetu (Tomanović *et al.*, 2016).⁵⁸

Poslednja ključna promena u savremenom porodičnom i (van)bračnom životu odnosi se na **transformaciju porodičnih uloga i odnosa**, pri čemu je reč o preoblikovanju partnerstva, roditeljstva i odnosa prema deci, kao i percepcije detinjstva. Tokom proteklih nekoliko decenija, partnerski odnosi prošli su kroz značajne modifikacije, pre svega, usled seksualne revolucije (krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 20. veka), intenzivnog zapošljavanja žena (i uopšte, njihovog izlaska u javnu društvenu sferu), ali i izmena u pravnom regulisanju položaja (van)bračnih partnera. Partnerski odnosi menjaju se i u pogledu forme, te postaju raznolikiji i uključuju javno vidljive forme kao što su homoseksualna partnerstva, ZBS i serijska monogamija.⁵⁹ Tomanović i Stanojević (2024: 73) skreću pažnju na tumačenja prema kojima se „značenja braka proširuju, pre nego da se on napušta”, što ide u prilog transformaciji partnerskih odnosa.

⁵⁸ U uslovima otežane zapošljivosti (posebno mladih žena) i ponude prekrasnih poslova, pojedini mladi opredeljuju se za započinjanje sopstvenog posla i postaju *frilenseri*. Preduzetničke inicijative pripadnika mlađih generacija (milenijalaca i pripadnika generacije ze) inspirisane su stavom da će im privatni posao omogućiti da rade u fleksibilnijem okruženju, olakšati uspostavljanje ravnoteže između posla i privatnog života, ali i omogućiti bolju zaradu i brže dostizanje poslovnog uspeha (Liu *et al.*, 2019; Dolot, 2018). Za razliku od svojih roditelja, pripadnici mlađih generacija rukovode se krilaticom da je bitno izgraditi život, a ne samo zarađivati za život (engl. *make a life, not make a living*) (Liu *et al.*, 2019).

⁵⁹ Pojmom serijske monogamije opisuje se obrazac sukcesivnih veza s po jednim partnerom umesto jedne doživotne veze. Reč je o pojavi koja odražava prelazak s tradicionalnih doživotnih brakova na veze koje karakteriše individualizam i izraženiji naglasak na individualnim potrebama i očekivanjima (Andersson, 2015).

Ranije prikazane ideje o čistom odnosu i plastičnoj seksualnosti (Giddens, 1992; Gidens, 2005), kao i fluidnoj ljubavi (Bauman, 2009b), podupiru ideju o braku ili partnerskom odnosu kao ličnom odnosu. To zapravo znači da se ti odnosi pomeraju od „*zajednice potreba* (engl. *community of needs*) ka *izbornim afinitetima* (naklonostima, engl. *elective affinities*)” (Beck-Gernsheim, 2002; navedeno prema: Tomanović & Stanojević, 2024: 83), uz nužno uvažavanje društvenog konteksta koji određuje stepen i brzinu tog pomeranja.

Drugi značajan aspekt transformacije porodičnih odnosa obuhvata savremeno roditeljstvo i detinjstvo. Ključna transformacija roditeljstva odigrala se na polju njegove obaveznosti. Naime, roditeljstvo danas nije nužnost niti obaveza (prema precima ili zajednici), već opcija u individualnoj biografiji. Pojedinaac ne samo da ima mogućnost da bira da li će postati roditelj, već i kada, s kim, na koji način, koliko puta i u kom razmaku. Pored toga, transformacija roditeljstva ide u pravcu njegovog definisanja ne (samo) kao strukturalnog odnosa, već i kao kulturnog odnosa koji obezbeđuje „intergeneracijsku transmisiju dominantnih kulturnih obrazaca” (Tomanović & Stanojević, 2024: 136).

Pri opisivanju savremenih porodica putem karakteristika roditeljstva i detinjstva, ističe se nekoliko ključnih obeležja. Pre svega, reč je o detecentričnim porodicama, ali i porodicama u kojima se prepoznaje koncept deteta kao nostalgije (Tomanović & Stanojević, 2024). Potom, prisutna je (relativna) egalitarnost roditelja, a očinstvo i majčinstvo dobijaju nova obeležja. Konačno, dete menja svoj unutarporodični, ali i društveni položaj⁶⁰ i dolazi do slabljenja roditeljske moći.

⁶⁰ Naime, uspostavlja se *kult deteta* (Boas, 1966). Reč je o fenomenu koji je nastao kao posledica značajne promene u percepciji deteta, čiji intenzitet raste od njenih začetaka u 18. veku, pa do danas. Korenita promena u tom pogledu podstaknuta je objavljivanjem dela *Emil ili o vaspitanju* (Ruso, 1762/1989). Ruso je odbacio strogu disciplinu i uveo značajne pedagoške inovacije, naglašavajući potrebu da se u vaspitanju polazi od dečjih interesa i potreba. Od tog perioda, počinje da se preporučuje nežniji i *uvažavajući* stil podizanja dece, uz negovanje svesti o njihovim potencijalima. U 20. veku, novo poimanje statusa deteta pravno je uobličeno u nacionalnom i međunarodnom pravu, kao i u preporukama, konvencijama i sporazumima čiji je cilj zaštita dečjeg interesa (Dupont *et al.*, 2022). Navedena institucionalizacija detinjstva direktno je uticala na promenu roditeljskih praksi i dovela do pojave *helikopterskog roditeljstva*. Takav stil roditeljstva, tipičan za kult deteta, odlikuje se ublažavanjem disciplinskih ograničenja i frustracija, apsolutnom prioritetnošću zadovoljenja svih dečjih potreba i preteranim fokusom na

Detecentričnost porodice podrazumeva da je dete (novootkrivena) vrednost po sebi. Odlikuje je fokus na detetu kao životnom projektu roditelja (Milić, 2001), a taj projekat iziskuje dugoročno investiranje u dete, koje se ostvaruje po principu roditeljskog žrtvovanja i odricanja zarad što bolje budućnosti deteta. Međutim, takav model porodičnog funkcionisanja neretko biva kontraproduktivan jer dovodi do pasivizacije, prezaštićenosti i nesamostalnosti deteta, što otežava njegovu individualizaciju.

Govoreći o savremenom roditeljstvu, pojedini autori ističu:

„Majke i očevi prikazani su i odgovorni kao arhitekthe porodice, dok deca dobijaju novu vidljivost i značaj kao njena centralna tema. Ključna karakteristika te promene je redefinisane i fokusiranje na odgajanje dece kao posao koji zahteva posebno znanje i stručnost. Donosioci politika nastoje da roditeljstvo uspostave kao složenu veštinu koja se uči, sa 'znanjem' o odgajanju dece koje je predstavljeno kao nužni resurs kom bi majke i očevi morali da imaju pristup kako bi ispunili svoju moralnu dužnost da budu dobri roditelji” (Edwards & Gillies, 2013: 33).

Stoga, u savremenom roditeljstvu, naglasak nije samo na zajedničkom delovanju roditelja u odgajanju deteta, već i na partnerstvu između roditelja i države (Schneider, 2011).

S druge strane, kasnu modernost karakteriše i koncept deteta kao nostalgije, pri čemu je reč o nostalgiji roditelja „za vlastitim detinjstvom, koje se doživljava kao mirno i stabilno u odnosu na neizvesnost svakodnevice u društvu rizika” i kao „alternativa usamljenosti, koju ljudi

zaštiti (Dupont *et al.*, 2022). Odnos roditelja prema detetu karakterišu prekomerna uključenost i kontrola, kao i preterano zaštitnički stav. Budući da takvi roditelji izbegavaju izlaganje dece ikakvom riziku, njihova deca su sprečena da se suoče s različitim izazovima i samostalno razviju potrebne veštine, zbog čega se često nazivaju *decom od pamuka* (Bristow, 2014; prema Dupont *et al.*, 2022).

mogu da izgrade protiv ljubavnih mogućnosti koje im izmiču (Bek, 2001: 206)” (Tomanović & Stanojević, 2024: 137).

Savremeno roditeljstvo nije samo privatna, već i javna stvar. Taj odnos regulišu brojne međunarodne i nacionalne pravne konvencije i norme (u smislu prava i obaveza roditelja prema deci, kao i vršenja roditeljskog prava, posebno u slučaju razvoda braka). Savremeno (međunarodno) zakonsko regulisanje odnosa između roditelja kreće se u pravcu njihovog izjednačavanja u roditeljskim resursima, pravima i obavezama (Sepúlveda Carmona, 2017), što je često u suprotnosti s realnim obeležjima rodni režima.

U savremenim društvima javljaju se različite forme roditeljstva. Pored heteroseksualnog roditeljskog para, prisutno je samohrano roditeljstvo, kao i homoseksualno roditeljstvo, roditeljstvo koje nastaje potpomognutim začecem, roditeljstvo u rekonstituisanim porodicama i roditeljstvo koje nastaje usvajanjem ili hraniteljstvom (Tomanović & Stanojević, 2024). Različite forme roditeljstva i njihovi načini funkcionisanja predstavljaju nove izazove u kreiranju porodičnih politika.

Iako se sve češće govori o ravnopravnom roditeljstvu iliti podjednakom učešću u roditeljskim obavezama (engl. *equally shared parenting*) (Deutsch, 2001), savremene prakse očinstva i majčinstva i dalje odlikuje disparitet u domenu odgovornosti i obaveza prema deci. Naime, nasuprot ravnopravnom roditeljstvu stoji *diferencirano roditeljstvo* (Rost & Schneider, 1995; navedeno prema: Schneider, 2011), u kom majka snosi veći deo tereta roditeljskih obaveza. Takva nesrazmera u roditeljskim obavezama objašnjava se i opravdava komplementarnošću roditeljskih/bračnih uloga (muž/otac vrši instrumentalnu, a žena/majka ekspresivnu ulogu) (Parsons & Bales, 1955), kao i biološko-fiziološkom (trudnoća, porođaj, dojenje) i sociokulturnom predodređenošću žene za roditeljsku ulogu (Milić, 2001). Reč je o normativu intenzivnog materinstva (Tomanović & Stanojević, 2024).

Međutim, intenzivnijim izlaskom žena iz privatne u javnu sferu, dolazi do transformacije uloge majke. Konkretno, dolazi do:

- a) odlaganja ili odricanja od majčinstva;
- b) primene metoda asistiranе reprodukcije/potpomognute oplodnje;
- c) promene odnosa moći roditelja u pravcu jačanja moći majke;

- d) fenomena duple smene iliti dvostrukog opterećenja majki (na poslu i kod kuće);
- e) porasta društvenih očekivanja od majki;
- f) porasta broja jednoroditeljskih domaćinstava na čijem čelu je majka.

Kritikujući koncepte *intenzivnog majčinstva* i *majke-žrtve*, feministički autori govore o *neposlušnim* majkama (Vivas, 2019) ili majkama koje su u nekom momentu zažalile što su se odlučile za majčinstvo (Donath, 2015). Naime, „neposlušna majka je ona koja razbija nametnute ideale majčinstva, ali se ne odriče iskustva majčinstva; ona brani sopstvenu ulogu aktivnog subjekta sa sposobnošću odlučivanja” (Vivas, 2019). Suština je u raskidu s patrijarhalnim romantiziranjem majčinstva i neoliberalnom koncepcijom *superžene*, a samim tim i *supermajke* (Vivas, 2019). Ujedno, ističe se pogubnost ideala savremene *supermame*, koji dovodi do frustriranosti, samonametanja krivice i sindroma sagorevanja kod savremenih majki.

Jačanje prakse ravnopravnog roditeljstva u savremenim društvima (koje podrazumeva ravnopravnu raspodelu aktivnosti i odgovornosti roditelja prema deci) praćeno je transformacijom očinstva. Promene u rodno determinisanim ulogama i odnosima moći uslovile su (delimičan) otklon od tradicionalnih percepcija i praksi očinstva, pri čemu savremeni muškarci „tragaju za novim izvorima identiteta i drugačije osmišljavaju uloge supružnika i oca” (Stanojević, 2018; Tomanović & Stanojević, 2024: 166).

Navedene promene dovele su do uspostavljanja praksi takozvanog *novog očinstva*. Današnje očinstvo kreće se na kontinuumu na čijem jednom kraju stoji tradicionalni patrijarhalni otac (u ulozi hranioca i glave porodice), a na drugom takozvani *novi otac*. Prakse novog očinstva podrazumevaju „visok nivo angažovanosti oca u svim sferama života dece, prihvatanje vrednosti rodne ravnopravnosti u partnerskim odnosima i istaknut očinski identitet u strukturi ličnosti” (Tomanović & Stanojević, 2024: 168). Novo očinstvo u velikoj meri oblikuju karakteristike rodnog režima, a samim tim i strukturalne i kulturne karakteristike zajednice. Pritom, na prakse novog očinstva utiču i činioci poput diverzifikacije porodičnih oblika i partnerskih formi, mera socijalne politike, promena vrednosnog sistema i promena na tržištu rada (Stanojević, 2018). Te prakse se ponekad povezuju s ranije analiziranim fenomenom krize

maskuliniteta (Lemon, 1992; Wojnicka, 2021; Blagojević, 2014; Bek, 2001). S druge strane, novi aspekti savremene muškosti posmatraju se i kao izrazi *brizne muškosti* (Elliott, 2015) u čijoj srži je „odbacivanje dominacije i integracija vrednosti proisteklih iz sfere brige, kao što su pozitivne emocije, međuzavisnost i relacionalnost” (Elliott, 2015: 13). U isto vreme, ona je „kritički oblik angažovanja muškaraca u rodnoj ravnopravnosti, jer obavljanje poslova brige zahteva od muškaraca da se odupru hegemonij muškosti i usvoje vrednosti i karakteristike brige koje su u suprotnosti s hegemonim muškostima” (Elliott, 2015: 15).⁶¹

U kontekstu percepcije rizika (Bek, 2001) i kulture straha (Luknar, 2023; Bauman, 2010) u savremenim društvima, uočava se da su različiti strahovi prisutni i u domenu porodičnih odnosa, poput straha od (prevelikih) obaveza i odgovornosti, vezivanja i gubitka slobode, straha od ličnog neuspeha u partnerskoj i roditeljskoj ulozi i straha od gubitka. Ispitujući kako se kultura straha prelama kroz savremeno roditeljstvo i detinjstvo, Furedi (2001; navedeno prema: Franklin, 2010) uočava i analizira pojavu *paranoidnog roditeljstva*, koje nastaje kao posledica sveprisutne, slobodnolebdeće anksioznosti, ali i sloma solidarnosti među odraslima.

Inflacija opasnosti po dete, zajedno sa svojevrsnim umanjivanjem sposobnosti roditelja da podižu dete bez raznovrsne pomoći stručnjaka, dovodi roditelje u stanje permanentne zabrinutosti za dete, ali i upitanosti da li se dovoljno dobro snalaze u ulozi roditelja. Roditeljskom strahu za dete (i za sebe kao roditelja) doprinose i izraženija atomizacija porodice (Franklin & Crombly, 2009) i informacije (često upitne verodostojnosti) koje se distribuiraju u savremenim medijima. Paranoidni roditelji pokušavaju da sačuvaju decu od inflacije opasnosti primenom različitih

⁶¹ S druge strane, prisutne su i (malobrojne) kritike koncepta *brizne muškosti*, koje se odnose na njegovu upotrebljivost u istraživanju očeva i očinstva (Hunter *et al.*, 2017). U tom smislu, pojedini kritičari smatraju da je taj koncept previše optimističan i da se istraživački nalazi o njemu temelje na narativima očeva, a ne na stvarnoj praksi očinstva. Nadalje, ističe se i da „iako *brizna muškost* može delovati dobro, noseći mnoge odlike napretka, postoje zlonamerni načini na koje bi potencijalno mogla da bude zloupotrebljena, postane toksična ili uskrati ženama autonomiju. Odnosno, *brizna muškost* bi mogla da omogući muškarcima da povrate centralnu poziciju, opet im dajući moć da „sve znaju bolje”” (Allan, 2024; navedeno prema: Wojnicka & De Boise, 2025: 352).

mera i mehanizama, koji neretko podrazumevaju „preteranu zaštitu, preveliki nadzor i prekomernu regulaciju” (Franklin & Crombly, 2009: 165). (Nužna) pomoć stručnjaka u primeni mera i mehanizama zaštite dovodi do *profesionalizacije roditeljstva*, a samo roditeljstvo biva mistifikovano (Furedi, 2002; Dupont *et al.*, 2022).⁶²

Savremeno roditeljstvo karakteriše i fenomen slabljenja roditeljske moći.⁶³ Ta pojava stoji u neposrednoj vezi s pomenutim umanjivanjem roditeljskih sposobnosti, a manifestuje se kao jačanje otpora deteta roditeljskom autoritetu u formi neprihvatanja roditeljskog uticaja, neposlušnosti, a u ekstremnim slučajevima, i agresivnog ponašanja deteta prema roditelju. Osim što dete pokazuje neposlušnost, neretko dolazi do bitne promene u dinamici moći, koja se okreće u korist deteta. Odnosi moći između roditelja i deteta menjaju se s protokom vremena, te se kreću od roditeljske dominacije u periodu ranog detinjstva (koja bi trebalo da doprinese obezbeđivanju opstanka deteta) do relativne egalitarnosti po ulasku deteta u odraslo doba. Neki periodi u evoluciji odnosa između roditelja i deteta bivaju dodatno opterećeni pobunama protiv roditeljskog autoriteta. Naime, tokom adolescencije, pobune postaju učestalije usled detetove težnje ka individualizaciji (Zhang & Li, 2022). Takođe, o slabljenju roditeljskog autoriteta treba razmišljati i u kontekstu transformacije samog koncepta autoriteta. Do njegove transformacije dolazi usled promene porodične realnosti, koja za posledicu ima „oblikovanje odnosa partnerstva između roditelja i dece, sve veću otvorenost i približavanje njihovih svetova” (Tomanović & Stanojević, 2024: 137).

Činioci koji dominantno doprinose slabljenju roditeljske moći su detradicionalizacija, jačanje individualnosti, promene društvenog položaja deteta (njegove institucionalizacije i pravnog regulisanja njegovih prava), porast autonomnog delovanja deteta (potpuno ili delimično van roditeljske kontrole), diverzifikacija vaspitnih stilova

⁶² Profesionalizacija roditeljstva podrazumeva proces u kom stručno (medicinsko, psihološko, pedagoško i drugo) znanje prodire u svakodnevnu praksu brige o deci (Shpakovskaya & Chernova, 2016).

⁶³ Dati fenomen dovodi se u vezu sa slabljenjem moći porodice uopšte, usled njene atomizacije (Milić, 2001).

roditelja, infantilizacija roditelja i institucionalizacija porodičnih funkcija (De Leon Born & Vasbø, 2024).

Promene u savremenom roditeljstvu neizostavno su povezane s promenama u savremenom detinjstvu. Naime, položaj deteta u porodici i javnoj sferi, kao i percepcija detinjstva kao razvojne etape, doživeli su izvesnu transformaciju u savremenim društvima.

Za početak, za većinu savremenih društava karakterističan je *deficit dece* usled pada opštih stopa fertiliteta, ne samo ispod nivoa proste reprodukcije (2,1 deteta), već neretko i ispod nivoa najnižih reproduktivnih stopa (1,3 deteta) (Wilkins, 2019). Paralelno dolazi do rasta troškova odgoja deteta, pri čemu ne prednjače rashodi vezani za zadovoljenje njegovih osnovnih potreba (poput hrane, smeštaja i odevanje), već oni izdaci koji se označavaju kao nova potrošnja, u koju spadaju indirektni (kao što je vreme koje roditelj provodi sa detetom) i oportunitetni troškovi (potencijalan gubitak prihoda roditelja, posebno majke) (Esping-Andersen, 2007: 229). Pored toga, roditeljima je sve teže da usklade profesionalne i porodične obaveze, što se odražava na broj rođene dece, razmak između sukcesivnih rađanja i odnos prema deci. Govori se i o porastu individualnih i društvenih očekivanja od roditelja, što dodatno opterećuje njihovo balansiranje između individualnih, profesionalnih i porodičnih obaveza (Schneider, 2011) i dovodi do situacija u kojima su roditelji frustrirani. Stoga, ne čudi što Šnajder (Schneider, 2011: 135) ističe da blagostanje dece umnogome zavisi od „roditeljskog zadovoljstva sopstvenim uslovima” te da „napori koji imaju za cilj da promovišu najbolji interes deteta moraju stoga biti usmereni na zadovoljstvo roditelja”.

Sama deca i detinjstvo percipiraju se različito; od toga da su deca aktivni učesnici u društvenom životu i kreatori specifične kulture (Corsaro, 2011; navedeno prema: Firinci Orman, 2020), preko stava da deca nikada (pa ni u savremenim društvima) nisu bila „slobodna i/ili moćna” (Archard, 2004; Freeman, 2012; Mook, 2007; Smith, 2010; navedeno prema: Firinci Orman, 2020: 107), do tvrdnje da je detinjstvo nestalo (Postman, 1995). Pored toga, govori se i o zamaglivanju razlika između dece i odraslih (u smislu odgovornosti i nezavisnosti) (Aphek, 2002), kao i o adultizaciji detinjstva, koja se manifestuje u dečjem konzumerizmu, seksualizaciji i građanstvu (Firinci Orman, 2020).

Druga važna karakteristika savremenog detinjstva jeste njegovo skraćivanje, te se ističe da:

„Pod uticajem sve dostupnijih masovnih medija – posebno, u najnovije vreme, elektronskih i interneta – deca danas postaju 'starija', ranije prelaze u adolescenciju, jer im pristup svetu odraslih postaje ranije dostupan. Masovna potrošačka kultura savremenog doba, prema nekim autorima, ukida detinjstvo, forsirajući decu da suviše rano počnu da se ponašaju, oblače, zabavljaju, govore i izgledaju kao odrasli (Postman, 1982; Winn, 1980)” (Tomanović & Stanojević, 2024: 183).

S druge strane, govori se o produženoj adolescenciji i mladosti. Fenomen produžene mladosti prepoznaje se po odlaganju usvajanja uobičajenih markera odraslosti (kao što su završetak školovanja, ekonomsko i stambeno osamostaljivanje, sklapanje braka ili trajnog partnerstva i roditeljstvo). Na pojavu tog fenomena utiču brojni društveni faktori poput:

- a) promena vrednosnog sistema, u smislu jačanja važnosti potrage za ličnom srećom i zadovoljstvom;
- b) porasta značaja specijalizovanog obrazovanja za obavljanje zanimanja, a time i njegovog prolongiranja;
- c) nestabilnosti i fluidnosti tržišta rada, koje su praćene pojavom prekarnog rada (privremenih, nedovoljno plaćenih i nesigurnih poslova i poslova koji ne garantuju socijalnu sigurnost);
- d) porasta rizičnosti u domenu javnog i privatnog života;
- e) redukovanja države blagostanja;
- f) rasta troškova samostalnog života;
- g) destandardizacije životnih biografija usled fluidnosti savremenih uloga;
- h) promena društvenih standarda i očekivanja u pogledu markera odraslosti; i
- i) „tiranije” mladosti.

Imajući u vidu kompleksnost navedenih činilaca i njihovog međusobnog delovanja, ne čudi što u savremenim društvima, posebno društvima poluperiferije i periferije, dolazi do otežane tranzicije u odraslost (Ignjatović, 2009; Tomanović & Ignjatović, 2006b).⁶⁴ Naime, reč je o tome da „mladi oblikuju svoje planove u kontekstu svakodnevne neizvesnosti, računajući prvenstveno na neformalne mreže podrške i na vlastite napore”, opredeljujući se (iz nužde) za „život u tzv. 'produženoj sadašnjosti', bez dugoročnih pogleda u budućnost” (Tomanović *et al.*, 2012: 18). Uzrok tome su strukturalni faktori poput smanjenih šansi za ulazak na tržište rada, prekarnog rada mladih, neoliberalne transformacije sistema socijalne sigurnosti, nezavršene i neizvesne postsocijalističke transformacije, i potpune komercijalizacije stanovanja (Tomanović *et al.*, 2012: 38).

Za analizu savremenog porodičnog života relevantan je i koncept porodične solidarnosti. Navedeni pojam stavlja naglasak na međugeneracijske odnose, kako iz pozicije onih koji primaju pomoć, tako i onih koji je pružaju (ili bi to trebalo da čine). Prisutna su različita shvatanja porodične solidarnosti; od toga da je ona u savremenim društvima znatno oslabila (usled atomizacije porodice i izražene individualizacije njenih članova), do toga da, naprotiv, solidarnost jača, posebno u kriznim periodima (poput svetske ekonomske krize i pandemije koronavirusa). Činjenica je da je solidarnost među članovima porodice živa stvar, determinisana unutrašnjim i spoljašnjim okolnostima u kojima porodica egzistira (Daatland & Herlofson, 2003), a u koje spadaju strukturalna društvena obeležja, vrednosni obrasci, prostorna blizina članova porodice, opšte karakteristike porodičnih i partnerskih odnosa, poimanje srodstva, institucionalna razvijenost i poverenje u institucije, kao i faza u kojoj se porodica nalazi (Daatland & Herlofson, 2003; Tomanović & Stanojević, 2024).

⁶⁴ Govoreći o tranziciji u odraslost u srpskom društvu, Ignjatović (2009) ističe da su za njeno istraživanje relevantna tri teorijska stanovišta: stanovište o heterogenizaciji životnog toka, stanovište strukturisane individualizacije i integrativno shvatanje životnog toka. Ignjatović (2019: 19) pritom zaključuje da „tranziciju u odraslost ne treba posmatrati samo preko realizovanih životnih događaja, već i kroz manje ili više promenljivu normativnu matricu aktera (Tomanović & Ignjatović, 2006b: 279)”, kao i da, u samoj analizi, akcenat treba staviti na prospektivnu dimenziju životnog toka.

Porodična solidarnost obezbeđuje porodičnu vitalnost, a u sprezi s individualnom rezilijentnošću, ona doprinosi i optimističnom pogledu na život i budućnost (Pi Ferrer *et al.*, 2025). Navedeni efekti postoje nezavisno od forme u kojoj se porodična solidarnost ispoljava (poput deljenja zajedničkih vrednosti i ključnih životnih stavova, poverenja, održavanja kontakta, pomaganja i podrške) (Bengtson & Roberts, 1991) i njene dimenzije ispoljavanja (koja može biti afektivna, funkcionalna, strukturalna, normativna, konsenzualna ili asocijativna (Bengtson *et al.*, 2002). Porodična solidarnost je posebno značajna u periodima individualne tranzicije iz jedne životne faze u drugu (kao u slučaju osamostaljivanja, rođenja prvog deteta i starenja) ili u periodima kolektivnih, društvenih kriza (poput ekonomske krize i rata). U kontekstu ključnih obeležja savremenih društava, ističe se da:

„Noviji pristup koji se bavi *intergeneracijskom solidarnošću* potencira oba smera u podršci i pomoći. Sve su prisutniji recipročni odnosi i osećaj odgovornosti i intergeneracijske solidarnosti (npr. Silverstein, Bengtson, 1997; Kalmijn, Saraceno, 2008), posebno podržani najnovijom krizom kapitalizma, za koju postoji mišljenje da, pored klasnih, briše i generacijske razlike, gurajući i roditelje i decu u *novu klasu prekarijata* (Standing, 2011; Bauman, 2012)” (Tomanović & Stanojević, 2024: 192).

Koncept porodične solidarnosti usko je povezan s konceptom (međugeneracijske) *ambivalentnosti* (Lüscher & Pillemer 1998), koji ukazuje na to da se porodični odnosi kreću u intervalu od solidarnosti do sukoba, pri čemu te dve vrste odnosa neretko vladaju istovremeno (Connidis & McMullin, 2002).⁶⁵ Navedeni pojam često se koristi u istraživanju odnosa između odrasle dece i ostarelih roditelja (Lendon *et al.*, 2014; Yu *et al.*, 2017). U istraživačkom i praktičnom smislu, taj odnos je interesantan usled produžavanja životnog veka, ali i pomenute

⁶⁵ Ključni doprinos koncepta ambivalentnosti leži u tome što se njime „individualno iskustvo odnosa povezuje s društvenim institucijama i društvenim strukturama, a samim tim i s preporukama za društvene promene” (Connidis & McMullin, 2002: 598).

komodifikacije usluga države blagostanja. Ostareli roditelji postaju *obaveza* svoje odrasle dece, posebno u slučajevima kada su materijalno ugroženi i nisu u mogućnosti da sami sebi obezbede potrebnu negu i brigu. To često dovodi do velike opterećenosti odrasle dece, koja se nalaze u tesnacu, pritisnuta potrebama svojih ostarelih i onemoćalih roditelja s jedne strane i potrebama svoje (maloletne) dece s druge. U tom slučaju, dvostruka opterećenost odrasle dece dovodi do sukoba uloga, usled nesklada između:

- a) mogućnosti (onoga što pojedinac može da uradi) i samopoimanja (onoga što pojedinac želi da uradi); i
- b) uloga koje odrasla deca vrše i porodičnih očekivanja od tih uloga (Yu *et al.*, 2017: 165).

Iako pružanje podrške ostarelim roditeljima može da bude izvor individualnog opterećenja, stresa i gubitka autonomije, kako za onoga koji pruža negu, tako i za onoga koji je prima, ono takođe može da doprinese individualnom blagostanju i porodičnoj vitalnosti i dodatno zbliži članove porodice (Charenkova, 2023).

Naposletku, postavlja se pitanje u kom pravcu će se odvijati promene u partnerskim i porodičnim odnosima. Rudinesko (2012: 190) ističe da onima koji su zabrinuti zbog mogućeg raspada porodice i braka treba poručiti da se „savremena porodica... dobro drži i obezbeđuje reprodukciju generacija bez većih poteškoća”. To što savremena porodica (po načinu na koji se formira, potrebama koje zadovoljava i ulogama i odnosima koje obuhvata) ne liči uvek na *konvencionalni porodični paket*, to jest, (kvazi)harmoničnu zajednicu heteroseksualnog para i njihove rođene i/ili usvojene dece, nikako ne znači da je manje integrisana i funkcionalna. Postojanje brojnih modaliteta partnerskog i porodičnog života svedoči o njihovoj vitalnosti i sposobnosti da istovremeno odgovore na društvene (makro) zahteve (a to su reprodukcija, legitimitet potomstva, socijalizacija, podrška i zaštita, briga i nega), ali i individualne (mikro) potrebe savremenog čoveka (u koje spadaju intimnost, saradnja, zaštita, profesionalne potrebe, individualnost i sloboda). Njihovo

prepoznavanje i uvažavanje trebalo bi da bude sastavni deo savremenih razvojnih koncepcija (Sepúlveda Carmona, 2017).⁶⁶

Premda deluje da partnerski i porodični odnosi zauzimaju nižu poziciju na listi prioriteta savremenog čoveka i da su (ponekad) daleko iza njegovih karijernih ili drugih ličnih ciljeva, porodica i partnerske veze i dalje „pobuđuju žudnju” (Rudinesko, 2012: 193), odnosno, jesu vrednosti kojima se teži. Njih „vole, sanjaju i žele muškarci, žene i deca svih dobi, svih seksualnih opredeljenja, socijalnog i drugog stanja” (Rudinesko, 2021: 192). Pritom, sve veću mogućnost izbora u savremenim partnerskim i porodičnim odnosima treba posmatrati kao „demokratsku priliku u kojoj će mogućnosti, želje i uvjerenja pojedinaca oblikovati moduse spolnih, seksualnih i obiteljskih odnosa” (Stacey, 1996; navedeno prema: Haralambos & Holborn, 2002: 585). Takva slika savremenih porodica može biti izazov, ali i podsticaj za reforme porodičnih politika.

⁶⁶ Govoreći o porodici u SAD, pojedini autori (Siegel, 2013) ukazuju na neophodnost uvažavanja njene raznolikosti, kako bi se „zemlja udaljila od shvatanja porodice kao neizbežne prirodne pojave ili izraza unapred određenih božanskih principa. Više nego ikada, porodica bi bila rezultat izbora koje donosimo... Taj novi oblik porodice zavisio bi od lične slobodne volje, stvarajući zajednice oslobođene brojnih opresivnih sila koje ometaju samoodređenje... Kao pitanje socijalne pravde, redefinisanje porodice je vitalno u ovoj novoj eri slobode kao dostojanstva” (Siegel, 2013: 195-196).

Porodična politika: susret porodičnih iskustava i javnih intervencija

Proteklih nekoliko decenija obeležila je proliferacija teorijskih i empirijskih uvida u okolnosti savremenog porodičnog života (Bogenschneider, 2011; Bogenschneider & Corbett, 2010). Povećano interesovanje za porodicu podupire činjenica da se ona i dalje posmatra kao „kamen temeljac društva” (Adema *et al.*, 2020: 193), uprkos kontinuiranim promenama i varijetetima u obliku, strukturi i funkcijama. Ujedno, porodica je ključni pokretač solidarnosti u kontekstu redistribucije resursa (gotovine, usluga i vremena) među pojedincima, domaćinstvima i generacijama (Adema, 2012). S druge strane, dostupni nalazi o brojnim aspektima savremenog porodičnog života i funkcionisanja doživeli su relativno oskudnu primenu u praksi, to jest, politici podrške porodici. Naime:

„jedno je uvažavati značajni doprinos koji porodice daju svojim članovima i društvu, a sasvim drugo je sistematično smeštati porodicu u centar istraživanja, politika i prakse” (Bogenschneider, 2011: 1).

Drugim rečima, „porodična retorika je politički popularna, ali čini se da postoji jaz (neki bi rekli ponor) između porodične retorike i realnosti” (Bogenschneide, 2011: 1; vidi i Fineman, 1995; Kyle, 2001; Bernardes, 1985; Dana, 1998).⁶⁷ Porodična politika je programska celina koja

⁶⁷ Porodična retorika često se koristi i kao paravan za politike čiji se ciljevi primarno ne tiču porodice. Na taj način, porodična politika može biti instrument i sredstvo „postizanja latentnih, moguće i neprihvatljivih ciljeva” (Kamerman & Kahn, 1978: 6) poput

adresira pomenuti jaz. Ta relativno mlada oblast izučavanja u najširem smislu obuhvata programe, inicijative i mere usmerene na porodicu kao instituciju i mrežu uloga (Böger *et al.*, 2022; Daly, 2020). Reč je o „širokom spektru politika” (Gauthier, 1999; navedeno prema: Daly, 2020: 26), svojevrsnoj perspektivi razumevanja i razmišljanja o vladinim akcijama i posledicama tih akcija po porodice, kao i polju aktivnosti koje obuhvata spektar porodično orijentisanih programa kao ishoda političkog procesa.⁶⁸

Termin *porodična politika* je relativno nov. U literaturi se pojavljuje tokom pedesetih i šezdesetih godina 20. veka (Wuermeling *et al.*, 1958; navedeno prema: Gauthier, 1996), a u redovnu upotrebu ulazi sedamdesetih godina,⁶⁹ kada istraživanja porodične politike izlaze iz

pronatalističkih ili antinatalističkih agendi, koje se ostvaruju „u ime porodice”, a zaista (i veoma često) u ime ekonomskih ciljeva, poput uticaja na radnu snagu (Garding, 1996).

⁶⁸ Istorijski koreni porodične politike u Evropi, gde je dostigla najviše stupnjeve razvoja, sežu u domen institucionalnog i pravnog regulisanja braka i roditeljstva (Daly 2020). Najranije mere porodične politike podrazumevale su finansijsku podršku porodicama, prevashodno u vidu dečjih dodataka. U zavisnosti od zemlje, te mere su se razlikovale, prvenstveno po karakteru, pri čemu su neke bile univerzalne (za svu decu, bez obzira na starost/redosled rođenja), a neke selektivne (Daly, 2020). Prvi finansijski transferi uvedeni su između sedamdesetih godina 19. veka i dvadesetih godina 20. veka i bili su namenjeni najugroženijim kategorijama porodica i stanovništva (obično ugroženim majkama, udovicama i deci bez roditelja). Pored toga, u pojedinim zemljama poput Austrije, Belgije, Francuske, Nemačke, Italije i Španije, deo poslodavaca počeo je da isplaćuju dodatak na platu zaposlenim očevima (Daly, 2020). Vremenom, ta praksa podrške u pokrivanju troškova odgajanja dece proširila se i na druge države. Rane mere pomoći porodicama bile su koncipirane tako da jačaju *model muškog hranioca*, koji je simbolizovao ispravni moralni poredak. Takve mere institucionalizovale su rodnu podelu uloga i odgovornosti i ojačale uverenje da brigu o maloj deci treba voditi (k)od kuće: „zemlje koje su ograničavale porodičnu politiku na finansijsku pomoć uglavnom su podržavale tradicionalni model porodice, dok su one koje su nudile i finansijsku pomoć i usluge imale manje doktrinarni stav o tome koji model porodice je najbolji (to naročito važi za nordijske zemlje i Francusku)” (Daly, 2020: 31). Rana porodična politika obuhvatala je i „zaštitu porodičnih aktera i aktivnosti” (Daly, 2020: 31). Te mere predstavljale su svojevrsnu protivtežu isključivom fokusu na porodici kao strukturi i/ili instituciji. U tom pogledu, izdvaja se zaštita majki, posebno u vidu mera obezbeđivanja sigurnosti zaposlenja i prihoda za mlade majke, kao i porodične beneficije, jedne od najstarijih beneficija u domenu socijalnog osiguranja.

⁶⁹ Izuzetak je francuska verzija termina, *politique familiale*, koja je ušla u upotrebu nekoliko decenija ranije, upućujući na rano interesovanje za pitanja porodice (pre svega

senke istraživanja drugih oblasti socijalne politike (Kamerman & Kahn, 1978; Gauthier, 1996; Gauthier & Koops, 2018; Eydal & Rostgaard, 2018). Uprkos popularizaciji termina, u literaturi iz tog perioda uočljiv je problem jasne artikulacije pojma porodične politike (Sussman, 1971; Cherlin, 1983; Dempsey, 1981; Steiner, 1981; Wisensale, 2000). Danas, reč je o prominentnoj oblasti izučavanja koju odlikuju interdisciplinarni uvidi u složene interakcije između porodice i politike na nacionalnom i globalnom planu. Ipak, pojedini teoretičari (Ooms, 1984; Bogenschneider & Corbett, 2010; Bogenschneider, 2000, 2011) skreću pažnju na to da je termin i dalje nedovoljno prepoznat od strane tvoraca politike i javnosti, kao i da porodična politika još uvek nije dostigla status ekonomske ili ekološke politike.⁷⁰

Porodična politika, između ostalog, zadire u domen demografskih pitanja, finansijskih i drugih resursa dostupnih porodicama, rodne (ne)ravnopravnosti, konflikta između porodičnih i profesionalnih uloga (engl. *work-family conflict*),⁷¹ međugeneracijske solidarnosti, kao i uloge i značaja porodice kao socijalne jedinice. Reč je o politici usmerenoj ka promovisanju, zaštiti i jačanju porodice preko četiri (Ooms, 1990; Bogenschneider, 2011; Bogenschneider & Corbett, 2010), odnosno pet (Hengstebeck *et al.*, 2016) domena porodičnog funkcionisanja, a to su zasnivanje porodice, podrška partnerstvu, ekonomska podrška, odgajanje dece i negovanje/staranje (pružanje pomoći osobama s invaliditetom, slabim, bolesnim i starim osobama).

Operacionalizacija porodične politike odvija se putem tri osnovne kategorije resursa (Ng *et al.*, 2016), a to su novac (engl. *in-cash benefits*),

u domenu populacione politike) u akademskim i političkim krugovima u Belgiji i Francuskoj (Vulhopp, 1928; navedeno prema: Gauthier, Koops, 2018).

⁷⁰ Bogenšnajder (Bogenschneider, 2011) skreće pažnju na razliku između porodične politike i ekonomske politike iz ugla procesa njihovog nastanka. Naime, kada je reč o pitanjima i problemima koji zadiru u oblast ekonomije, donosioci politika se obično obraćaju ekonomistima za ekonomske podatke i prognoze. Međutim, kada je reč o problemima u domenu porodice, donosioci politika se retko konsultuju s teoretičarima i istraživačima iz oblasti porodice kako bi doneli informisane izbore i programe utemeljene na dokazima (Bogenschneider, 2011).

⁷¹ U pitanju je dvosmeran koncept koji se „javlja kada iskustva i obaveze na poslu ometaju porodični život (konflikt između posla i porodice) i obrnuto, kada porodične obaveze ometaju posao (konflikt između porodice i posla)” (Čikić & Bilinović Rajačić, 2021: 554).

natura (engl. *in-kind benefits*) i vreme (engl. *in-time benefits*). Navedene kategorije predstavljaju temelj analize i implementacije efikasne podrške porodicama.

Novčane mere obuhvataju direktne finansijske transfere namenjene porodicama, poput poreskih olakšica i kredita koji umanjuju poresko opterećenje porodičnog budžeta, kao i novčanih nadoknada, dodataka i jednokratnih uplata koje porodice koriste prema sopstvenim prioritetima. Njihova osnovna funkcija je osnaživanje materijalnog položaja porodica i direktno ublažavanje finansijskog tereta roditeljstva.

U slučaju nature, reč je o nemonetarnoj podršci, odnosno, direktnom pružanju specifičnih usluga ili dobara. Te mere osmišljene su u svrhe smanjenja direktnih troškova porodica vezanih za esencijalne usluge, garantujući pritom njihov kvalitet i dostupnost. Primeri takvih mera su subvencionisane usluge brige o deci (vrtići i jaslice), kao i dostupne i kvalitetne zdravstvene i obrazovne usluge.

Mere vezane za kategoriju vremena obuhvataju politike i regulative čiji primarni cilj jeste strukturiranje radnog vremena i omogućavanje članovima porodice da provode više vremena zajedno, čime se smanjuje vremensko opterećenje i oslobađa vreme za negu i porodični život. Centralni značaj tih mera leži u postizanju ravnoteže između profesionalnih i porodičnih uloga i obaveza. Između ostalog, te mere obuhvataju plaćeno roditeljsko odsustvo⁷² (sa zaštitom radnog mesta),

⁷² Prava na roditeljsko odsustvo dele se na četiri opšta tipa (https://webfs.oecd.org/Els-com/Family_Database/PF2_1_Parental_leave_systems.pdf): 1) *porodiljsko odsustvo* (engl. *maternity leave*) – odsustvo s rada uz zadržavanje radnog mesta za zaposlene žene u periodu neposredno pre i nakon porođaja (ili usvajanja u nekim državama), koje (u najvećem broju zemalja) uključuje državnu podršku dohotku u vidu novčanih davanja; 2) *očinsko odsustvo* (engl. *paternity leave*) – odsustvo s rada uz zadržavanje radnog mesta za zaposlene očeve u vreme ili tokom prvih nekoliko meseci nakon rođenja deteta. Opšte uzev, trajanje očinskog odsustva uglavnom je znatno kraće od porodiljskog odsustva. U pojedinim zemljama (poput Islanda), odsustvo namenjeno očevima predstavlja deo plana roditeljskog odsustva, a ne zasebno pravo; 3) *roditeljsko odsustvo* (eng. *parental leave*) – odsustvo s rada uz zadržavanje radnog mesta za zaposlene roditelje, koje je često dostupno uz porodiljsko i očinsko odsustvo, a u mnogim slučajevima sledi nakon perioda porodiljskog odsustva. Prava na roditeljsko odsustvo često su individualna (to jest, svaki roditelj ima svoje pravo na odsustvo), dok se državna podrška dohotku tokom roditeljskog odsustva u mnogim zemljama dodeljuje na nivou porodice, što znači da oba roditelja ne mogu istovremeno da primaju novčana davanja (sem tokom kratkog perioda

fleksibilno radno vreme, rad sa skraćenim radnim vremenom i mogućnost rada od kuće.

Kaufman (Kaufmann, 2002; navedeno prema: Daly, 2015) prepoznaje osam primarnih motiva za porodičnu politiku u (inter)nacionalnoj perspektivi:

- a) *natalistički motiv* (upravljanje demografskim promenama);
- b) *ekonomski motiv* (ulaganje u ljudski kapital i smanjenje ekonomskih rizika; prevencija siromaštva u porodici, kao u slučaju samohranog roditeljstva);
- c) *socioekonomski motiv* (podržavanje ekonomskog rasta putem politika usaglašavanja poslovnih i porodičnih obaveza (engl. *work-family balance policies; family-friendly workplace policies*));
- d) *socijalni motiv* (podrška porodici kao formi socijalnog kapitala, izvoru društvene stabilnosti i jedinici horizontalne redistribucije među generacijama);
- e) *sociopolitički motiv* (kompenzacija za troškove (zasnivanja) porodice);
- f) *institucionalni motiv* (zaštita porodice kao institucije od vrednosti);
- g) *motiv rodne ravnopravnosti* (uticaj na distribuciju resursa i rodne uloge; izjednačavanje prilika za muškarce i žene kroz defamilizaciju brige/odgoja); i
- h) *motiv dobrobiti dece* (poboljšanje blagostanja dece kroz niz usluga i resursa).

Savremenom porodičnom politikom dominiraju dva gorepomenuta motiva: a) (noviji) socioekonomski motiv, s naglaskom na usklađivanju porodičnih obaveza i zaposlenja; i b) motiv dobrobiti dece, koji se oslanja na ideju o ulaganju u ljudski kapital, kao i tezu o deci kao nacionalnom bogatstvu (Daly & Borrell-Porta, 2016; Ferragina & Seeleib-Kaiser, 2014).

nakon rođenja deteta). U pojedinim zemljama, određeni periodi roditeljskog odsustva isključivo su rezervisani za majku ili oca i nisu prenosivi; i 4) *odsustvo radi nege deteta (ili odgoja deteta)* (engl. *home care leave/child raising leave*) – odsustvo s rada uz zadržavanje radnog mesta koje nekada sledi nakon roditeljskog odsustva i obično omogućava barem jednom roditelju da bude kod kuće i brine o detetu dok ne napuni dve ili tri godine. Ređe je dostupno u odnosu na druge tipove odsustva i često je neplaćeno.

Kada je reč o definiciji i obuhvatu porodične politike, prisutna su različita, često suprotstavljena stanovišta. Između ostalog, varijacije u definicijama proističu iz naglašavanja različitih komponenti porodične politike, različitih pogleda na njenu prirodu, ciljeve i društvene vrednosti koji stoje u osnovi njenog programa, vrednosti koje se pripisuju porodici kao instituciji i poimanja porodičnog blagostanja i funkcija porodice (Hengstebeck *et al.*, 2016).⁷³ U najširem smislu, porodična politika definiše se kao „sve što vlada radi porodicama i za porodicu” (Kameraman & Kahn, 1978: 3). Međutim, tako široka, apstraktna definicija ostavlja mnogo prostora za interpretaciju i ima malu praktičnu i istraživačku vrednost. Kako ističe Dejli (Daly, 2020), umesto izlaganja brojnih definicija porodične politike, bolje je poći od kritičkog promišljanja toga šta spada, a šta ne spada u njen domen. Konkretno, potrebno je poći od pitanja: „gde se opisuje granica oko porodične politike u svetu politike: koje oblasti i mere treba uvrstiti ili izuzeti?” (Daly, 2020: 26). Naime, porodična politika najčešće nije zasebna oblast politike (Gauthier & Koops, 2018), već obuhvata niz različitih politika, poput politike porodičnog/roditeljskog odsustva i/ili politike brige o deci. Te politike često zahvataju čitav niz političkih oblasti koje se istorijski i institucionalno razlikuju (kao što su zdravstvena zaštita, socijalno osiguranje, zaposlenje, stanovanje i oporezivanje). S tim u vezi, pojedini teoretičari (Zimmerman, 1992; Gauthier, 2002) prave razliku između porodične politike u jedini, kao šire koncepcije za razumevanje i razmišljanje o politici u odnosu na porodicu, i porodičnih politika kao svih individualnih politika, programa i inicijativa koji direktno ili indirektno utiču na porodicu.

Neretko, porodična politika se poistovećuje s politikama u čijem fokusu su porodice s decom (Gauthier & Gietel-Basten, 2025; Daly, 2020; Gauthier, 2002; Saraceno, 2011). Međutim, potrebno je skrenuti pažnju i na druge domene koji se tiču pitanja vezanih za privatni i porodični život, poput brige o starima. Argument u prilog svrstavanju brige o starima u

⁷³ Bilinović Rajačić i Čikić (2020: 574) govore o osobenoj problematici u domenu definisanja porodične politike koja se „javlja usled promenjenih porodičnih formi i promena u porodičnoj strukturi tokom vremena”. Naime, „porodica sredine 20. veka se bitno razlikuje od porodice poslednjih decenija 20. veka i početka 21. veka, što automatski povlači drugačije probleme koji je pogađaju” (Bilinović Rajačić & Čikić, 2020: 574).

domen porodične politike jeste taj da u njen obuhvat spadaju uloge i odgovornosti vezane za pripadnost porodici kao društvenoj grupi, s naglaskom na obrascima međugeneracijskih obaveza (Daly, 2020; Saraceno & Keck 2010). Protivargument zasniva se na tezi o relativnoj prevaziđenosti takvog aranžmana brige unutar porodice: „iako je to kroz istoriju važno za pojedine evropske zemlje, sve je ređe slučaj danas, naročito u pravnom smislu – u svega tri članice Evropske unije, porodice imaju zakonom propisanu odgovornost da se brinu za svoje starije srodnike (u Mađarskoj, Letoniji i Litvaniji)” (Spasova *et al.*, 2018; navedeno prema: Daly, 2020: 27). Drugi primer je zaposlenje. Iako se porodične politike tiču (i) zaposlenja ili utiču na ponašanje vezano za zaposlenje (kroz mere podsticanja ili ograničavanja ponašanja roditelja i partnera/supružnika), porodična politika se ne bavi zaposlenošću kao takvom, već različitim oblicima finansijske podrške porodici kao instituciji.

Porodična politika može da se posmatra i u kontekstu eksplicitnosti ili implicitnosti političkog programa (Kammerman & Kahn, 1978). U slučaju eksplicitne porodične politike, reč je o specifičnim programima i politikama osmišljenim kako bi se postigli konkretni ciljevi koji se tiču porodice kao socijalne jedinice (kao što su porodični i dečji dodaci i politike roditeljskog odsustva). Nasuprot tome, pod implicitnom porodičnom politikom podrazumevaju se politike koje nisu konkretno ili primarno dizajnirane za porodice, već je reč o posrednom uticaju na porodicu kroz politike kreirane u svrhe postizanja drugih ciljeva (kao u slučaju imigracione ili stambene politike).⁷⁴

⁷⁴ Iako primarni fokus imigracione politike čine problemi vezani za kontrolu granica i ekonomske migracije, različita pitanja i odluke u njenom domenu mogu imati značajne posledice po porodicu. Recimo, za mnoge porodice je veoma bitno ko može da uđe u zemlju, pod kojim uslovima, kako će se i koliko dugo odvijati proces ponovnog ujedinjenja porodice i ko se i u kojim slučajevima deportuje. Slična je situacija i sa stambenom politikom, koja takođe može da ima višestruke uticaje na porodicu. Kroz modele pristupačnog stanovanja, ona utiče na životni standard porodica, „nezavisno od njihove tržišne pozicije” (Petrović, 2004: 25). Takođe, stambena politika determiniše mogućnost porodice da obezbedi odgovarajući kvalitet stanovanja (u strukturalnom, zdravstveno-sanitarnom, socijalnom, ekološkom, funkcionalnom i drugom pogledu), čime se potencijalno oblikuje i kvalitet porodičnih odnosa. Mere stambene politike neposredno oblikuju i takozvanu *stambenu karijeru* (Petrović, 2004), koja je direktno inkorporirana u životnu putanju pojedinca i komplementarna s drugim važnim

Porodična politika je ujedno *oblast* i svojevrsna *perspektiva* (Kamerman & Kahn, 1978; Harding, 1996; Ooms, 1984). Kao *oblast*, prepoznata je kao skup politika i programa s određenim ciljevima i merama usmerenim ka porodici. Između ostalog, u te programe i politike spadaju i populaciona politika i politike u domenu zaposlenja, stanovanja, prehrane, zdravlja i usluga brige o deci (Harding, 1996). S druge strane, problematičnost takvog shvatanja porodične politike leži u tome što ostaje nejasno šta oblast tačno treba da uključi, jer ne postoji nikakav konkretan princip selekcije. Stoga, „u najboljem slučaju, rezultat je korpa puna politika kojima nedostaju sveukupna koherentnost i mnoge stavke politike koje su zaista važne za porodično blagostanje”⁷⁵ (Moss & Sharpe,

aspektima života, poput sklapanja braka/partnerstva i roditeljstva (Mulder, 2013). S druge strane, nedostatak ili neadekvatnost mera podrške u okviru stambene politike može da dovede do: a) prostorne segregacije vulnerabilnih porodica (migriranje i život na periferiji, u stambenim jedinicama nižeg/niskog kvaliteta ili prostorno izolovanim i nedovoljno suprastrukturno opremljenim stambenim zonama); i b) različitih oblika rizičnog stanovanja (stanovanje u neadekvatnim i/ili nesigurnim uslovima), što ne samo da ugrožava individualno blagostanje članova porodice (posebno dece), već i dovodi u pitanje porodično funkcionisanje i integrisanost, a time i opstanak same porodice (Laurence *et al.*, 2024).

⁷⁵ *Porodično blagostanje* je višedimenzionalan koncept koji se opire preciznom definisanju. Pojedini autori istakli su da „veliki deo literature o porodičnom blagostanju ne pokušava da precizira prirodu koncepta” (Wollny *et al.*, 2010: 3). U najširem smislu, koncept ukazuje na funkcionalni kapacitet porodice, njenu prilagodljivost i sposobnost da zadovolji potrebe svojih članova. Često se poistovećuje sa srodnim konceptima poput zadovoljstva porodičnim životom, kvaliteta porodičnih odnosa, kao i kvaliteta porodičnog života (McGregor, 2020). U literaturi na ovu tematiku, izdvajaju se četiri pristupa sagledavanju porodičnog blagostanja (Xia, 2025). Prvi je teorija porodičnih sistema (engl. *family systems theory*), prema kojoj porodica predstavlja dinamički organizovan sistem sastavljen od međuzavisnih članova. Taj sistem poseduje različite funkcije i karakteriše ga stalna interakcija i diferencijacija u odnosu na spoljno okruženje. Stoga, kada je reč o merenju porodičnog blagostanja, ono se direktno vezuje za efikasnost porodice u ispunjavanju njenih temeljnih funkcija. Drugi pristup čini teorija ekoloških sistema (engl. *ecological systems theory*), koju odlikuje stav da je blagostanje porodice neodvojivo povezano sa širim sistemom. Dakle, da bi procena porodičnog blagostanja bila adekvatna, neophodno je uključiti i analizirati fizičke, ekonomske, političke i kulturološke faktore šireg konteksta. Treći pristup predstavlja teorija porodičnog stresa i porodičnih resursa (engl. *family stress and resource theory*), čiji fokus je na dinamičkoj ravnoteži između ukupnog opterećenja stresorima kojima je porodica izložena i efikasnosti raspoloživih resursa za suočavanje s njima (engl. *coping resources*). Konačno, u četvrtu kategoriju spadaju neteorijski pristupi, poput pristupa zasnovanog na

1979; navedeno prema: Harding, 1996: 208). Porodična politika kao *perspektiva* znači da „svaka politika može biti proučena u pogledu efekta na porodice i njihovo blagostanje, što ujedno može biti kriterijum za izbor politike” (Harding, 1996: 207). Drugim rečima, porodična politika bavi se problemima porodica u odnosu na društvo i kao takva može da se posmatra kao potkategorija socijalne politike, a u izvesnom smislu može da bude i šira od socijalne politike (Zimmerman, 1998). Iz izloženog proističe da:

„analitičar treba da ima na umu da postoje šira i uža stanovišta kada je reč o tome šta mogu biti ciljevi porodične politike i da je porodična politika uvek deo šireg sazvežđa socijalne politike” (Daly, 2020: 27).

Na isti način potrebno je promisliti pitanje koje se tiče nivoa analize. Porodične politike su centralizovane na nivou države/nacije (pogotovo kada su u pitanju mere koje uključuju gotovinska davanja). Međutim, kada se analiza proširi na čitav spektar mera, usluga i službi posvećenih porodici (mimo gotovinskih davanja), tada se nivo analize proširuje i na nivo nadnacionalnih organizacija, poput Ujedinjenih nacija (UN), Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) i Evropske unije (EU), podnacionalni nivo opština ili regiona, kao i nivo organizacija, kompanija i/ili firmi. U suštini, sveobuhvatna analiza bilo koje porodične politike zahteva njeno sagledavanje (i) u kontekstu nadnacionalnih karakteristika, podnacionalnih entiteta poput službi posvećenih porodici,

porodičnom funkcionisanju, koji se fokusira na kvalitet komunikacije, ili pristupa usmerenih na specifične aspekte porodičnog života, poput dečjeg blagostanja. Usled preklapanja konceptualnih pristupa, znatan broj istraživačkih studija kombinuje dva ili više teorijskih modela. Na primer, studije koje se bave Indeksom porodičnog blagostanja (engl. *Family Wellbeing Index*) koriste inkluzivnu definiciju koja definiše porodično blagostanje kao „stanje porodice u izvršavanju njenih različitih funkcija radi zadovoljavanja raznolikih potreba članova porodice kroz interakcije s okruženjem” (Noor *et al.*, 2014; navedeno prema Xia, 2025: 39). Indeks obuhvata širok spektar dimenzija, uključujući ekonomsku stabilnost, porodičnu solidarnost, grupnu dinamiku, kolektivno zdravlje i povezanost sa zajednicom (<https://familywiseservices.org/family-wellbeing-index/>).

kao i kompanija ili firmi⁷⁶ kao osobenih aktera u domenu porodične politike.

Analiza porodične politike nužno iziskuje poznavanje šireg konteksta unutar kog je kreirana (Daly, 2015). Drugim rečima, neophodno je imati na umu da: a) porodične politike jesu dominantno uključene u organizovanje međudnosa između porodice, države i tržišta, a samim tim učestvuju i u upravljanju temeljnim pitanjima u domenu socioekonomskih odnosa; b) porodice predstavljaju sistem međudnosa i podela i imaju izraženu rodnu i generacijsku dimenziju, kojom upravljaju na specifičan način; i c) porodice jesu entiteti sa sopstvenom dinamikom i specifičnim adaptivnim strategijama. Poslednja stavka analizirana je pozivanjem na koncept porodične rezilijentnosti (Walsh, 1996, 2002, 2003, 2016, 2021), koji se odnosi na kapacitet porodice kao društvene jedinice da pruža otpor i prevaziđe nepovoljne okolnosti i životne izazove. U tom kontekstu, istražene su različite (mal)adaptivne strategije (članova) porodica (McCubbin & Patterson, 1983; McCubbin & McCubbin, 1988; Hawley & DeHaan, 1996), njihovo diferencijalno korišćenje resursa i agentivnosti, kao i karakteristike otpornih porodica (Patterson, 2002; Greeff & Nolting, 2013; MacDermid, 2010; Lietz *et al.*, 2016). Između ostalog, ukazano je i na specifične rizike po porodice u odnosu na postojanje vertikalnih rizika kontinualne prirode (poput samohranog roditeljstva, imigrantskog statusa i socijalne isključenosti) i horizontalnih rizika kao specifičnih poremećaja u kontinuiranim obrascima porodičnih interakcija (poput narušenog mentalnog zdravlja, porodičnog nasilja, bolesti i

⁷⁶ Mere porodične politike na nivou kompanija usmerene su na poboljšanje ravnoteže između poslovnog i privatnog života zaposlenih (engl. *work-life balance and work-family balance*). Postoji više aranžmana s tim ciljem (Chung, 2020). Prvo, postoje aranžmani u kojima je radno vreme prilagođeno porodici (Chung & Tijdens, 2013). Takvi aranžmani omogućavaju zaposlenima da imaju fleksibilno radno vreme, *kondenzovano* radno vreme (poput rada s punim radnim vremenom tokom četiri umesto pet dana nedeljno), godišnje radne sate (gde se radno vreme računa u sklopu cele kalendarske godine), kao i rad s (privremeno) skraćenim radnim vremenom. Ti aranžmani mogu da se kombinuju s drugim tipovima prilagođavanja, kao što je rad na daljinu/od kuće, koji spada u fleksibilne radne aranžmane, ili kontrola rasporeda (Kelly *et al.*, 2011). Takođe, postoje aranžmani koji omogućavaju radnicima da uzmu duže vreme odsustva s posla da bi se posvetili privatnim obavezama. Tu spadaju porodiljsko, roditeljsko i negovateljsko odsustvo. Pritom, kompanije mogu da nude raznovrsne pogodnosti u vidu objekata za brigu o deci (jaslica, vrtića) ili finansijske podrške odgoju i obrazovanju dece.

nezaposlenosti) (Daly & Uzunalioglu, 2024: 9). Takođe, načinjena je distinkcija između činilaca koji promovišu porodičnu rezilijentnost (podstičući kompetencije porodice kada rizik nije prisutan) i protektivnih faktora u situaciji prisutnog rizika (Daly & Uzunalioglu, 2024).

Nalazi o porodičnoj rezilijentnosti dali su veliki doprinos porodičnoj politici i (is)korišćeni su za osmišljavanje programa i mera podrške porodicama. Posebno se izdvajaju programi podrške tokom životnih tranzicija (engl. *life-course transitions*), koje podrazumevaju specifične razvojne, strukturne i socijalne promene (a ujedno i izazove), poput tranzicije u odraslost i tranzicije u roditeljstvo (Ignjatović, 2009; Tomanović *et al.*, 2016).

Svaka tranzicija uveliko utiče na potrebe porodice za resursima i na nivo porodičnih resursa u bilo kom trenutku. Takođe, postoje određene strukturne odlike porodica koje determinišu dostupnost resursa i utiču na porodičnu rezilijentnost. Među njima su broj i starost dece, kao i samohrano roditeljstvo (Daly & Uzunalioglu, 2024). Opšte uzev, porodice s većim brojem dece imaju uvećan rizik od siromaštva (Fusco & Islam, 2020), dok samohrano roditeljstvo nosi specifične rizike (poput dispariteta u prihodima i uvećanja kompromisa i konflikta između radne i roditeljske uloge) (Hakovirta & Mesiäislehto, 2022; Lansford *et al.*, 2001; Waldegrave *et al.*, 2016). Porodice koje se nose s bolešću, invaliditetom ili potrebom za negom starih osoba predstavljaju još jednu rizičnu grupu iz perspektive politike usmerene na porodičnu rezilijentnost. Svakako, na kapacitet za funkcionisanje (i otpornost) bilo koje porodice utiču nivo i priroda potražnje za brigom i negom.

Iz perspektive rezilijentnosti, porodična politika prvenstveno se bavi porodicama suočenim s (izraženim) rizikom, kroz (Daly, Uzunalioglu, 2024: 12): a) podršku porodicama pri životnim tranzicijama (putem mera poput finansijskih kompenzacija za odgoj/brigu, programa usklađivanja posla i porodice, dostupnosti jaslenih i predškolskih ustanova i dostupnosti državno finansiranih ustanova i usluga za brigu o starima) – *protektivna funkcija*; b) kompenzacije za strukturne izazove, posebno za jednoroditeljske, migrantske i ekonomski ugrožene porodice – *protektivna funkcija*; i c) pravovremeno obezbeđivanje dovoljnih resursa za održanje porodičnog funkcionisanja i blagostanja – *promotivna funkcija*.

Istraživanja porodične politike: karakteristike, teme i pristupi

Istraživanja u oblasti porodične politike odlikuje širok spektar tema, interdisciplinarni karakter i višestrukost teorijskih i metodoloških pristupa. Moguće je govoriti o svojevrsnom *vokabularu porodične politike* kao mreži dominantnih pojmova i koncepata u oblasti, koji služe kao sredstva kontekstualizacije i kategorizacije mnogostrukih veza između porodice, države i tržišta, u rodnoj i (među)generacijskoj perspektivi. U tom kontekstu, izdvajaju se pojmovi poput familizacije, defamilizacije, degenderizacije, dedomestikacije i dematerizacije, kao i konstrukti poput modela muškog hranioca, modela univerzalnog hranioca i modela podrške porodicama.

Osnovni pravci istraživanja porodične politike

Oblast porodične politike odlikuje se raznovrsnim tematskim fokusom. Ipak, uprkos varijetetu tema i istraživačkih pitanja, moguće je izdvojiti četiri dominantne linije istraživanja (Gauthier & Koops, 2018):

- a) rana komparativna istraživanja s početka 20. veka;
- b) studije o porodično-političkim režimima i tipologijama u oblasti porodične politike;
- c) kvantitativna istraživanja o determinantama porodične politike; i
- d) (novija) istraživanja o ishodima porodičnih politika.

Rana komparativna istraživanja porodične politike fokusirala su se na prikupljanje informacija o politikama i zakonima u različitim zemljama. Te inicijative predstavljaju vredne istorijske podatke o porodičnoj politici u komparativnoj perspektivi. Navedeni pionirski poduhvati preduzeti su tokom prvih decenija 20. veka od strane nekoliko međunarodnih i nacionalnih organizacija, a to su Liga nacija (engl. *League of Nations*), Međunarodna organizacija rada – MOR (engl. *International Labour*

Organization – ILO) i Vlada SAD. Interesovanje prve dve gorepomenute organizacije za oblast porodične politike bilo je podstaknuto međunarodnim sporazumima o zaštiti majčinstva na radu i porodičnom/dečjem dodatku, kao i potrebom za kontrolom njihovog sprovođenja

(https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::N0::P12100_INSTRUMENT_ID:312148). U slučaju SAD, rano interesovanju vlasti za domen porodične politike bilo je u bliskoj vezi s uvođenjem programa socijalnog osiguranja (https://www.ssa.gov/history/pdf/Downey_PDFs/Social_Security_Act_of_1935_Vol_1.pdf; Gauthier & Koops, 2018). Tokom tridesetih i četrdesetih godina 20. veka, paralelno s radom međunarodnih i nacionalnih organizacija, objavljene su međunarodne studije i istraživanja na temu konkretnih komponenti porodične politike, poput porodičnih i dečjih dodataka (Hoffner, 1935; Waggaman, 1924; Hanna, 1933; Bedwell, 1940; Henderson, 1949, 1950). Ti radovi bili su inspirisani širom temom porodičnog siromaštva, troškovima podizanja dece i porodičnim prihodima, a ujedno su prethodili usvajanju programskih rešenja za porodične dodatke u brojnim zemljama.

Drugi talas istraživanja porodične politike karakteriše svrstavanje zemalja u različite klastere prema srodnim karakteristikama u domenima rodni (ne)jednakosti, veza između porodice, države i tržišta i obrazaca međugeneracijskih obaveza. Ta istraživanja bila su nadahnutna tipologijom socijalnih država danskog sociologa Geste Esping-Andersena (Esping-Andersen, 1990). Brojni autori prepoznali su i nedostatke njegove tipologije i nastojali da razviju tipologije s ozbiljnijim osvrtom na rod i porodicu (Lewis, 1992; Pfau-Effinger, 1998, 2005; Bambra, 2007; Korpi, 2000; Saxonberg, 1994, 2013; Ferrarini, 2006; Mathieu, 2016). O njima će biti više reči u narednom poglavlju.

Treća linija istraživanja porodične politike odlikuje se analizom njenih determinanti, s naglaskom na procesu demografskog starenja i niskoj stopi fertiliteta, stepenu privrednog razvoja, karakteristikama političke ideologije i mobilizaciji moći (Gauthier, 2002; Ferragina & Seeleib-Kaiser, 2015; Daly, 2011; Fleckenstein & Seeleib-Kaiser, 2011; Gauthier & Gietel-Basten, 2025). Kada je reč o procesu demografskog starenja i smanjenju stope fertiliteta, pojedini autori smatraju da je uvećanje broja starih lica potencijalno povezano sa smanjenim davanjima

za decu, usled preusmeravanja resursa na zadovoljavanje potreba starih (Thevenon & Gauthier, 2011; Sardon, 2000; Preston, 1984; Neyer & Andersson, 2008). Prisutan je i suprotan argument, da upravo usled starenja populacije i niske stope fertiliteta državne institucije mogu (a možda i moraju!) da primene strategiju uvećanja davanja za porodice s decom (Pampel & Adams, 1992; Pampel & Williamson, 1988). Nadalje, prepoznata je veza između viših nivoa privrednog razvoja i opsežnije državne podrške porodicama (Gauthier & Koops, 2018: 16; Wennemo, 1992), a tu je i nalaz o izdašnjoj državnoj podršci porodicama u zemljama koje odlikuju demokratska tradicija i načelo solidarnosti (Bonoli & Reber, 2010; Morgan, 2025; Tonelli, 2023).

U fokusu četvrtog talasa istraživanja nalazi se analiza ishoda porodičnih politika. Kada je reč o uticaju porodičnih politika na fertilitet, argumentacija se kreće u smeru da „svako smanjenje u direktnim ili indirektnim troškovima odgajanja dece – posredstvom porodične politike – može povećati sklonost ka imanju dece” (Gauthier & Koops, 2018: 17; vidi i Gauthier, 2007; Thévenon & Gauthier, 2011). U slučaju ishoda porodičnih politika u pogledu učešća žena na tržištu rada, smatra se da usaglašavanje radnih i porodičnih obaveza putem mera porodične politike može da dovede do uvećanja učešća žena na tržištu rada, kao i smanjenja prekida u radu usled rađanja i/ili odgajanja dece (Hegewisch & Gornick, 2011; Adams *et al.*, 1996; Clarke *et al.*, 2004; Metcalfe & Afanassieva, 2005). Noviji radovi u toj oblasti bave se analizom ishoda porodičnih politika po korišćenje roditeljskog odsustva, kako majki, tako i očeva (Chau *et al.*, 2017; Kotsadam & Finseraas, 2011; Alio *et al.*, 2011; Berrigan *et al.*, 2021; Amin *et al.*, 2016; Andersen, 2018), rodnom podelom poslova u domaćinstvu (Hook, 2010; Schober, 2014; Craig & Powell, 2018; Martin *et al.*, 2023; Kolpashnikova & Kan, 2021; Christopher, 2024; Garcia & Tomlinson, 2021) i konfliktom između porodičnih i profesionalnih obaveza (Haung *et al.*, 2004; Kreiner *et al.*, 2009; Miller, 2018).

Dominantni pojmovi, koncepti i modeli u (komparativnom) izučavanju porodičnih politika

U najširem smislu, komparativno izučavanje porodičnih politika zasniva se na analizi načina na koje različite zemlje strukturiraju politike,

programe i druge mere i inicijative usmerene ka porodici. U fokusu takvog pristupa nalazi se upoređivanje ishoda različitih nacionalnih intervencija u domenu porodice, s akcentom na njihovoj vrednosnoj/ideološkoj pozadini i motivima, uz ukazivanje na njihove slabosti i primere dobre prakse.

Komparativno istraživanje porodičnih politika utemeljeno je na pojmovima i konceptima koji definišu vezu između socijalne države i porodice. Uopšteno posmatrano, ti pojmovi i koncepti mogu da budu kategorijski i/ili gradacijski (Zagel & Lohmann, 2020). Kategorijski pojmovi opisuju kvalitativne razlike među zemljama (na osnovu kojih se grade tipologije), dok gradacijski ukazuju na kvantitativne razlike u institucionalnim odlikama zemalja po pitanju prirode porodične politike. U najčešće korišćene kategorijske pojmove spadaju model muškog hranioca i modeli podrške porodicama, dok su najistaknutiji predstavnici druge klase pojmova (de)familizacija (Lister, 1994; McLaughlin & Glendinning, 1994; Leitner, 2003; Leitner *et al.*, 2004), degenderizacija (Saxonberg, 2013; Finch, 2021), dedomestikacija (Kröger, 2009, 2011; Lewis, 1997) i dematerizacija (Mathieu, 2016).⁷⁷

⁷⁷ Navedeni pojmovi i koncepti potiču iz tri istraživačke tradicije (blagostanja porodice, feminizma i matičnog uporednog istraživanja socijalnih država) koje se međusobno razlikuju po viđenju prirode porodične politike i po tome kome su prvenstveno namenjene političke intervencije u tom domenu (Zagel & Lohmann, 2020). Istraživačka tradicija blagostanja porodice naglašava značaj porodice za društvo i njene različite funkcije (prvenstveno biološku i socijalnu reprodukciju i socijalizaciju dece), koje su podržane porodičnom politikom kao državnom intervencijom „nad porodicom i za porodicu” (Kamerman & Kahn, 1978: 3). Feministička tradicija u uporednom istraživanju porodičnih politika zasniva se na istraživanju socijalnih država iz rodne perspektive, s naglaskom na razumevanju veze između socijalne države i (ne)plaćenog rada, pozivanjem na koncepte lične autonomije (O’Connor, 1993) i samodeterminacije (Orloff, 1993). Naime, „uvođenjem roda kao analitičke kategorije dobijeno je konceptualno sredstvo za naglašavanje činjenice da poslove u porodici velikom većinom obavljaju žene” (Zagel & Lohmann, 2020: 122). Konačno, matično uporedno istraživanje socijalnih država tradicionalno se odlikovalo nedostatkom interesovanja za porodicu, s izuzetkom protekle dve decenije, kada se beleže naponi u smeru proširivanja izvornih teorijskih postavki i pojmova (poput dekomodifikacije) uvođenjem konceptata i pojmova iz domena analize neplaćenog rada i skrbničkih funkcija porodice (Esping-Andersen, 1999; Korpi, 2000; Saxonberg, 2013; Mathieu, 2016; Kröger, 2009, 2011; Lewis, 1997).

Model muškog hranioca

Model muškog hranioca (engl. *male-breadwinner model*) „bio je i ostao ključna referentna tačka u istraživanju porodičnih politika” (Zagel & Lohmann, 2020: 126) i imao je centralnu poziciju u institucionalnom dizajnu socijalnih politika tokom tzv. zlatne ere države blagostanja (Von Gleichen & Seeleib-Kaiser, 2018). Model predviđa ulogu hranioca za muškarce i ulogu negovateljice za žene (Lewis, 1992).⁷⁸ Pojam je uveden devedesetih godina 20. veka (Zagel & Lohmann, 2020: 126; Lewis, 1992), otkad se koristi(o) za opisivanje razlika među zemljama po pitanju odnosa između plaćenog i neplaćenog rada i socijalne države. Teorijske postavke i praktične implikacije tog modela inspirisale su diskusiju o ženskim pravima i pokrenule pitanje kako politike utiču na rodnu podelu rada, s fokusom na stepenu ekonomske zavisnosti žena od zaposlenog muškarca. U tom kontekstu, ističe se da „isključivi fokus na plaćenom radu dovodi do zanemarivanja rodne prirode socijalnih mera” (Zagel & Lohmann, 2020: 126).

U literaturi na tu temu izdvojena su tri podtipa modela muškog hranioca (Lewis, 1992; Von Gleichen & Seeleib-Kaiser, 2018), a to su jaki (Britanija i Irska), modifikovani (Francuska) i slabi model (Švedska), uz kasniju izmenu grupacije zemalja u odnosu na originalne nalaze (Ciccio & Bleijenbergh, 2014; Pfau-Effinger, 2004). Vremenom, ukazano je na prelazak s jakog modela muškog hranioca na model dva hranioca (engl. *dual-breadwinner model*) (Lewis, 1992), da bi u savremenoj literaturi i

⁷⁸ Tokom većeg dela industrijske ere, većina žena je bila uključena u neki vid zaposlenja, s varijacijama u stopi angažovanja na tržištu rada u zavisnosti od klasne pripadnosti (Hudson & Lee, 1990). U periodu posle Drugog svetskog rata, plate muškaraca znatno su porasle i došlo je do proširenja aranžmana država blagostanja kako bi se smanjila potreba za učešćem (velikog broja) žena na tržištu rada (Land, 1980). To je dovelo do institucionalizacije varijacija modela muškog hranioca (Lewis, 1992; Von Gleichen & Seeleib-Kaiser, 2018), koji je u mnogim hrišćansko-demokratskim državama blagostanja bio ojačan idejom o „prirodnoj” ulozi žene/majke i njenim skrbičkim funkcijama. Od šezdesetih godina 20. veka, beleži se promena stavova prema radu među ženama (Mason *et al.*, 1976), uz uvećanje učešća žena na tržištu rada u zapadnim demokratijama, koje je bilo usko povezano s prelaskom s industrijske na uslužnu ekonomiju (Nelson & Stephens, 2013; Saraceno, 1997).

diskusijama oba modela bila potisnuta⁷⁹ modelom odraslog radnika (engl. *adult-worker model*) (Lewis, 2001; Lewis & Giullari, 2005; Fleckenstein, 2011; Orloff, 2006; Von Gleichen & Seeleib-Kaiser, 2018; Saxonberg, 2013), to jest, modelom univerzalnog hranioca (engl. *universal breadwinner*) (Ciccio & Bleijenbergh, 2014: 51), u kom se odrasli posmatraju kao zapošljivi pojedinci, nasuprot klasičnom viđenju muškaraca i žena kao partnera/supružnika s unapred određenim porodičnim ulogama i obavezama. Drugim rečima, politike koje usvajaju model odraslog radnika pretpostavljaju da muškarci i žene treba da uživaju socijalna prava na osnovu „jednakosti, a ne razlika” (Zagel & Lohmann, 2020: 127). Pojedini kritičari modela odraslog radnika (Daly, 2005; 2011) smatraju da je on nedovoljno precizan i da ne govori ništa o varijacijama modela niti se bavi podelom neplaćenog rada u domaćinstvu kao ključnim aspektom feminističke analize rodničkih odnosa. Konkretno, Dejli (Daly, 2011) skreće pažnju na to da rodna neutralnost koncepta odraslog radnika može dovesti do toga da postojeća, realna rodna

⁷⁹ Krajem 20. veka, model muškog hranioca je znatno erodirao, iako taj trend nije bio ujednačen među zemljama (Crompton, 1999; Hantrais, 2004; Daly, 2005; Lewis, 2001). Neki od osnovnih faktora koji su tome doprineli jesu:

- a) povećana participacija žena na tržištu rada, potpomognuta olakšanim pristupom žena (posebno visokom) obrazovanju, čije sticanje je otvorilo više profesionalnih mogućnosti za žene. Takođe, učešće žena na tržištu rada pojavljuje se kao ekonomska nužnost. Naime, s rastućim troškovima i ekonomskom nestabilnošću porasli su i rizici i teškoće u izdržavanju porodice samo jednim prihodom, te su dva prihoda postala neophodna mnogim porodicama. Pored toga, dolazi i do rasta težnje žena ka ličnoj autonomiji, finansijskoj nezavisnosti i karijernoj ispunjenosti;
- b) feministički pokret, pri čemu je zalaganje za rodnu ravnopravnost dovelo do promena u zakonodavstvu i društvenim/rodničkim normama;
- c) promene u socijalnim politikama, u koje spadaju nove politike koje podržavaju ravnotežu između posla i privatnog života, (poput roditeljskog odsustva za oba roditelja), podrška u domenu brige o deci, reforme poreskih sistema i veća individualizacija socijalnih prava; i
- d) demografske promene poput pada nataliteta, porasta stope razvoda i pojave raznovrsnijih porodičnih oblika dodatno su oslabile univerzalnost modela.

Važno je napomenuti da iako je model muškog hranioca erodirao, globalno posmatrano, potpuna individualizacija ekonomske nezavisnosti partnera/supružnika i dalje je daleko od realnosti.

nejednakost ostane neadresirana pri donošenju politika (Von Gleichen & Seeleib-Kaiser, 2018; Saxonberg, 2013). I drugi autori zauzimaju sličnu poziciju (Lewis, 2009) i postavljaju pitanje da li su politike koje su usaglašene s modelom odraslog radnika ujedno rodno osjetljive, to jest, da li takve politike dovode do toga da žene obavljaju jednaku količinu plaćenog posla, a da pritom i dalje imaju teret neplaćenog rada u domaćinstvu. Uzevši u obzir da mnoge zemlje kontinuirano donose politike u skladu s pretpostavkom o skrbničkim dužnostima žena, takve politike u najboljem slučaju rezultuju uspostavljanjem modela jednog i po hranioca (engl. *one-and-a-halfbreadwinner model*) (Ciccia & Bleijenbergh, 2014). Pojedini teoretičari ponudili su alternativne, rodno egalitarnije modele, poput modela univerzalnog pružaoca brige (engl. *universal caregiver*) (Fraser, 1994) ili modela dva privređivača/dva pružaoca brige (engl. *dual-earner/dual-caregiver model*) (Crompton, 1999; vidi i Saraceno & Keck, 2011), koji su u skladu s idejom o podjednakom vrednovanju plaćenog i neplaćenog rada i redistribuciji neplaćenog rada na širi skup aktera, poput žena, muškaraca, srodnika, porodice, zajednice, države i tržišta.

Modeli podrške porodicama

Modeli podrške porodicama proistekli su iz tradicije uporednog istraživanja socijalnih država (Zagel & Lohmann, 2020). U tim modelima, razlike između socijalnih država objašnjavaju se varijacijama u modelima podrške porodicama. Jednu od uticajnijih tipologija modela podrške porodicama načinio je švedski sociolog Valter Korpi (Korpi, 2000, 2001). Njegova tipologija zasnovana je na karakteristikama porodičnih politika iz devedesetih godina 20. veka (u 18 visokoindustrijalizovanih zemalja) i u velikoj meri odražava osnovne ciljeve, snage i slabosti različitih političkih tendencija (Ferrarini, 2006).⁸⁰ Korpi (2000) prepoznaje tri modela podrške porodicama: a) opšti (koji podržava tradicionalnu podelu rada); b) tržišno orijentisani i c) dvoprivredivački model podrške. U

⁸⁰ U pitanju su Australija, Austrija, Belgija, Kanada, Danska, Finska, Francuska, Nemačka, Irska, Italija, Japan, Holandija, Novi Zeland, Norveška, Švedska, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo i Sjedinjene Američke Države (Korpi, 2000, 2001).

suštini, reč je o teorijskim idealnim tipovima koji odražavaju politike vezane za rodnu ravnopravnost.

Opšti model podrške porodicama (često povezivan s konzervativnim/kontinentalnim režimima) odražava rodnu nejednakost i tradicionalnu podelu rada u porodici, te učvršćuje model muškog hranioca (Korpi, 2000, 2001; Chau *et al.*, 2017). Navedeni model uveliko se oslanja na dečje dodatke i porodične poreske olakšice, što su mere koje najčešće podstiču jednog partnera/supružnika da ostane kod kuće (recimo, kroz podelu poreza ili dodatke za nezaposlenog partnera/supružnika). Takođe se odlikuje ograničenim uslugama javne brige za decu, posebno u poređenju s dvoprivređivačkim modelom podrške. Kada je reč o roditeljskom odsustvu, naglasak je na modelu koji daje prednost majčinskom/porodiljskom odsustvu, sa slabim podsticajima za oba roditelja da podjednako učestvuju u brizi o deci. Grupa zemalja koje se tipično povezuju s opisanim modelom uključuje Nemačku, Belgiju i Francusku (iako se Francuska vremenom pomerila ka dvoprivređivačkom modelu podrške) (Korpi, 2000, 2001; Ferrarini, 2006).

Tržišno orijentisani model (često povezivan s liberalnim režimima) naglašava dominantnu ulogu tržišta u oblikovanju rodnih odnosa i podrške porodici (Korpi, 2000, 2001; Chau *et al.*, 2017). Njega odlikuje nizak nivo javno dostupnih i finansiranih usluga za brigu o deci i starima. Od porodica se očekuje da te usluge potraže na tržištu ili da se oslanjaju na neformalnu brigu. Socijalne naknade najčešće su predviđene za najsiromašnije, uz minimalno univerzalno pokriće. Model ističe individualnu odgovornost, uz veoma skromnu kolektivnu podršku porodici, usled čega je ocenjen kao onaj koji porodici nudi najmanju zaštitu od tržišnih rizika, uz najveći potencijal za proizvodnju društvenih, a posebno rodnih nejednakosti. Tipični predstavnici tržišno orijentisanog modela su anglosaksonske zemlje, Japan i Novi Zeland (Korpi, 2000, 2001; Ferrarini, 2006).⁸¹

⁸¹ Zemlje koje nisu podvedene pod tri opisana modela podrške porodicama pružaju kombinaciju određenog stepena opšteg modela podrške porodicama i dvoprivređivačkog modela podrške porodicama (Korpi, 2001).

Dvoprivredivački model podrške (često povezivan sa socijaldemokratskim režimima) inspirisan je težnjom ka usklađivanju posla i porodičnog života za oba roditelja (Korpi, 2000, 2001; Chau *et al.*, 2017). Model aktivno podstiče puno učešće žena na tržištu rada, uz istovremeno uvažavanje zajedničkih roditeljskih aktivnosti staranja (Korpi, 2001: 58). Korpi (2000) smatra da je taj model najefikasniji u promociji rodne ravnopravnosti i ekonomske nezavisnosti žena. U osnovi modela je široko rasprostranjeno pružanje pristupačnih javnih usluga brige o deci, posebno za veoma malu decu (0–2 godine) (Korpi, 2001). Te usluge defamilijalizuju brigu, prebacujući teret brige sa članova porodice na javne službe. Model karakteriše i izdašno plaćeno roditeljsko odsustvo, često sa specifičnim kvotama ili podsticajima za očeve da koriste odsustvo. Tipični predstavnici tog modela su Švedska, Danska, Norveška i Finska (Korpi, 2000, 2001; Ferrarini, 2006).

Pojedini teoretičari (Ferrarini, 2006) ističu mogućnost četvrtog modela porodične politike. Taj model nije identifikovan u originalnoj tipologiji, a „odgovarao bi situaciji institucionalnog pluralizma, gde porodične politike imaju visoke ocene za podršku i tradicionalnoj i dvoprivredivačkoj porodici” (Ferrarini, 2006: 13). Takva kombinacija porodične politike naziva se i *kontradiktornim porodično-političkim modelom* (Zagel & Lohmann, 2020) ili pluralističkim modelom, jer „dve dimenzije odražavaju različite osnovne porodične ideologije” (Ferrarini, 2006: 13). U svakom slučaju, navedeno ukazuje na to da socijalne politike ne moraju uvek biti monolitne.

Teorijski i praktični potencijal kategorijskih pojmova i modela u domenu izučavanja porodičnih politika postepeno je počeo da gubi na snazi. Naime, pokazalo se da ne uspevaju da obuhvate složenost problematike u domenu međuuticaja socijalne države i porodice. Taj uvid dao je podstrek za nastanak novih pojmova i koncepata, pre svega (de)familizacije (Lister, 1994; McLaughlin & Glendinning, 1994; Leitner, 2003; Leitner *et al.*, 2004) i izvedenih pojmova poput degenderizacije (Saxonberg, 2013; Finch, 2021), dedomestikacije (Kröger, 2009, 2011; Lewis, 1997) i dematerizacije (Mathieu, 2016).

(De)familizacija

Pojmovi familizacije i defamilizacije imaju status opšteg mesta u domenu teorije i istraživanja porodične politike. Oba pojma odnose se na osobena institucionalna rešenja u domenu finansijskih i skrbničkih obaveza članova porodice i usko su povezana s tretiranjem roda u kontekstu države, tržišta i porodice. U literaturi, navedeni pojmovi javljaju se u više jezičkih oblika. Pored familizacije i defamilizacije, koje odlikuje široka zastupljenost (Bambra, 2007; Cho, 2014; Kröger, 2011; Zagel & Lohmann, 2020), prisutne su i familijalizacija i defamilijalizacija (Lister, 1994; Mathieu, 2016; Saxonberg, 2013; Kröger, 2009, 2011; Leitner, 2003), de-familijalizacija (Esping-Andersen, 1999; Saraceno & Keck, 2010) i de-familizacija (McLaughlin & Glendinning, 1994; Saraceno, 1997). Pojedini teoretičari (Zagel & Lohmann, 2021) smatraju da gorepomenute razlike proizilaze iz različitih korena termina. Naime, dok u osnovi familijalizacije i defamilijalizacije stoji pridev *porodični* (engl. *familial*), familizacija i defamilizacija izvedene su od imenice *porodica* (engl. *family*). Međutim, analizom relevantne literature moguće je utvrditi da se navedeni pojmovi „koriste naizmenično, bez uočljive razlike u atributima na koje se odnose“ (Zagel & Lohmann, 2021: 858). Drugim rečima, različiti oblici ne prevode se u razlike u značenju, već potencijalno odražavaju preferencije istraživača (Zagel & Lohmann, 2021).

Uopšteno posmatrano, familizacijske politike su one koje „aktivno podupiru porodicu u vršenju skrbničke funkcije“ (Leitner, 2003: 358). Te politike podržavaju različite odnose zavisnosti između članova porodice, od finansijske zavisnosti žene od partnera/supruga koji privređuje, preko zavisnosti dece od roditeljske brige, do zavisnosti starih osoba od odrasle dece (Lohmann & Zagel, 2016). Odlikuje ih dostupnost raznih vidova monetarne podrške brizi o članovima porodice kod kuće. Tu spadaju porodični i dečji dodaci, finansijska podrška za rođenje deteta i majčinu brigu o detetu u okviru domaćinstva, davanja za kućnu negu starih osoba, kao i poreske olakšice za članove porodice (Tabela 2). U suštini, familizacijske politike podržavaju skrbničku funkciju porodice i stoga uglavnom podržavaju model muškog hranioca (Lewis, 1992).

S druge strane, defamilizacijske politike podstiču nezavisnost pojedinaca od porodičnih odnosa i teže da „rasterete porodicu u pogledu

njene skrbničke funkcije” (Leitner, 2003: 358). Radi se o politikama (ili regulativama) koje „oslobađaju članove porodice od njihovih rodno ili generacijski uslovljenih zavisnih uloga” (Lohmann & Zagel, 2016: 52). Jedan od primera politike s jasnim defamilizacijskim efektom jeste besplatan pristup uslugama državnih ustanova za brigu o deci (Tabela 2). Ta mera smanjuje zavisnost između članova porodice u smislu obaveze roditelja da brinu o deci i oslanjanja dece na roditeljsku brigu. Još jedan primer defamilizacijske politike jeste besplatan pristup uslugama državnih ustanova za brigu o starima, gde odgovornost za brigu ne pada na članove porodice.

Tabela 2 – Pokazatelji koji se koriste za indekse familizacije/defamilizacije

DEFAMILIZACIJSKE POLITIKE	FAMILIZACIJSKE POLITIKE
Briga u ranoj dobi	Dodaci i porezi
(1) Pojedinačno pravo na brigu za decu mlađu od tri godine (da/ne)	(1) Uslovi za primanje dečjeg dodatka: univerzalna beneficija (da/ne),
(2) Stopa pokrivenosti za decu mlađu od tri godine (procenat dece uzrasta do dve godine)	(2) Dečji dodatak za jedno dete (procenat prosečnog neto prihoda)
(3) Upotreba usluge celodnevne brige o deci za decu mlađu od tri godine (procenat dece uzrasta do dve godine)	(3) Dečji dodatak za troje dece (procenat prosečnog neto prihoda)
(4) Stopa pokrivenosti za decu uzrasta od tri do pet godina (procenat dece uzrasta od tri do pet godina)	(4) Odbitak od poreza ili poreski kredit za decu (da/ne)
Briga o starim osobama	Roditeljsko bolovanje
(1) Pristup uslugama u domenu nege (da/ne)	(1) Dužina neplaćenog bolovanja (u mesecima; računata kao zbir porodiljskog bolovanja i roditeljskog bolovanja od kog se oduzimaju meseci plaćenog bolovanja)
(2) Korisnici usluga u domenu kućne nege (procenat populacije starosti od najmanje 65 godina)	
(3) Osobe koje žive u domovima za stare (procenat populacije starosti od najmanje 65 godina)	
Roditeljsko bolovanje	Podrška starim osobama
(1) Dužina adekvatno plaćenog bolovanja (u mesecima)	(1) Pravna obaveza dece da izdržavaju roditelje (da/ne)
(2) Dužina bolovanja za očeve (u danima)	

Izvor: Lohmann & Zagel (2016: 61).

Potrebno je naglasiti da familizacija i defamilizacija nisu suprotstavljeni pojmovi (Zagel & Lohmann, 2020; Leitner, 2003; Lohmann & Zagel, 2016), već je reč o dva srodna, ali ipak različita pojma. U prilog tome govori i činjenica da brojne socijalne države istovremeno sprovode familizacijske i defamilizacijske politike (recimo, nude usluge

državnih ustanova za brigu o deci i velikodušne beneficije za porodice). Takođe, zemlje koje karakteriše mali broj defamilizacijskih politika nemaju nužno veliki broj familizacijskih politika.

S obzirom na popularnost i relevantnost koncepta defamilizacije u domenu izučavanja porodične politike, potrebno je posvetiti posebnu pažnju nastanku tog pojma, njegovim dimenzijama, kao i kritičkoj proceni. Pojam defamilizacije oslanja se na analizu socijalnih država i koncept dekomodifikacije danskog sociologa Esping-Andersena (Esping-Andersen, 1990). Esping-Andersen (1990) je opisao dekomodifikaciju kao stepen u kom pojedinci imaju mogućnost da održe prihvatljiv standard života nezavisno od zaposlenja, to jest, prodavanja svoje radne snage na tržištu rada. Drugim, rečima, ako osoba ne radi, koliku zaštitu joj pruža socijalna država? Time je dekomodifikacija postavljena kao osnovni kriterijum za postojanje i obuhvat socijalnih prava u jednom društvu.⁸²

Iako popularna, Esping-Andersenova analiza ubrzo je postala predmet kritičkog preispitivanja (Arts & Gelissen, 2002; Castles & Mitchell, 1991; Baldwin, 1996; Abrahamson, 2002; Höppner, 2024; Korpi & Palme, 1998; Pfau-Effinger, 2005), pogotovo iz feminističke (rodne)

⁸² Esping-Andersen (1990) je razvio svoju teoriju analizom ključnih programa socijalnog osiguranja u domenima penzija, bolovanja i nezaposlenosti. Procenjivao je njihove opsege koristeći četiri pokazatelja (uz modifikovane pokazatelje u slučaju penzija): visinu naknade, potreban broj radnih nedelja kao uslov, broj dana čekanja na isplatu i maksimalan broj nedelja tokom kojih se naknada može primati. Da bi istakao važnost visine naknade u životnim odlukama građana, dodelio joj je dvostruko veću težinu u odnosu na ostale pokazatelje. Svako od 18 zapadnih socijalnih država koje je uključio u analizu dodelio je ocenu od 1 do 3 (od niske do visoke dekomodifikacije) za svaki pokazatelj. Sabiranjem bodova, prilagođavanjem prema stopi pokrivenosti i kombinovanjem ukupnih rezultata za sva tri programa, dobio je konačan skor dekomodifikacije za svaku državu. Na osnovu tih rezultata, rangirao je države i podelio ih u tri grupe. Tako su nastali koncepti liberalnog, konzervativno-korporativnog i socijaldemokratskog socijalnog režima, tj. *Tri sveta socijalnog kapitalizma* (engl. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*) (Esping-Andersen, 1990). I pored kritika da bi drugačiji izbor pokazatelja doveo do drugačijih rezultata, dekomodifikacijski skor je opstao kao kriterijum za procenu nivoa socijalnog osiguranja u socijalnim državama (Kröger, 2009).

perspektive. Srž feminističke kritike čini teza da je pojam dekomodifikacije:

- a) zasnovan na pretpostavci da su socijalna prava vezana za učešće na tržištu rada (Hobson, 1994; O'Connor, 1993; McLaughlin & Glendinning, 1994; Zagel & Lohman, 2020); i
- b) utemeljen na muškom standardu (modelu muškog hranioca), čime se previđaju rodni aspekti prakse dekomodifikacije (Bambra, 2007; Korpi, 2000; Bussemaker & Van Kersbergen, 1994; Daly, 1994; Hobson, 1994; Lewis, 1992; Orloff, 1993; Trifiletti, 1999; Kröger, 2009, 2011; Lewis, 1997; Sainsbury, 1996).

Naime, veliki broj žena i nije u potpunosti komodifikovan i samim tim ne ispunjava preduslov za uživanje dobrobiti od dekomodifikacije posredstvom socijalne države (Orloff, 1993). Otežana komodifikacija žena rezultat je problema s kojima se sreću u pokušaju usaglašavanja neplaćenog rada u porodici i učešća na tržištu rada. Te okolnosti dovode do toga da imaju ograničen pristup plaćenim poslovima na tržištu rada, te često ostaju ekonomski zavisne od muškog privredivača (Lister, 1990).

Dakle, primarni problem u domenu socijalne politike nije zavisnost od tržišta, već zavisnost od porodice. Naime, „socijalna prava koja isključivo garantuju mogućnost 'nebavljenja radom' nisu adekvatna u situaciji u kojoj su žene preopterećene porodičnim obavezama i nailaze na brojne prepreke pri pokušaju bavljenja plaćenim radom” (Kröger, 2009: 5). U suštini, feministi smatraju da Esping-Andersen previđa uticaj porodične politike na tržište rada. Neosporno je da okolnosti poput pristupa dnevnom boravku za decu, vrste porodijskog i roditeljskog bolovanja i podsticaja za očeve da uzmu roditeljsko bolovanje utiču na mogućnost žena da učestvuju na tržištu rada i njihovu finansijsku samostalnost (Saxonberg, 2013).

Kritike pojma dekomodifikacije dovele su do uvođenja defamilizacije kao novog pojma (Lister, 1994; McLaughlin & Glendinning, 1994) koji predstavlja „rodno osetljivu ili ženama naklonjeniju zamenu za dekomodifikaciju u domenu uporednog istraživanja socijalnih država” (Kröger, 2009: 5). Lister (1994) smatra da sveobuhvatna mera ekonomske nezavisnosti nastaje upotpunjavanjem pojma dekomodifikacije pojmom defamilizacije, koji označava „stepen u kom odrasli pojedinci mogu da održe socijalno prihvatljiv standard života,

nezavisno od porodičnih odnosa, bilo putem plaćenog rada ili uz pomoć sistema socijalnog osiguranja" (Lister, 1994: 37). Maklohlin i Glendinning (McLaughlin & Glendinning, 1994) zastupaju definiciju koja prevazilazi uski ekonomski aspekt nezavisnosti i ističu da „[de]-familizaciju čine one mere i prakse koje variraju u pogledu stepena u kom je blagostanje zavisno od 'našeg' odnosa prema (patrijarhalnoj) porodici" (McLaughlin & Glendinning, 1994: 65). Pomenuti autori takođe naglašavaju da se defamilizacija ne tiče samo rodne, već i međugeneracijske zavisnosti, to jest, da „nije pitanje da li su ljudi potpuno 'de-familizirani', već u kojoj meri pravne i socijalne mere menjaju odnos moći između muškaraca i žena, izdržavanih i neizdržavanih lica, te stoga i uslove pod kojim ljudi stupaju u porodične i skrbničke odnose" (McLaughlin & Glendinning, 1994: 66). I sam Esping-Andersen usvaja pojam defamilizacije kao odgovor na kritike pojma dekomodifikacije u poređenju socijalnih režima, definišući je kao „politike koje smanjuju oslanjanje pojedinca na porodicu; koje omogućavaju pojedincima da maksimalno raspoložu ekonomskim resursima nezavisno od porodičnog ili bračnog reciprociteta" (Esping-Andersen, 1999: 45).

Evidentno je da pojedini teoretičari definišu defamilizaciju u kontekstu ekonomske nezavisnosti i vide komodifikaciju (žena) kao ključni (ako ne i jedini) cilj defamilizacije (Lister, 1994; Esping-Andersen, 1999)⁸³, dok je drugi posmatraju višedimenzionalno, naglašavajući i društvenu dimenziju defamilizacije, to jest, društvenu zavisnost kao vezu između pružalaca i uživalaca brige (McLaughlin & Glendinning, 1994;

⁸³ Pojedini teoretičari (Leitner *et al.*, 2004; Lewis & Giullari, 2005) koristili su (de)familizaciju u svojim kritičkim diskusijama o političkim reformama s kraja 20. veka, u čijem su središtu bile strategije za povećanje učešća žena na tržištu rada. Analizirajući te političke reforme u odnosu na kategorije koje su suštinski povezane s pojmom defamilizacije, došli su do zaključka da se te politike uglavnom bave ekonomskom, ali ne i skrbničkom zavisnošću, odnosno, da postoji podrška komodifikaciji žena, ali da ona ne uključuje podršku smanjenju skrbničkih odgovornosti. Drugi su istakli da „reforme orijentisane ka zaposlenju često podrazumevaju uskraćivanje socijalnih prava koja su žene ranije uživale na osnovu zavisnosti od muškog privredivača (poput finansijske pomoći udovicama), a da se pritom ne rešava pitanje skrbničke zavisnosti" (Leitner *et al.*, 2004; navedeno prema: Lohmann & Zagel, 2016: 51). Prisutan je i stav (Lewis & Giullari, 2005) da ključni problem leži u tome što evropske političke reforme stavljaju naglasak na povećanje zaposlenosti žena, bez posvećivanja jednake pažnje otklanjanju rodnih nejednakosti.

Orloff, 1993; Kröger, 2011). Te razlike u definisanju svedoče o kontinuiranoj debati o tome da li izvor nezavisnosti porodice leži samo u državi ili i u tržištu. Dok se ekonomska nezavisnost od porodice postiže komodifikacijom na tržištu (sticanjem sopstvenog prihoda umesto oslanjanjem na ekonomsku podršku članova porodice), društvena nezavisnost se najčešće vidi kao ona koja se postiže pomoću državnih usluga. To znači da zakonski uređeno pružanje skrbičkih usluga (poput brige o deci ili starima) ima defamilizacijski efekat, smanjujući društvenu zavisnost između članova porodice. Međutim, razlika između države i tržišta kao alternativa porodici nije tako jasna. Na primer, usluge u domenu brige o deci i starima često pružaju (i) profitne organizacije (Zagel & Lohmann, 2020).

Gorepomenuto svedoči o relativnom nedostatku sistematične diskusije o različitim dimenzijama pojma defamilizacije. Pored toga, uočljivo je i neprecizno citiranje originalnih izvora pojma, što otežava praćenje njegovih teorijskih korena. Na primer, Esping-Andersen (1999) ne upućuje na izvorne formulacije pojma (McLaughlin & Glendinning, 1994; Lister, 1994), a primetni su i slučajevi mešanja izvora i citata iz ranih i kasnih publikacija o datom pojmu (Mathieu, 2016; Saxonberg, 2013), uz ukazivanje na problematiku operacionalizacije pojma (Bambram, 2007; Zagel & Lohmann, 2021).

Kritike pojma defamilizacije inspirisale su predlaganje alternativnih pojmova. Pojedini teoretičari (Daly, 2011; Zagel & Lohmann, 2020; Lohmann & Zagel, 2016) istakli su da pojam *individualizacije* na adekvatniji način odlikava različite stepene u kojima porodična politika podržava ekonomsku i socijalnu nezavisnost i muškaraca i žena. Pojam *refamilizacije* uveden je za opisivanje političkih tendencija ka podsticanju učešća muškaraca u vođenju brige unutar porodice (Saraceno, 2008; Lohmann & Zagel, 2018), dok pojam *semi-formalizacije* (Geissler & Pfau-Effinger, 2005) upućuje na trend u novijim porodičnim politikama koji delimično formalizuje neformalnu brigu tako što ustavno propisuje davanja za osobe koje vode brigu.⁸⁴ Imajući na umu konceptualnu

⁸⁴ Semi-formalizacija između ostalog uključuje: a) mere finansijske podrške poput šema tipa „gotovina za staranje”, pri kojima država obezbeđuje finansijske isplate porodičnim negovateljima; b) uvođenje doprinosa za socijalno osiguranje ili penzionih prava za

konfuziju koja prati pojam defamilizacije (Kröger, 2011; Zagel & Lohmann, 2021), iznet je predlog da se pojam zadrži za ekonomsku dimenziju, a da se za socijalnu dimenziju koristi pojam *dedomestikacije* (Kröger, 2009, 2011; Saxonberg, 2013; Mathieu, 2016).

Modeli (de)familizacijskih politika

Familizacijske i defamilizacijske politike svedoče o tipičnim načinima na koje politike mogu da oblikuju porodične i međugeneracijske aktivnosti i obaveze. Te politike nisu monolitne. Razlikuju se u odnosu na implicitnost i eksplicitnost mera, njihov sadržaj i posledice. Pomenuto je i da nisu međusobno isključive (Zagel & Lohmann, 2020; Leitner, 2003; Lohmann & Zagel, 2016), te je moguće govoriti o njihovim spojevima u kontekstu „raspona ishoda konstelacija defamilizacijskih i familizacijskih politika” (Lohmann & Zagel, 2016: 54). Imajući na umu raspon mogućih spojeva navedenih politika, izdvojeno je nekoliko tipičnih modela njihovih interakcija.

Na tom tragu, izvedena su istraživanja na temu načina na koji socijalne države pristupaju brizi o porodici (Leitner, 2003; Michoń, 2008; Saraceno & Keck, 2010; Lohmann & Zagel, 2016). U empirijskom istraživanju na nivou 15 zemalja EU (Leitner, 2003) ukazano je na različite pristupe politici brige u domenu porodice među odabranim zemljama. Istraživanje je bilo zasnovano na dvema pretpostavkama, a to su hipoteza da postoje jaki i slabi izrazi familijalističkih i defamilizacijskih politika i pretpostavka da socijalne države mogu sadržati kombinacije tih politika, iz čega proizilaze četiri idealna tipa familijalizma (Leitner, 2003: 358-359):

- a) *eksplicitni familijalizam* aktivno podržava porodicu u skrbničkim funkcijama tako što omogućava članovima porodice (pretežno ženama) da ostanu kod kuće kako bi obavljali poslove staranja uz određenu kompenzaciju ili pravnu zaštitu. Reč je o modelu koji ne predviđa (niti pruža) alternativno rešenje za porodično staranje. Primeri mera u okviru tog modela jesu dugotrajno plaćeno roditeljsko odsustvo, odsustvo radi nege starih ili invalidnih članova

porodične negovatelje s punim radnim vremenom; i
c) pravo na odsustvo s posla radi nege (Geissler & Pfau-Effinger, 2005).

porodice i novčane naknade ili dodaci za negovatelje u porodici. Imajući na umu da model podstiče porodice da preuzmu obavljanje skrbničke funkcije, ali i da ostavlja izvestan prostor za izbor (omogućen kompenzacijama), u literaturi se javlja i pod nazivom pozitivna familizacija (Michoń, 2008: 36).

- b) *opciona familijalizacija* kombinuje elemente politika familijalizacije i defamilijalizacije s ciljem da porodicama ponudi izbor između samostalnog pružanja nege uz državnu podršku (mere familijalizacije) i korišćenja javno obezbeđenih ili podržanih eksternih usluga nege (mere defamilijalizacije). Dakle, skrbnička funkcija porodice se ojačava, uz mogućnost delimičnog rasterećenja u obavezama brige. I u eksplicitnom i u opcionom familijalizmu, pravo na vreme za brigu (Knijn & Kremer, 1997) garantuje se familijalističkim politikama, s tom razlikom da u opcionom familijalizmu pravo porodice na brigu nije izjednačeno s obavezom porodice na brigu. Neke od mera u okviru opisanog modela uključuju kombinaciju novčanih naknada za porodične negovatelje i pristupačnih profesionalnih usluga kućne nege za starije osobe.
- c) *implicitna familijalizacija* „ne nudi mere defamilijalizacije niti aktivno podržava skrbničku funkciju porodice kroz bilo kakvu familijalističku politiku” (Leitner, 2003: 359). U nedostatku alternative, porodice su primorane da nose teret i odgovornost skrbničkih funkcija. Model potencijalno može da dovede do visokog nivoa neplaćenog rada u porodici, pretežno od strane žena, što ograničava njihove mogućnosti za učešće na tržištu rada i povećava njihovu zavisnost od porodice. Zasniva se na ograničenim javnim uslugama brige o deci, izuzetno škrtim merama za brigu o starima i minimalnoj finansijskoj podršci za porodične negovatelje. Pojedini teoretičari taj model nazivaju *negativnom familizacijom* (Michoń, 2008: 36).
- d) *defamilijalizacija* karakterišu mere koje imaju za cilj da rasterete porodicu u pogledu skrbničkih funkcija, putem državnog ili tržišnog pružanja usluga brige. Te mere potencijalno dovode do uvećanog učešća žena na tržištu rada i suzbijanja rodne podele rada u domaćinstvu. Primeri mera u okviru opisanog modela su kvalitetne i pristupačne javne ustanove za brigu o deci, opsežne javno

finansirane usluge nege starih i politike koje promovišu ekonomsku nezavisnost žena.

Predstavljeni modeli familijalizma dalje su podvrgnuti empirijskom testiranju putem odgovarajućih indikatora u domenima brige o deci i brige o starima. S obzirom na to da je plaćeno roditeljsko odsustvo jedna od glavnih mera podrške skrbničkoj funkciji porodice u domenu brige o deci, obezbeđivanje novčanih naknada tokom roditeljskog odsustva i postojanje (ili odsustvo) propisa za plaćeno roditeljsko odsustvo uzeto je kao indikator za dimenziju jake (ili slabe) familijalizacije (Leitner, 2003). Lajtner naglašava da je reč o „strukturnom indikatoru, jer propisi o roditeljskom odsustvu pružaju (ili uskraćuju) strukturne opcije za roditelje i njihove odluke o brizi” (Leitner, 2003: 360). Stoga, indikator ne sadrži informacije o značaju tih struktura za odluke o porodičnoj brizi. Shodno tome, indikator jake (ili slabe) defamilijalizacije mora odgovarati grupi osoba o kojima se brine, a to su veoma mala deca. Konkretno, udeo dece mlađe od tri godine koja koriste formalne (državne ili privatne) usluge brige o deci uzet je kao reprezent jake i/ili slabe defamilijalizacije (Leitner, 2003).

Razlike između 15 država članica EU u pogledu dva odabrana indikatora poslužile su kao temelj za identifikovanje četiri klastera zemalja koji predstavljaju četiri tipa familijalizma u oblasti brige o deci (Leitner, 2003):

- a) *opcionni familijalizam*, sa široko rasprostranjenom formalnom brigom o deci i davanjima za brigu o deci unutar porodice (Belgija, Danska, Francuska, Švedska i delimično Finska);
- b) *eksplicitni familijalizam*, s niskim stopama formalne brige o deci, uz finansijske podsticaje za brigu o deci unutar porodice (Austrija, Nemačka, Italija, Luksemburg i Holandija);
- c) *implicitni familijalizam*, s niskim stopama formalne brige o deci, kao i nedostatkom novčane podrške za brigu o deci unutar porodice (Grčka, Portugalija i Španija); i
- d) *defamilijalizam*, sa široko rasprostranjenom formalnom brigom o deci, ali nedostatkom davanja za brigu o deci (Irska i Ujedinjeno Kraljevstvo).

Kada je reč o brizi o starima, jaka (ili slaba) familijalizacija očitava se u dostupnosti (ili nedostatku) direktnih transfera za negu starih osoba (65 i više godina) putem gotovinskih isplata porodici. Stepen defamilijalizacije u tom domenu mogao bi da se proceni na osnovu udela starih osoba koje primaju potrebnu negu u okviru institucionalnih aranžmana nege. Međutim, pošto ne postoje precizni podaci o broju ljudi koji žive u takvom aranžmanu na nivou EU, udeo starih koji primaju usluge kućne pomoći/nege čini(o) se adekvatnijim indikatorom defamilijalizacije (Leitner, 2003). Kao i u slučaju brige o deci, indikatori su strukturni, tačnije, „beneficije za negu starih osoba pružaju strukturne opcije za (potencijalne) porodične negovatelje, ali ne mogu nam ništa reći o korišćenju tih struktura ili njihovom značaju za odluke o porodičnoj nezi” (Leitner, 2003: 363). Empirijski nalazi u zemljama članicama EU ukazali su na varijacije u obe dimenzije familijalizma (Leitner, 2003). Danska, Finska i Švedska pokazale su visok stepen pokrivenosti kućnom pomoći/negom, kao i direktnim transferima za negu starijih osoba, te stoga podsećaju na opcioni familijalizam. Zemlje s lošom pokrivenošću kućnom pomoći/negom razlikovale su se po postojanju ili odsustvu naknada za negu starih osoba. Neke od njih (Grčka, Holandija, Portugalija i Španija) nisu pružale te naknade, dok je Italija pružala izuzetno niske naknade. Navedene zemlje odražavale su implicitni familijalizam pri nezi starih osoba (Leitner, 2003). U preostalim zemljama (Austrija, Belgija, Francuska, Nemačka, Irska, Luksemburg i Ujedinjeno Kraljevstvo), kombinacija direktnih transfera za negu starih osoba s lošom pokrivenošću kućnom pomoći ukazala je na eksplicitni familijalizam u oblasti nege starih osoba (Leitner, 2003).

Analizirajući načine na koje politike tretiraju međugeneracijske porodične obaveze u 27 članica EU, pojedini teoretičari izdvojili su četiri osnovna modela (Saraceno & Keck, 2010):

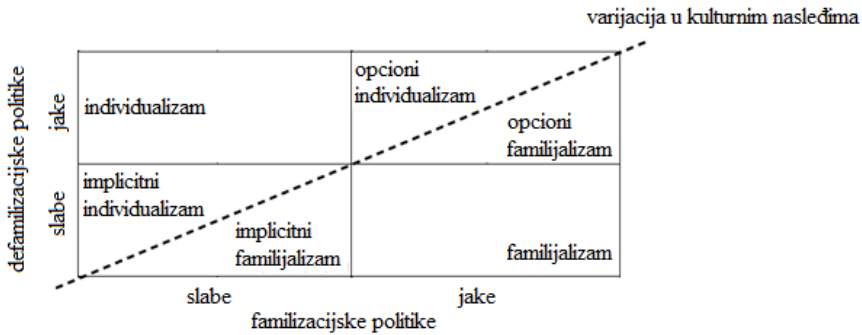
- a) *podrazumevani* ili *nepodržani familijalizam*, u kom država ne nudi alternative porodičnoj brizi niti finansijsku podršku (nalik na implicitni familijalizam);
- b) *podržani familijalizam*, u kom porodica dobija finansijsku podršku u ispunjavanju međugeneracijskih finansijskih i skrbničkih obaveza (nalik na eksplicitni familijalizam);

- c) defamilijalizam, u kom individualizacija socijalnih prava u velikoj meri smanjuje porodične obaveze i zavisnost; i
- d) veoma redak slučaj oblika između podržanog familijalizma i defamilijalizacije.

Isti teoretičari (Saraceno & Keck, 2010) zasebno razmatraju obaveze prema deci i prema starima u odabranim zemljama i prepoznaju obrasce kombinacije prva tri opisana modela. Skandinavske zemlje i Francuska odlikuju se visokim stepenom defamilijalizacije, uz podržani familijalizam u pogledu brige o maloj deci. Takođe, prepoznata je grupa zemalja s visokim stepenom podrazumevane familijalizacije (Poljska, Italija, Španija, Grčka, Bugarska i delimično Letonija i Slovačka), uz elemente podržanog familijalizma. Za preostale zemlje, nalazi su (bili) krajnje mešoviti. Autori zaključuju da postoji saglasnost u pogledu podrške za malu decu, pri čemu zemlje obično nude mešavinu podržanog familijalizma (roditeljska bolovanja i dečji dodatak) i delimične defamilijalizacije, dok su potrebe starih osoba za brigom ređe prepoznate (ili nisu prepoznate) kao javna odgovornost (Saraceno & Keck, 2010).

Loman i Cagel (Lohmann & Zagel, 2016) nude nešto drugačiji model raspona ishoda sadejstva familizacijskih i defamilizacijskih politika. Pomenuti teoretičari identifikuju tipične obrasce regulacije međugeneracijskih obaveza u socijalnim državama koji nastaju spojem jakih/slabih familizacijskih i jakih/slabih defamilizacijskih politika (Slika 3). Uvode dve novine u odnosu na prethodno predstavljene modele. Prvo, zamenjuju pojam *defamilijalizam* pojmom *individualizam* kako bi ukazali da fokus politika treba da bude na pojedincu, nasuprot porodici kao svojevrsnom kolektivu (Daly, 2011b). Drugo, predviđaju „dva različita moguća ishoda po organizaciju porodičnog života pojedinca u kontekstu u kom su i familizacija i defamilizacija slabe ili jake” (Lohmann & Zagel, 2016: 54).

Slika 3 – Konceptualne dimenzije za opisivanje intervencija socijalne države u porodičnim odgovornostima i zavisnim odnosima između članova

Izvor: Lohmann & Zagel (2016: 54).

Spoj jake familizacije i jake defamilizacije stvara obrazac opcionog familijalizma (Leitner, 2003), a u isto vreme omogućava i varijantu opcionog individualizma (Lohmann & Zagel, 2016). U toj situaciji, moguća su oba ishoda, odnosno, veće oslanjanje na članove porodice, kao i manja zavisnost od njih. S druge strane, spoj slabih familizacijskih i slabih defamilizacijskih politika dovodi do implicitnog familijalizma (Leitner, 2003) iliti podrazumevanog familijalizma (Sarceno & Keck, 2010) u paraleli s implicitnim individualizmom (Lohmann & Zagel, 2016). U slučaju opcionog familijalizma i opcionog individualizma s jedne strane i implicitnog familijalizma i implicitnog individualizma s druge, kriterijum razlikovanja sastoji se od faktora poput razlika u kulturi, vrednostima i tradiciji različitih socijalnih država, a ne udela familizacijskih i defamilizacijskih politika (Lohmann & Zagel, 2016). Na to ukazuje dijagonalna linija na slici, koja označava različita kulturna nasleđa, to jest, „to znači da strana ka kojoj zemlje naginju na toj dimenziji (više ka opcionom individualizmu ili više ka opcionom familijalizmu) u nekoj meri zavisi od dominantnih porodičnih ideala u pogledu rodnih i međugeneracijskih odnosa” (Lohmann & Zagel, 2016: 55).⁸⁵

⁸⁵ Na primer, na udeo roditeljskog bolovanja među očevima mogu uticati mnogi faktori (poput kulturnih normi o „prikladnim” ulogama za majke i očeve i odnosa zarada majke i oca), a ne samo politike. Na sličan način, na broj dece u dnevnom boravku ne utiču samo politike, već i brojni drugi faktori, poput kulturnih normi, što može dovesti do toga da udeo dece koja pohađaju ustanove za brigu o deci bude potpuno različit u dve zemlje s

Degenderizacija

Kritikujući pojam defamilizacije (Daly, 2011; Zagel & Lohmann, 2020, 2021; Lohmann & Zagel 2016, 2018; Saraceno, 2008; Geissler & Pfau-Effinger, 2005; Kröger, 2009, 2011; Saxonberg, 2013; Mathieu, 2016), pojedini teoretičari ponudili su *degenderizaciju* kao alternativni pojam (Saxonberg, 2013). Upućujući na taj pojam, Saksonberg (Saxonberg, 2013) ističe da se u srži debate o načinu na koji politike tretiraju porodične i međugeneracijske obaveze nalazi pitanje rodnih uloga. Podsećajući na zvaničnu politiku EU usmerenu ka eliminaciji rodnih uloga, autor dodaje da:

„ako je glavni cilj eliminacija rodnih uloga i ako je potreba za 'genderizacijom' socijalnih država stajala u središtu feminističkog diskursa o socijalnim politikama, onda ima više smisla govoriti o genderizacijskim i degenderizacijskim politikama, a ne familijalizacijskim i defamilijalizacijskim politikama” (Saxonberg, 2013: 7).

Pojam genderizacije ukazuje na „politike koje promovišu različite rodne uloge muškaraca i žena”, dok degenderizacijske politike „promovišu eliminaciju rodnih uloga” (Saxonberg, 2013: 8).

Saksonberg (Saxonberg, 2013) ističe najmanje tri prednosti upotrebe tipologija zasnovanih na genderizaciji/degenderizaciji nad tipologijama zasnovanim na familijalizaciji/defamilijalizaciji. Naime, „tipologija zasnovana na genderizaciji/degenderizaciji može se primeniti na gotovo svaku vrstu socijalne politike” (Saxonberg, 2013: 8). Ukoliko razmatramo politike tržišta rada, degenderizacijske mere su one koje podstiču preduzeća da postavljaju više žena na visoke pozicije. Takve mere nisu nužno defamilijalizacijske, jer se ni u kom pogledu ne tiču

potpuno jednakim obimom državne podrške u pogledu dnevnog boravka. Privatni sektor takođe može da pruža usluge bez ikakve državne pomoći, ali u tom slučaju, na udeo dece u dnevnom boravku snažno utiču i socioekonomski faktori (pristupačnost privatne usluge brige o deci) (Saxonberg, 2013).

skrbničke funkcije porodice. U oblasti obrazovne politike, pojmovi genderizacije i degenderizacije „mogu se primeniti na pitanja poput različitog tretmana dečaka i devojčica u školi, angažovanja nastavnika i nastavnica na predmetima koji obuhvataju tipično ili atipično 'ženske' ili 'muške' teme i sadržaja udžbenika koji prikazuje ili kritikuje ono što se smatra 'tradicionalnim'. Međutim, ne bi imalo smisla diskutovati o takvim politikama u kontekstu familijalizacije/defamilijalizacije” (Saxonberg, 2013: 8-9).

Osim toga, tipologije zasnovane na genderizaciji/degenderizaciji realnije odslikavaju načine na koje politike vezane za brigu o deci utiču na rodne uloge. Naime, „termin *degenderizacija* ukazuje na to da pristup ustanovama za brigu o deci utiče na slabljenje rodnih uloga u društvu tako što omogućava ženama da se ravnopravnije nadmeću s muškarcima, dok termin *defamilijalizacija* samo ukazuje na to da odgovornost više nije na porodici” (Saxonberg, 2013: 10).

Konačno, tipologije zasnovane na stepenu degenderizacije prevazilaze inherentnu nejednoznačnost pojmova familizacije i defamilizacije (Lister, 1994; Esping-Andersen, 1999; McLaughlin & Glendinning, 1994; Orloff, 1993; Kröger, 2011; Bambra, 2007; Zagel & Lohmann 2021). Naime, istraživači „čak ne mogu ni da se saglase da li je familizacija loša, a defamilizacija nešto dobro!” (Saxonberg, 2013: 29). Takođe, upotreba pojma degenderizacije prevazilazi problematiku kategorizacije vrsta roditeljskog bolovanja i rešava dilemu familizacijskih/defamilizacijskih politika na temu toga „...da li odlazak očeva na roditeljsko bolovanje pospešuje familijalizaciju ili defamilijalizaciju!” (Saxonberg, 2013: 9). U tom smislu, pojam (de)genderizacije ima prednost, jer je neposrednije povezan s pitanjima rodnih uloga i rodne podele plaćenog i neplaćenog rada.

Slično Saksonbergu, Finč (Finch, 2021) zagovara degenderizaciju kao prikladnije analitičko sredstvo u odnosu na defamilizaciju. Kako navodi, s jedne strane, taj pojam počiva na adekvatnom zapažanju da žene imaju nesrazmerno veliki udeo u neplaćenim poslovima staranja, što smanjuje njihove mogućnosti za finansijsku nezavisnost. S druge strane, oslanjajući se na uvide drugih teoretičara (Kremer, 2007), Finč (Finch, 2021) zaključuje da takav pristup tretira žene kao *Pepeljuge*, u smislu da pretpostavlja da je vođenje brige isključivo teret/problem koji

onemogućava žene da se (delimično ili u potpunosti) bave plaćenim radom. Posledično, navedeni pristup nudi rešenje u vidu prenošenja odgovornosti za brigu na domen izvan porodice. Međutim, ono što defamilizacija predočava jeste da teret/problem brige ne nestaje nakon što žena počne da se bavi plaćenim radom. Taj teret se često i uveća, jer ni najvelikodušniji aranžmani brige o deci van porodice ne uspeavaju da amortizuju problem brige (Finch, 2021). Još jedna posledica takvog pristupa jeste da se skrbnicima pripisuje niži status u odnosu na zaposlene, odnosno, „briga se potcenjuje i stoga ostaje genderizovana” (Finch, 2021: 1226). Autorka (Finch, 2021) se zalaže za *brigu kao socijalno pravo za sebe*, koje je suštinski degenderizujuće jer prevazilazi tradicionalne predstave i inicijative u domenu nejednakog angažovanja žena i muškaraca u skrbničkim funkcijama. Drugim rečima:

„ukoliko se briga vrednuje kao pravo za sebe, manje je vezana za žene jer se i muškarcima daje pravo na vođenje brige, čime im se daje više prilika i omogućava da budu manje ograničeni tradicionalnim 'muškim' ulogama, kako u privatnoj, tako i u javnoj sferi” (Finch, 2021: 1226).

Pravo na brigu takođe uvažava dvostrukost brige, kao one koja može biti teret (perspektiva Pepeljuge), ali i one koja može biti zadovoljstvo (perspektiva Snežane) (Kremer, 2007). Time prevazilazi suženi fokus posmatranja familističkih mera u negativnom svetlu, kao onih koje podržavaju rodnu podelu rada i osnažuju skrbničku ulogu žena.⁸⁶

⁸⁶ Oba koncepta brige unutar socijalne države oslanjaju se na specifične ideje o sadržaju brige, motivaciji za brigu, odnosu između roda i brige, ulozi države u skrbničkim aktivnostima i slici pružaoca i uživaoca brige (Kremer, 2007). Krejmer (Kremer, 2007: 30) navodi da su „bajke o Pepeljugi i Snežani postale stvarne, kako u političkim debatama u raznim zemljama, tako i u akademskim diskusijama”. Pepeljuga predstavlja viđenje brige u socijaldemokratskim državama blagostanja (poput Švedske, Danske i Finske). Pod uticajem feminizma i radničkih pokreta, tu se briga tretira kao posao, često neplaćen i opterećujući, posebno za žene. Smatra se da patrijarhalne strukture (u svojstvu Pepeljuginе maćehe) nameću brigu kao obavezu, ometajući ekonomsku nezavisnost žena (*cena brige*). Rešenje je vrednovanje brige kao plaćenog posla, po mogućnosti finansiranog od strane države (Pepeljuginog princa), koja pruža profesionalnu brigu

U suštini, degenderizacija omogućava analizu socijalnih država u pogledu stepena u kom osporavaju norme vezane za rodne uloge (u javnoj i privatnoj sferi), odnosno, u pogledu mere u kojoj podržavaju plaćeni i neplaćeni skrbnički rad kao građanska prava i muškaraca i žena. U širem smislu, degenderizacija podržava koncept inkluzivnog državljanstva, to jest, prava na vođenje brige, kao i prava na rad i zaradu (Finch, 2021; Kremer, 2007).

Pojedini teoretičari (Zagel & Lohmann, 2020) izneli su stav da pojam degenderizacije nije ubedljiv jer predstavlja suženu, normativnu verziju defamilizacije. Drugi (Kurowska, 2018) su podržali većinu kritičkih argumenata o (de)familizaciji (Saxonberg, 2013), kada se ona posmatra (i primenjuje) kao evaluativna mera rodničkih aspekata socijalnih država. Međutim, naglašava se da je (de)familizacija sveobuhvatniji pojam i da kao takav može da pruži korisne uvide u ulogu socijalne države koji prevazilaze rodna pitanja, naročito kada je reč o osiguranju blagostanja dece i starih osoba (Kurowska, 2018). Suštinski posmatrano, kritike pojma degenderizacije mahom su usmerene na njegovu analitičku korisnost i domete koncepta.

Dedomestikacija

Pojedini teoretičari (Kröger, 2009, 2011; Lewis, 1997; Leitner & Lessenich, 2007) skrenuli su pažnju na neadekvatnost pojmova dekomodifikacije i defamilizacije iz perspektive uporednog istraživanja socijalne brige, ističući da je njihova upotreba problematična jer se usredsređuju na socijalna davanja, a ne na usluge brige. Drugim rečima, oba pojma se fokusiraju na „državu kao pružaoca socijalnog osiguranja”, a

(Kremer, 2007). Nasuprot tome, Snežana simbolizuje pristup brizi tipičan za hrišćansko-demokratske i liberalne države blagostanja. Takva perspektiva naglašava brigu kao građansku vrlinu i moralni stav, a ne ekonomsku aktivnost. Takođe, uzajamna briga unutar zajednice i porodice smatra se *toplijom* i boljom od *hladne* državne brige (Kremer, 2007: 31). Ženska briga smatra se zaslugom za društvo, a „porodica je 'raj na zemlji' koji štiti pojedinca od nemarne države” (Kramer, 2007: 31). Ukratko, dok Pepeljulina priča zagovara oslobađanje žena od tereta brige kroz njenu profesionalizaciju i finansiranje od strane države, Snežanina priča glorifikuje neformalnu brigu unutar porodice i zajednice kao inherentnu vrednost i moralnu obavezu.

zanemaruju „državu kao pružaoca socijalnih usluga” (Anttonen, 1990; navedeno prema: Kröger, 2011: 427).⁸⁷ Na to se nadovezuje tvrdnja da:

„iako ekonomska nezavisnost pokriva mnoge ženske interese, ona ipak ne pokriva sve interese žena” (Bussemaker & Van Kersberger, 1994: 24).

Takođe se navodi da defamilizacija zanemaruje „socijalne i emocionalne aspekte 'oslobođenja' pružaoca brige od skrbničkih odgovornosti” (Leitner & Lessenich, 2007: 252). Dodatni problem s pojmom defamilizacije jeste što on „podrazumeva 'slobodu od porodice', što ima problematične konotacije u domenu brige, jer porodična briga jeste i biće od suštinske važnosti i visoko cenjena od strane njenih brojnih pružalaca i uživalaca” (Kröger, 2011: 429). Produbljujući tu problematiku, Luis (Lewis, 1997) ističe da je potraga za rodnocentričnim socijalnim politikama znatno složeniji zadatak, pri kom mora biti uzeto u obzir: a) pravo žena da se bave plaćenim radom; b) njihovo pravo da se bave neplaćenim radom; c) pravo da se ne bave neplaćenim radom; kao i d) njihovo pravo da se ne bave plaćenim radom. Navedena tvrdnja bliska je stavu da građansko pravo na uživanje brige ne isključuje pravo na pružanje brige (Knijn, Kremer, 1997).

⁸⁷ Upporedna literatura o socijalnim državama mahom je usredsređena na sisteme održanja prihoda, jer ih je lakše kvantifikovati:

„Pokazalo se da je znatno teže ponuditi uporedive statističke podatke o uslugama u socijalnim državama jer suštinske odlike usluga ne mogu da se svedu na novac i naknade kao u slučaju socijalnih davanja. Usluge u domenu brige predstavljaju složen i promenljiv skup različitih aktivnosti kojih ima na desetine, koje se različito nazivaju u različitim državama i koje su razgraničene brojnim administrativnim i funkcionalnim granicama – poput onih koje se povlače između zdravstva i socijalne brige – koje su različito postavljene u različitim društvima. Predstavljanje te brojnosti i kompleksnosti u vidu cifara na međunarodno standardizovan način pokazalo se kao veoma zahtevan zadatak” (Kröger, 2009: 10).

Ipak, situacija na tom polju se poboljšava, naročito otkad OECD i Eurostat ulažu velike resurse u prikupljanje uporednih podataka o indikatorima i merama u domenu socijalne brige (Kröger, 2009).

Imajući na umu iznete kritike na račun pojma defamilizacije, Kreger (Kröger, 2009, 2011) smatra da je adekvatnije da se *familizacija* koristi isključivo za ekonomski aspekt nezavisnosti, a da novi pojam *dedomestikacije* služi za opisivanje nezavisnosti od porodičnih skrbničkih odnosa. U suštini, dedomestikacija je „stepen u kom politike socijalne brige omogućavaju ljudima da učestvuju u društvu i društvenom životu van svojih domova i porodica” (Kröger, 2009: 8). Reč je o pravu građana da ograniče svoje učešće u neplaćenju neformalnoj brizi (Lewis, 1997), kao i pravu građana na formalnu brigu (Knijn & Kremer, 1997). Pristup je zasnovan na ideji da usled ekstenzivnog vršenja neformalne brige u porodici (o deci, starim članovima porodice i/ili drugim bliskim osobama), život pružaoca brige lako postaje sveden (samo) na aktivnosti unutar domaćinstva (Kröger, 2009). Domestikacija u tom smislu ima štetne društvene posledice u vidu otežavanja (ili onemogućavanja) pristupa plaćenom radu, kao i društvenom životu. Kako bi se navedeno izbeglo ili barem ublažilo, porodici je potrebno *oduzeti* deo odgovornosti za brigu, što se smatra ključnim ciljem politika socijalne brige. Naime, „građanima su potrebni i briga i prihod, a dostupnost oba treba da bude osigurana od strane socijalne države” (Kröger, 2009: 9).⁸⁸ Koncept je u bliskoj vezi s onim što pojedini teoretičari označavaju kao *demokratiju brige* (engl. *caring democracy*) (Tronto, 2017: 33), u kojoj se briga tretira kao suštinsko javno dobro i osnovni zadatak demokratije.

Dematerizacija

Matju (Mathieu, 2016) uvodi novo konceptualno sredstvo, *dematerizaciju* skrbničkog rada, s ciljem da ukaže na prožimajući problem rodne nejednakosti u domenu skrbničkih aktivnosti. Njeni naponi (bili) su usmereni na razotkrivanje lažne rodne neutralnosti u tim aktivnostima, „prebacivanjem težišta analize s ‘porodica’ na ‘majke’” (Mathieu, 2016: 577). Kritikujući koncept defamilizacije, autorka (Mathieu, 2016) ističe da

⁸⁸ Potrebno je skrenuti pažnju na to da efikasnost dedomestikacije u velikoj meri zavisi od drugih politika socijalne države, poput roditeljskog odsustva, fleksibilnih radnih aranžmana i programa socijalne pomoći. Zemlja može da ima visok nivo formalne brige o deci, ali manje podrške roditeljskom odsustvu, što dovodi do različitih ukupnih ishoda za roditelje. Efekti interakcije su složeni i teško ih je prepoznati kada je fokus isključivo na dedomestikaciji (Lewis, 1997).

je njegova glavna slabost to što previđa činjenicu da na oslobađanje od skrbičkih obaveza majki ne utiče samo podela skrbičkog rada između države, tržišta i porodice, već i podela rada unutar domaćinstva. U suštini, „politike koje defamilijalizuju ekonomske troškove gajenja dece ne oslobađaju nužno majke skrbičkog rada” (Mathieu, 2016: 581). Politike koje promovišu ekonomsku defamilijaciju, poput bolovanja radi nege deteta, porodiljskog bolovanja i porodičnih dodataka, ne osporavaju rodnu podelu skrbičkog rada unutar porodice (a potencijalno mogu dovesti i do uvećanja rodne neravnopravnosti) (Daly, 2022).

Pojam dematerizacije nastao je na temelju uviđanja da su kroz istoriju upravo majke, a ne porodice, obavljale najveći deo skrbičkog rada (Kröger, 2009, 2011; Daly, 2022). Konkretno, dematerizacija se odnosi na „stepen u kom majke imaju mogućnost da prenesu deo skrbičkih obaveza na državu, babe i dede, svog partnera i plaćene pružaoce brige” (Mathieu, 2016: 576). Time se pažnja usmerava na potencijal proširenja skrbičkih dužnosti na mrežu aktera, kao i na pravne i socijalne mere koje menjaju ravnotežu između majki, očeva i drugih srodnika koji učestvuju u skrbičkim aktivnostima.

Matju (Mathieu, 2016) gradi tipologiju maternalizma (kao načina na koji politike podupiru skrbičke obaveze majke) ukrštanjem dimenzija materizacije/dematerizacije i familijalizacije/defamilijalizacije. Spojevi te četiri dimenzije daju četiri tipa maternalizma (Tabela 3).

Tabela 3 – Četiri tipa maternalizma koje promovišu socijalne politike

	MATERIZACIJA	DEMATERIZACIJA
DEFAMILIJALIZACIJA	Implicitni maternalizam	Državno finansirani dematernalizam
FAMILIJALIZACIJA	Tradicionalni maternalizam	Familijalizovani dematernalizam

Izvor: Mathieu (2016: 582).

Implicitni maternalizam karakteriše situacija u kojoj se majkama nudi vreme ili novac za obavljanje skrbičkih funkcija. Navedeni model sličan je podržanom familijalizmu (Saraceno & Keck, 2010), u smislu da javne politike podržavaju porodice u obavljanju skrbičkih dužnosti. Međutim, Matje (Mathieu, 2016) ga naziva *implicitnim maternalizmom* umesto *podržanim maternalizmom* kako bi naglasila implicitno shvatanje

da su majke (a ne porodice ili njihovi drugi članovi) te koje obavljaju većinu skrbničkog rada. Reč je o modelu koji podupire ekonomsku (a ne socijalnu) defamilijalizaciju, a svodi se na mere poput bolovanja radi nege deteta i porodijskog bolovanja.

Tradicionalni maternalizam zasniva se na neplaćenom „radu iz ljubavi” (Luxton, 1980; navedeno prema: Mathieu, 2016: 583). U suštini, tradicionalna skrbnička uloga majki se podrazumeva i ne podleže državnim merama podrške, čime porodice snose finansijske i socijalne troškove skrbničkih aktivnosti.

Dematerizacijske politike mogu dovesti do dva tipa dematernalizma, a to su državno finansirani i familijalizovani dematernalizam. *Državno finansirani dematernalizam* zasniva se na prenošenju skrbničkog rada s porodice na državno finansirane institucije (vrtiće, obdaništa i domove za stara lica), kao i na oslobađanju majki dela skrbničkih obaveza putem naknada za brigu kojima se podstiče učešće muškaraca (poput očinskih kvota). Pojedini teoretičari (Hochschild, 1995; navedeno prema: Mathieu, 2016: 583) kritikovali su takav aranžman u domenu politika vezanih za skrbničke obaveze, smatrajući da je to „hladno moderno” rešenje za skrbničke potrebe jer zahteva maksimalan broj sati institucionalne brige”. Navedeni prigovori proističu iz šire kritike komodifikacionog trenda u državama blagostanja, koji je zahvatio i domen brige (o deci, starima i osobama s invaliditetom), pretvarajući je u unosan internacionalni biznis, s negativnim posledicama po kvalitet i priuštvost (Williams, 2021).

Familijalizovani dematernalizam podrazumeva obavljanje skrbničkog rada unutar porodice. Međutim, za razliku od tradicionalnog maternalizma, majke nisu isključivi vršioci skrbničkog rada. Naime, „u porodicama s višim prihodima, familijalizovani dematernalizam može da bude ostvaren putem tržišnih mehanizama, recimo, unajmljivanjem dadilje za decu ili privatnog pružaoca brige za ostarelog roditelja” (Mathieu, 2016: 583).

Navedeni tipovi maternalizma razlikuju se i po tome da li proizvode rodnu jednakost ili rodnu ravnopravnost (Tabela 4Tabela 4).

Tabela 4 – Četiri scenarija rodne jednakosti i ravnopravnosti

	MATERIZACIJA	DEMATERIZACIJA
DEFAMILIJALIZACIJA	Visoka jednakost	Visoka ravnopravnost
FAMILIJALIZACIJA	Visoka neravnopravnost/niska jednakost	Postmoderni kompromis

Izvor: Mathieu (2016: 584).

Politike koje ženama pružaju novac ili vreme s ciljem podržavanja materizacije skrbničkog rada imaju visok skor kada je reč o jednakosti, ali nizak skor kada je reč o ravnopravnosti, jer ne podstiču žene da učestvuju na tržištu rada u istoj meri kao njihovi partneri/supružnici (Mathieu, 2016). Visoka familijalizacija i materizacija skrbničkog rada dovode do visoke rodne neravnopravnosti i niske rodne jednakosti, jer se majkama uskraćuje socijalna ili ekonomska defamilijalizacija, čime njihov skrbnički rad ostaje neprepoznat. Situacija visoke rodne ravnopravnosti nastaje kada su nivoi defamilijalizacije i dematerizacije visoki. U toj situaciji, skrbnički rad se vrši van porodice ili član porodice koji nije majka dobija naknadu za vršenje skrbničkog rada (kao u slučaju korišćenja roditeljskog bolovanja od strane očeva). Konačno, „postmoderni kompromis postiže se kada se skrbnički rad obavlja unutar porodice, od strane neplaćenih članova porodice, ne ubrajajući tu majku” (Mathieu, 2016: 584). Mana takvog aranžmana jeste nestabilnost, s obzirom na to da počiva na dobroj volji članova porodice i srodnika da se uključe u neplaćene poslove staranja.

U poređenju s konceptima degenderizacije i dedomestikacije, model dematerizacije nije jednako ustaljen i tek treba da doživi širu empirijsku primenu (Daly, 2022).

Pristupi sagledavanju porodičnih politika u komparativnoj perspektivi

Porodične politike mogu se sagleda(va)ti primenom nekoliko osnovnih pristupa, kategorisanih prema četiri kriterijuma (Lohmann, 2011; Lohmann & Zagel, 2018; Lohmann *et al.*, 2009): a) fokusu porodične politike; b) obuhvatu porodične politike; c) empirijskoj perspektivi; i d)

metodi agregacije podataka. Uopšteno posmatrano, na varijacije u načinima sagledavanja porodične politike presudno utiču osobeni istraživački interes i metodološke preferencije, mogućnosti i ograničenja (Lohmann *et al.*, 2009).

Pitanje *fokusa porodične politike* svodi se na pitanje jedinice analize. U tom smislu, razlikuju se: a) pristupi koji uzimaju porodicu kao osnovnu jedinicu analize (OECD, 2011); b) detecentrični pristupi s fokusom na blagostanju dece (OECD, 2006; UNICEF, 2007, 2019, 2024); i c) pristupi koji analiziraju porodičnu politiku iz rodne perspektive ili perspektive žene/majke i muškarca/oca (Knijn & Kremer, 1997; Neyer & Andersson, 2008; Daly, 1994, 2011; Schober, 2014; Kotsadam & Finseraas, 2011). Svaki od navedenih pristupa naglašava specifične aspekte porodične politike, što može dovesti do različitih procena porodičnih politika u različitim zemljama.

Pitanje *obuhvata porodične politike* odnosi se na određenje njenog polja aktivnosti, to jest, oblasti i mera koje (ne)spadaju u njen domen (Daly, 2020: 26). Za potrebe osnovne procene porodične politike, pojedini teoretičari (Lohmann, 2011: 4) prepoznaju četiri ključne oblasti mera porodične politike, a to su politike roditeljskog odsustva, rano obrazovanje i vaspitanje – ROV (engl. *early childhood education and care* – ECEC), porodična davanja i politike na nivou poslodavca/firme.

U *empirijskom smislu*, procene porodične politike razlikuju se u zavisnosti od toga da li se zasnivaju na perspektivi rashoda, perspektivi socijalnih prava ili perspektivi ishoda (Lohmann, 2011; Lohmann & Zagel, 2018).

Perspektiva rashoda fokusira se na javna socijalna davanja kao meru socijalne zaštite u određenoj zemlji (Pampel & Adams, 1992; Siaroff, 1994; Guo & Gilbert, 2007). Podatke o rashodima prikupljaju i distribuiraju vlade ili međunarodni/nadnacionalni entiteti. Ti podaci mogu se naći u visoko standardizovanim bazama podataka OECD-a (engl. *Social Expenditure Database/SOCX*) i EUROSTAT-a (engl. *European System of Integrated Social Protection Statistics/ESSPROS*).

Prednosti procene porodične politike sa stanovišta rashoda su višestruke. Podaci su dostupni za veliki broj zemalja, u standardizovanim bazama podataka koje omogućavaju širok pregled međunarodnih

poređenja. S druge strane, „perspektiva rashoda odražava isplatu transfera samo na visoko agregiranom nivou” (Lohmann, 2011: 6), što znači da podaci o rashodima često nisu dostupni za pojedinačne mere. Različiti programi su združeni u šire kategorije, usled čega nije moguće proceniti njihov relativni uticaj (Lohmann & Zagel, 2018).⁸⁹ Osim toga, „podaci o davanjima ne pokazuju da li je dati nivo rashoda posledica davanja malih beneficija velikom delu populacije (velika pokrivenost) ili velikih beneficija malom procentu populacije (mala pokrivenost)” (Lohmann & Zagel, 2018: 50), što dovodi u pitanje delotvornost davanja u kontekstu redistribucije blagostanja. Konačno, usled nacionalnih razlika u administraciji podataka o rashodima, nije moguće postići potpunu uporedivost zemalja po tom pitanju jer „u različitim zemljama, sličnim politikama ponekad rukovode različite državne agencije, te se stoga kategorišu kao različite vrste troškova (recimo, predškolsko obrazovanje ili briga o deci)” (Lohmann & Zagel, 2018: 51).

Perspektiva socijalnih prava procenjuje porodične politike na osnovu prava na beneficije ili prava na pristup uslugama u konkretnim zemljama (Lohmann, 2011; Lohmann & Zagel, 2018). Navedeni pristup zasniva se na prevođenju pravnih regulativa različitih zemalja u uporedive pokazatelje, kao i na njihovoj standardizaciji, što najčešće iziskuje rad naučne zajednice iliti istraživača iz različitih zemalja, koji su neretko predstavnici vlada ili administracija (Lohmann & Zagel, 2018). Otežan pristup podacima dovodi do generalno manje dostupnosti pokazatelja socijalnih prava u odnosu na podatke o rashodima (s izuzetkom uobičajenih mera poput penzija i beneficija za nezaposlene). Pokazatelji socijalnih prava obuhvataju „rano obrazovanje i vaspitanje (engl. *early childhood education and care – ECEC*), programe roditeljskog bolovanja i dodatke za negu kod kuće, kao i posredne i neposredne subvencije za roditelje” (Lohmann & Zagel, 2018: 51).⁹⁰ U mnogim

⁸⁹ Savremene baze podataka nastoje da diferenciraju rashode za različite porodične beneficije i usluge, kao i za specifične ciljne grupe i/ili programe (Lohmann, 2011; Lohmann & Zagel, 2018).

⁹⁰ Jedan od najznačajnijih programa šireg obuhvata kojim su mapirani indikatori porodične politike u domenu prava na beneficije i/ili prava na usluge jeste Program pokazatelja socijalnog državljanstva (engl. *Social Citizenship Indicator Programme – SCIP*) sproveden na nivou 18 industrijalizovanih zemalja u periodu od 1930. do 2000. godine (Lohmann, 2011; Korpi, 2010). Loman ističe da SCIP predstavlja jedinu

zemljama, pravo na rano obrazovanje i vaspitanje (ROV) ustanovljeno je tek nedavno, što je razlog za manjak studija na tu temu iz perspektive socijalnih prava (Gornick & Meyers, 2003). Prevođenje prava na porodične beneficije u uporedne pokazatelje predstavlja izuzetno zahtevan poduhvat, jer se one (uglavnom) razlikuju u zavisnosti od tipa porodice. Iz tog razloga, česta je upotreba porodičnih modela kao reprezenata veličine paketa beneficija za različite tipove porodica prema kriterijumima kao što su prihod, broj i starost dece i prisustvo jednog ili oba roditelja u porodičnom domaćinstvu (Lohmann & Zagel, 2018). Opšta kritika pristupa zasnovanog na porodičnim modelima odnosi se na činjenicu da proračunavanje paketa beneficija za različite tipove porodica zahteva mnogo vremena, a nije moguće generalizovati rezultate na celu populaciju.

„Jedna studija može da pruži informacije samo o odabranom skupu porodičnih modela, što ne omogućava generalizaciju na porodice druge veličine, strukture ili prihoda. Pošto se udeo tih 'drugih' tipova porodica razlikuje od zemlje do zemlje, porodični modeli predstavljaju manji ili veći udeo populacije u svakoj zemlji” (Lohmann, 2011: 6).

Takođe, perspektiva socijalnih prava nudi informacije na nivou pravnih regulativa, ali ne pruža uvid u realno korišćenje usluga namenjenih porodicama.

Perspektiva ishoda fokusira se na merenje ishoda različitih mera i programa porodičnih politika. U najširem smislu, ishodi porodične politike mogu se posmatrati u kontekstu ostvarenih društvenih rezultata, poput uticaja na broj porodica u siromaštvu, blagostanje dece i položaj roditelja na tržištu rada (Lohmann, 2011). Potrebno je napomenuti da procena porodičnih politika prema kriterijumu društvenih rezultata

„inicijativu šireg obuhvata koja prikuplja indikatore o porodičnoj politici iz perspektive socijalnih prava” (Lohmann, 2011: 8), premda postoje izvori podataka o pojedinačnim aspektima porodične politike iz navedene perspektive (Bennett, 2008; navedeno prema: Lohmann, 2011; Moss, 2010; navedeno prema: Lohmann, 2011).

nalaže da se u obzir uzmu osobenosti društvenog konteksta porodične politike (Lohmann, 2011), što iziskuje informacije o sociodemografskom, socioekonomskom i sociokulturnom kontekstu proučavanih zemalja.

U proceni porodične politike u međunarodnom kontekstu javlja se veliki broj indikatora, a samim tim i nužnost *agregacije podataka*. U osnovi, razlikuju se tri pristupa agregaciji podataka (Lohmann, 2011): a) konstrukcija kompozitnih indeksa; b) grupisanje zemalja u različite tipove; i c) tabelarno predstavljanje rezultata (engl. *scorecards*). Za potrebe međunarodnog poređenja porodične politike konstruisano je nekoliko indeksa koji objedinjuju veći broj mera u jednu ili nekoliko. Dobro poznate mere su Indeks porodične politike (engl. *Family Policy Index/XFPI*)⁹¹ i OECD-ov kompozitni indeks (OECD, 2001), koji obuhvata politike usklađivanja posla i porodice i relevantne fleksibilne radne aranžmane (Gornick & Meyers, 2003; Miguel *et al.*, 2019). Svođenje mnoštva mera u različitim zemljama na jednu ili nekoliko dimenzija podrazumeva promišljanje o tome koje mere treba uključiti u indeks, kakav je smer mera, kako standardizovati mere ako su različite po obimu, kako definisati težinu pojedinačne mere za sveukupnu procenu i tako dalje (Lohmann, 2011). Iznalaženje odgovora na navedena pitanja zahteva preoblikovanje osobenog razumevanja prirode porodične politike, njenih ciljeva, fokusa i obima u upotrebljivu meru. Napokon, „svaki indeks odražava opšte razumevanje toga šta je važno, a šta nije” (Lohmann, 2011: 7).

Agregacija podataka postiže se i putem tipologija. Tipologije porodične politike nastale su na temelju (kritike) Esping-Andersenove tipologije socijalnih režima (Esping-Andersen, 1990) i karakterišu ih varijacije u obimu i fokusu (Korpi, 2000; Thévenon, 2011; Leitner, 2003; Saxonberg, 2013; Ferrarini, 2006; Mathieu, 2016; Saraceno & Keck, 2010).

Treći pristup leži u „predstavljanju svih relevantnih subdimenzija u obliku tabela, u kojima se ne vrši potpuna agregacija osnovnih indikatora u jednu kompozitnu meru” (Lohmann, 2011: 7). U nekim slučajevima, za

⁹¹ Indeks porodične politike je konceptualno sredstvo za merenje i međunarodno poređenje podrške porodicama s decom uzrasta do tri godine u domenu obrazovnih usluga, roditeljskog odsustva i novčanih transfera. Indeks je osmišljen uz poštovanje principa rodne ravnopravnosti, čime politike uvažavaju potrebe i odgovornosti kako majki, tako i očeva (Miguel *et al.*, 2019).

predstavljanje informacija o više indikatora koriste se grafički prikazi koji su uporedivi između zemalja i indikatora. Na taj način, vrednosti se prikazuju na zajedničkoj skali za sve indikatore i zemlje, čime se dobija grafička procena profila porodične politike date zemlje. Za razliku od indeksa i tipologija, takav pristup omogućava procenu osnovnih mera i ne zahteva nikakav oblik ponderisanja.

Porodična politika na nadnacionalnom nivou

Porodične politike donose se i sprovode na različitim nivoima, iako je „istorijska dominantnost nacionalnih država” usloвила da se pretežno donose na nacionalnom nivou (Nieuwenhuis & Van Lancker, 2020: 4; Hantrais, 1995/2007: 101). U proteklih nekoliko decenija, došlo je do porasta interesovanja i napora nadnacionalnih organizacija i tela u domenu oblikovanja socijalne i porodične politike, koji se očitava u preporukama, dekretima, direktivama i postavljanju minimalnih standarda u domenu ljudskih prava i sferama rada, demografske stabilnosti, sigurnosti izvora (porodičnog) prihoda i podrške učešću roditelja na tržištu rada. U tim naporima posebno se ističe nekoliko međunarodnih, odnosno nadnacionalnih organizacija, a to su Evropska unija (EU), Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), Međunarodna organizacija rada (MOR, engl. ILO) i Dečji fond Ujedinjenih nacija (UNICEF)⁹².

⁹² U pojedinim publikacijama (Jenson, 2020; White, 2020; Razavi, 2020), pominje se i delatnost Svetske banke (engl. World Bank) kao i Agencije Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (engl. UN Women). Međutim, te dve nadnacionalne organizacije imaju vrlo slab i nedosledan uticaj na porodičnu politiku. Naime, Svetska banka ima dugu istoriju bavljenja pitanjima demografije (u okviru programa koji se tiču populacije i reproduktivnog zdravlja) i siromaštva (gde daje prednost ekonomskom restrukturiranju u odnosu na socijalna davanja), ali ih retko razmatra i povezuje sa širom perspektivom porodične politike (Jenson, 2020). Kada je reč o Agenciji Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena, njen rad je okrenut ka konsolidovanju globalnih napora u domenu postizanja rodne ravnopravnosti i osnaživanja žena (<https://www.unwomen.org/en>). U tom kontekstu, fokus je na ključnim feminističkim pitanjima, kao što su nasilje u porodici, reproduktivna prava, reproduktivno zdravlje, seksualno obrazovanje i raznolikost porodičnih oblika i struktura. U skorije vreme, Agencija je adresirala problem usaglašavanja plaćenog rada i obaveza u domenu staranja i zalagala se za plaćeno bolovanje za oba roditelja, kao i za izdvajanja za socijalnu zaštitu (dajući prednost bezuslovnim i univerzalnim porodičnim i dečjim dodacima). Međutim, iako je važnost tih tema prepoznata, rad na socijalnoj zaštiti i porodičnoj politici još uvek

Evropska unija – ka minimalnim standardima u oblasti politika prema porodici u zemljama članicama

Evropska unija (EU) je jedinstvena međuvladina i nadnacionalna zajednica evropskih država. Ona broji 27 zemalja članica, koje su u izvesnoj meri prenele suverenitet na evropske institucije, delegirajući im određenu zakonodavnu, izvršnu i regulatornu nadležnost.⁹³ Ta nadležnost ispoljava se i u domenu socijalne politike.

Na nivou EU, regulacija pravnih standarda i normi u oblasti socijalne politike ostvaruje se putem stroge i blage koordinacije (Jenson, 2020). Stroga politička koordinacija uz posredstvo EU je pravno obavezujuća i podrazumeva visok nivo nadzora i sprovođenja politika država članica. S druge strane, blaga koordinacija takođe podrazumeva nadzor, ali odlikuje se slabijim delovanjem na polju sprovođenja (De la Porte, 2018).

Oblast porodične politike na nivou EU najčešće je posredovana sredstvima blage koordinacije, uz poštovanje načela supsidijarnosti, koje podrazumeva da moć donošenja i sprovođenja porodične politike mahom leži u rukama članica, to jest, „da se porodična politika i dalje donosi na nacionalnom ili podnacionalnom nivou” (Anderson, 2015: 4).

Uopšteno posmatrano, Evropska unija smatra porodicu važnim pokretačem ekonomskog razvoja i iz tog razloga podstiče države članice da integrišu porodične politike u svoje ekonomske i socijalne politike (Pantelić & Burgund, 2013). Delovanje EU na polju porodične politike može se okarakterisati kao umereno, složeno i mahom nejednoznačno. Naime:

je nedovoljno uključen u strateške planove i programske aktivnosti Agencije (Razavi, 2000).

⁹³ Za više informacija o istoriji EU i njenim glavnim institucijama vidi i: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu_en; https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/historical-archives-eu-institutions_en.

„EU ima dugu istoriju delovanja na polju demografije, sigurnosti prihoda i zaposlenja roditelja, ali često deluje na tim poljima bez određenog porodično-političkog okvira” (Jenson, 2020: 49).

Pojedini teoretičari (White, 2020: 69) ističu da EU „bitno utiče na segmente socijalne politike zemalja članica koji se tiču porodice i ravnoteže između posla i porodičnog života”. Drugi autori (Pantelić & Burgund, 2013) ističu tri međusobno povezane dimenzije porodične politike EU, a to su: a) dobrobit deteta, b) rodna ravnopravnost i c) uspostavljanje ravnoteže između porodičnog i profesionalnog života.

Koristeći svoju nadležnost u domenu tržišta rada s ciljem postizanja „potpune i bolje zaposlenosti u Zajednici” (Ross, 2001: 180), EU je adresirala nekoliko pitanja relevantnih za oblast porodične politike kroz Program socijalne akcije (engl. *Social Action Programme*) iz 1974. godine (<https://www.eurofound.europa.eu/en/european-industrial-relations-dictionary/social-action-programme>). Navedeni program podrazumevao je aktivnosti u domenu rodne ravnopravnosti, poput osiguranja jednakosti zarada i zaštite žena od diskriminacije. To je (bilo) u skladu s pravnim temeljima uspostavljenim Rimskim ugovorom (čl. 119) i direktivama iz sredine sedamdesetih godina 20. veka, koje su garantovale jednak tretman za muškarce i žene (Jacquot, 2015; navedeno prema: Jenson, 2020). Program socijalne akcije takođe se zalagao za usklađivanje profesionalnih aspiracija i porodičnih obaveza svih uključenih strana (Hantrais, 1995/2007). Ipak, mimo tog programa, „aktivnosti Zajednice (Unije) u pogledu razvijanja mera usmerenih ka porodicama i deci, tokom sedamdesetih godina 20. veka, gotovo da nisu postojale” (Pantelić & Burgund, 2013: 179). Sve do osamdesetih godina 20. veka, EU je oklevala da se konkretnije posveti porodičnim temama iz nekoliko razloga. Naime, postojale su velike razlike u stavovima o ciljevima porodične politike, kako unutar zemalja članica EU, tako i među njima. Ta raznolikost stavova i praksi sputavala je rad na pokušaju koordinacije politika okrenutih porodici. Pritom, pojedine vlade smatrale su da porodični život pripada privatnoj sferi i da stoga ne treba da predstavlja oblast eksplicitne državne intervencije. Takođe, blagostanje porodica bilo je od sekundarnog značaja

jer je socijalna zaštita u većini država članica bila usredsređena na prava radnika, pre nego na građanska prava (Hantrais, 1995/2007).

Tokom osamdesetih godina 20. veka, EU se eksplicitnije posvetila temama iz domena porodične politike. Do porasta interesovanja za tu oblast došlo je pod uticajem demografskih izazova u Evropi koji su posmatrani kao pretnja tržištu rada i porodičnim prihodima (Jenson, 2020).⁹⁴ Rezolucijom Evropskog parlamenta iz 1983. godine apelovano je da porodična politika postane „sastavni deo svih politika Zajednice” (Hantrais, 1995/2007: 103). Taj apel nije pretočen u formalnu reakciju (Pantelić & Burgund, 2013), ali je inicijativa rezultovala opsežnim istraživanjima, diskusijama i sastancima s predstavnicima država članica, koje je inicirao Evropski savet. Između ostalog, ti sastanci doveli su do objavljivanja izveštaja Evropske komisije o porodičnim politikama (European Commission, 1989), u kom je detaljno opisana uznemirujuća demografska situacija u Evropi, uz isticanje „fundamentalne uloge porodice kao osnovne jedinice društva” i temelja međugeneracijske solidarnosti (Jenson, 2020: 50). U isto vreme, uslugama u domenu brige o deci dat je prioritet u odnosu na druge komponente porodične politike. S druge strane, Savet za socijalna pitanja (engl. *The Social Affairs Council*) preoblikovao je temu brige o deci (koju je Evropska komisija predstavila kao sredstvo za promenu rodnih uloga u porodici) u pitanje pomirenja radnih i porodičnih obaveza (u skladu s ciljevima EU koji se odnose na zapošljavanje) (Hantrais, 1995/2007).

Iako je EU ozvaničila svoje interesovanje za porodičnu politiku još osamdesetih godina 20. veka, postignut je neznatan napredak u sferi definisanja sveobuhvatne evropske porodične politike na kakvu je pozivao Evropski parlament 1983. godine (Hantrais, 1995/2007). Izuzetak je osnivanje Evropske opservatorije za nacionalne porodične politike (engl. *European Observatory on National Family Policies*) 1989. godine, s ciljem praćenja demografskih trendova, prikupljanja podataka o

⁹⁴ Reč je o pojavama poput pada stope nataliteta, promena u veličini i strukturi domaćinstava (poput uvećanja broja samačkih domaćinstava i jednoroditeljskih porodica), produženog starenja, novih oblika rekonstruisanih porodica, pada nupcijaliteta i porasta divorcijaliteta (Hantrais, 1995/2007).

porodicama i analiziranja mera koje države članice preduzimaju u tom domenu (Hantrais, 1995/2007).⁹⁵

Početakom devedesetih godina 20. veka, EU je pojačala svoje angažovanje u domenu socijalne politike, a pitanja koja se tiču porodice dobila su izvestan zakonodavni okvir (Pantelić & Burgund, 2013). Međutim, ti naponi nisu bili usmereni ka porodičnom blagostanju, već su bili užeg obuhvata, sa specifičnim ciljevima kao što su zaštita zdravlja i sigurnosti trudnica, osiguravanje slobodnog kretanja zaposlenih unutar EU, promovisanje rodne ravnopravnosti i povećanje fleksibilnosti na tržištu rada (Hantrais, 1995/2007). Demografski izazovi poput starenja populacije, ranog odlaska u penziju i pada stope fertiliteta i dalje su bili glavni pokretači politike, što je vidljivo u nizu demografskih izveštaja objavljenih od strane Evropske komisije (European Commission, 1994, 2006, 2007).

Takav fokus zadržao se i na prelazu vekova, usmeravajući donošenje političkih odluka, ali gotovo isključivo u domenu tržišta rada i jednakosti prilika (Jenson, 2020). Na tom tragu, Evropska komisija je „koristila svoj mandat... da bi ukazala na doprinos koji 'porodično-osetljive' politike mogu dati ekonomskom učinku i da bi upozorila vlade na cenu zanemarivanja porodičnih faktora” (Hantrais, 1995/2007: 120). Davana je prednost politikama koje podržavaju majke da uđu na tržište rada (i na njemu ostanu), u kontekstu mera usklađivanja poslovnih i porodičnih obaveza (Hantrais, 1995/2007). Istaknut je i značaj blage koordinacije u domenu dostupnosti i kvaliteta usluga brige o deci (Jenson, 2020).

Lisabonska agenda iz 2000. godine dodatno je podržala taj cilj (https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm). Međutim, ubrzo je prevagu odneo novi pristup s fokusom na socijalnoj isključenosti kao glavnom problemu (Jenson, 2020). Ta promena označila je prelazak na strategiju društvenog ulaganja i slabljenje interesovanja za pitanja rodne ravnopravnosti i klasnih nejednakosti (Saraceno, 2015). S

⁹⁵ Prvobitna Opservatorija osnovana 1989. godine više nije aktivna. Naime, 2022. godine, ona je preoblikovana u Evropsku opservatoriju za porodičnu politiku (engl. *The European Observatory on Family Policy*) (<https://coface-eu.org/about-the-european-observatory-on-family-policy/>). Opservatorija služi kao platforma za praćenje, analizu i širenje nalaza o porodičnoj politici i drugim socijalnim pitanjima relevantnim za blagostanje porodica širom EU.

dominacijom paradigme socijalne isključenosti, politika EU sve više se fokusirala na dečje siromaštvo umesto na porodicu u celini. Ono je bilo centralna tema Obnovljene socijalne agende (engl. *Renewed Social Agenda*) iz 2008. godine (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legissum:em0010>). Taj trend je vidljiv i u Paketu društvenog ulaganja (engl. *Social Investment Package*) iz 2013. godine (https://www.findevgateway.org/sites/default/files/publications/files/the_social_investment_package.pdf), čiji cilj je bio „prekid međugeneracijskog prenošenja ugroženosti” (Jenson, 2020: 53). Dokument je naglasio pozitivne celoživotne efekte ranog obrazovanja i vaspitanja (ROV, engl. ECEC) na prevenciju ranog napuštanja škole i promociju društvene mobilnosti, ali je posvetio vrlo malo pažnje instituciji porodice, osim u kontekstu prihoda i potrebe za radnim politikama prilagođenim porodicama.

Potom, 2017. godine, EU je usvojila Evropski stub socijalnih prava (engl. *The European Pillar of Social Rights*) u 20 principa (https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/european-pillar-social-rights-20-principles_en), koji je „poslužio kao katalizator za posvećivanje veće pažnje porodici, uključujući zalaganje za poboljšanje zajedničkih evropskih standarda” (Serapioni, 2023: 12). Evropski stub socijalnih prava stremio je jačanju socijalne dimenzije EU putem obezbeđivanja jednakih mogućnosti, pristupa tržištu rada i adekvatne socijalne zaštite za sve građane. Dva principa izdvojena su kao posebno važna u kontekstu porodica, a to su deveti princip (o ravnoteži između poslovnog i privatnog života⁹⁶) i jedanaesti princip (briga o deci i podrška za decu⁹⁷) (Serapioni, 2023). Neposredno nakon toga, Komisija je najavila direktivu o usklađivanju posla i privatnog života za roditelje i staratelje. Ta direktiva predstavljala je povratak na raniju temu roditeljske brige i proširila je prava bolovanja za očeve i druge staratelje (Jenson, 2020). Time je EU posvetila preko potrebnu pažnju potrebama odraslih koji se brinu o deci i

⁹⁶ „Roditelji i osobe s obavezama staranja imaju pravo na odgovarajuće odsustvo, fleksibilne radne aranžmane i pristup uslugama brige. Žene i muškarci treba da imaju jednak pristup posebnim odsustvima kako bi ispunili svoje obaveze staranja i da budu podstaknuti da ih koriste na uravnotežen način” (Serapioni, 2023: 13).

⁹⁷ „Deca imaju pravo na priuštivo i kvalitetno obrazovanje i brigu u ranom detinjstvu, kao i na zaštitu od siromaštva. Deca iz ugroženih sredina imaju pravo na posebne mere u svrhe obezbeđivanja jednakih mogućnosti” (Serapioni, 2023: 13).

drugima, s ciljem podsticanja ravnopravnijeg učešća muškaraca i žena u neplaćenim aktivnostima staranja i održanja stope učešća (žena) na tržištu rada. Suštinski posmatrano, direktiva je predstavljala „model za usklađivanje socijalnih i ekonomskih prioriteta” (Jenson, 2020: 54). Od usvajanja Evropskog stuba socijalnih prava, EU je preduzela više inicijativa relevantnih za domen porodice (Tabela 5).

Tabela 5 - Glavne inicijative EU u domenu porodične politike od usvajanja Evropskog stuba socijalnih prava

GODINA	NAZIV	TIP	OBLAST POLITIKE
2022.	Paket za ravnopravnost: Regulatorna namenjena usklađivanju pravila međunarodnog privatnog prava vezanih za roditeljstvo na nivou EU.	Predlog Evropske komisije za regulatornu Saveta	<ul style="list-style-type: none"> • Priznavanje roditeljstva • Prava deteta
2022.	Preporuka o pristupu prištivoj, visokokvalitetnoj dugotrajnoj nezi (Evropska strategija nege)	Preporuka Saveta	<ul style="list-style-type: none"> • Dugotrajna nega i pitanja invaliditeta • Ravnoteža između poslovnog i privatnog života • Rodna ravnopravnost
2022.	Preporuka o ranom i predškolskom obrazovanju i vaspitanju: Ciljevi iz Barselone za 2030. (Evropska strategija nege)	Preporuka Saveta	<ul style="list-style-type: none"> • Rano i predškolsko obrazovanje i vaspitanje • Rodna ravnopravnost
2022.	Bolji internet za decu plus	Strategija EU	<ul style="list-style-type: none"> • Bezbedniji Internet • Ranjive kategorije potrošača na internetu
2021.	Evropski socijalni fond plus — ESF+ (2021-2027)	Regulatorna	<ul style="list-style-type: none"> • Finansiranje za Garanciju za decu • Rano i predškolsko obrazovanje i vaspitanje • Usluge podrške za život u porodici i zajednici • Prava osoba s invaliditetom
2021.	Saopštenje o rešavanju problema rasta cena energije: paket mera za delovanje i podršku	Saopštenje Evropske komisije	<ul style="list-style-type: none"> • Energetska politika • Energetsko siromaštvo • Zaštita potrošača
2021.	Akcionni plan za digitalno obrazovanje	Politička inicijativa EU	<ul style="list-style-type: none"> • Digitalne veštine
2021.	Preporuka o uspostavljanju Garancije za decu	Preporuka Saveta	<ul style="list-style-type: none"> • Siromaštvo dece (pokriva i samohrane roditelje i šire podsticajne okvire, poput inicijativa za raznolikost porodica u pojedinim nacionalnim planovima raspodele)
2021.	Strategija EU o pravima deteta	Strategija EU	<ul style="list-style-type: none"> • Prava deteta • Podrška porodicama u riziku od siromaštva • Prava deteta u digitalnom okruženju

GODINA	NAZIV	TIP	OBLAST POLITIKE
2021.	Strategija EU o pravima osoba s invaliditetom za razdoblje 2021-2030.	Strategija Evropske komisije	<ul style="list-style-type: none"> • Prava osoba s invaliditetom • Pokriva decu u izvesnoj meri • Porodični negovatelji i samostalni život
2021.	Zelena knjiga o starenju	Zelena knjiga Evropske komisije	<ul style="list-style-type: none"> • Dugotrajna nega
2020.	Preporuka o energetsom siromaštvu	Preporuka Evropske komisije	<ul style="list-style-type: none"> • Pristup osnovnim energetskekim uslugama • Borba protiv siromaštva
2020.	Akcionni plan EU za borbu protiv rasizma za razdoblje 2020-2025.	Strategija EU	<ul style="list-style-type: none"> • Jednake mogućnosti
2020.	Strategija EU za rodnu ravnopravnost za razdoblje 2020-2025.	Strategija EU	<ul style="list-style-type: none"> • Jednake mogućnosti • Rodna ravnopravnost • Ravnoteža između poslovnog i privatnog života • Stereotipi u detinjstvu
2019.	Preporuka o visokokvalitetnim sistemima ranog i predškolskog obrazovanja i vaspitanja	Preporuka Saveta	<ul style="list-style-type: none"> • Rano i predškolsko obrazovanje i vaspitanje
2019.	Direktiva o ravnoteži između poslovnog i privatnog života roditelja i staratelja	Direktiva EU	<ul style="list-style-type: none"> • Ravnoteža između poslovnog i privatnog života • Rano i predškolsko obrazovanje i vaspitanje • Borba protiv siromaštva i rodnu ravnopravnost
2018.	Pregled socijalnih pokazatelja EU	Okvir za praćenje	<ul style="list-style-type: none"> • Rano i predškolsko obrazovanje i vaspitanje • Ravnoteža između poslovnog i privatnog života • Zaposlenost • Siromaštvo
2017.	Evropski stub socijalnih prava	Politički okvir EU	<ul style="list-style-type: none"> • Ravnoteža između poslovnog i privatnog života • Rano i predškolsko obrazovanje i vaspitanje • Dugotrajna nega • Rodna ravnopravnost • Pristup osnovnim uslugama

Izvor: Serapioni (2023: 14).

Najnoviji izveštaj Evropske opservatorije za porodičnu politiku (Serapioni, 2025) fokusirao se na problem brige o deci u periodu neposredno nakon završetka roditeljskog odsustva usled rođenja deteta, tokom kog porodice još uvek nemaju pravo na državno subvencionisanu, institucionalnu celodnevnu uslugu brige o deci. Taj period označen je kao *jaz u brizi o deci* (engl. *childcare gap*), tokom kog su „porodice primorane da se oslanjaju na sopstvene mogućnosti staranja i finansijske resurse”

(Serapioni, 2025: 4), što uključuje strategije poput odlaganja povratka na posao ili napuštanja posla usled neophodnosti brige o deci, kao i znatna finansijska ulaganja potrebna za upis deteta u privatne jaslice. U suštini, izveštaj je ponudio presek stanja u tom domenu u zemljama članicama EU i pokrenuo pitanje načina postizanja komplementarnosti između prava roditelja na plaćeno roditeljsko odsustvo i prava dece (i roditelja) na pristup državno finansiranim uslugama rane brige o deci, u široj perspektivi usklađivanja poslovnih i roditeljskih obaveza/uloga.

Delatnost EU u sferi porodične politike postaje unekoliko eksplicitnija. Ta tendencija očitava se u uvećanim naporima u domenu finansijske podrške projektima iz oblasti porodične politike, harmonizacije nacionalnih zakonodavstava država članica, kao i donošenja obaveznih standarda koji utiču na oblast porodične politike.

Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj – raskršće ekonomskog rasta, istraživačke delatnosti i porodičnog blagostanja

Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (engl. *Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD*) je međunarodna, međuvladina organizacija osnovana u Parizu 14. decembra 1960. godine, s ciljem promovisanja politika koje vode ka privrednom rastu, visokoj stopi zaposlenosti i boljem životnom standardu (<https://www.oecd.org/en/about/history.html>). Okuplja 38 zemalja članica (<https://www.oecd.org/en/about/members-partners.html>) i za razliku od EU, nema institucionalnu, zakonodavnu i regulatornu nadležnost. To znači da nema institucije koje nameću političke izbore, iako poseduje niz političkih instrumenata kojima je u mogućnosti da podstakne ili primora svoje članice da se ponašaju na određen način. Iako konvencija o osnivanju nije dala OECD-u regulatorna ovlašćenja niti nezavisne izvore finansiranja, organizacija je razvila intelektualno vođstvo zasnovano na članu 3 osnivačke konvencije (Jenson, 2020). Taj član obavezuje članice da obezbede instrumente, podatke i informacije potrebne za analitički rad istraživačkog tima OECD-a (Mahon, 2019). Zahvaljujući pristupu tim podacima i mogućnosti njihove analize, OECD postaje značajna informaciona organizacija koja: a) nudi standardizovane, uporedne

podatke o ekonomskom učinku zemalja članica; b) aktivno oblikuje ideje i preferencije u domenu njihove ekonomske i socijalne politike; i c) olakšava širenje i recepciju ideja o najboljim praksama na nacionalnom nivou.⁹⁸

Sredinom sedamdesetih godina 20. veka, OECD formira Direktorat za zapošljavanje, radna i socijalna pitanja (engl. *The Directorate for Employment, Labour and Social Affairs*), koji se bavi statističkim i analitičkim radom u domenu socijalne zaštite unutar sektora koji se tiču zapošljavanja, socijalne politike, migracija i zdravstva (<https://www.oecd.org/en/about/directorates/directorate-for-employment-labour-and-social-affairs.html>). Tokom osamdesetih godina 20. veka, Direktorat je zastupao (neoliberalni) stav da je „socijalna pomoć teret“, što je umnogome uticalo na njegove analize (Jenson, 2020: 55). Međutim, početkom devedesetih godina 20. veka, došlo je do promene. Analitičari OECD-a počeli su da ističu značaj socijalnih davanja za održavanje društvene kohezije, posmatrajući ih kao investiciju (Deacon & Kaasch, 2008; Jenson, 2017). U istom periodu, tragalo se za efikasnim socijalnim politikama koje bi adresirale situaciju starenja populacije, rastućeg učešća žena na tržištu rada i jednoroditeljskih porodica. Nepovoljna demografska situacija u vidu pada stope fertiliteta i produžene starosti predstavljala je rizik po privredu i nametnula izazov održivosti penzija i brige za ugrožene stare osobe. Došlo se do zaključka

⁹⁸ Navedena tema je deo šire tematike transnacionalne političke difuzije, unutar koje se analiziraju brojni izvori ideja za formiranje domaće politike, poput međunarodnih organizacija, transnacionalne lobističke mreže, epistemičke zajednice, mreže državnih aktera i međuvladinog prenosa političkih ideja (White, 2020). Transnacionalno širenje i institucionalizacija političkih ideja ostvaruje se posredstvom četiri mehanizma (Simmons *et al.*, 2008: 10), a to su nadmetanje, prinuda, socijalizacija/učenje i oponašanje. Naime, nacionalne vlade mogu smatrati da je usvajanje sličnih politika instrumentalno sredstvo usmereno ka jačanju ekonomske konkurentnosti u odnosu na druge zemlje. Do harmonizacije politika dolazi i usled direktnog pritiska, podsticaja ili prinude od strane vodećih država u svetskom poretku. Stoga, važno je uzeti u obzir i poziciju zemlje na globalnoj sceni. Takođe, politički akteri mogu da primene ekonomske ili druge sankcije kao meru podsticanja na saradnju ili kažnjavanja u slučaju kršenja normi (Greenhill, 2010). Osim toga, države mogu „aktivno da pristupaju sadržaju određene poruke – norme, prakse ili uverenja – i ‘promene mišljenje’ u procesu učenja“ (Goodman & Jinks, 2013: 22). Konačno, države mogu jednostavno da *prate vođu* i da oponašaju politike najuspešnijih aktera. U tom kontekstu, odluke koje donese jedna vlada menjaju uslove za donošenje odluka od strane drugih vlada (Elkins, 2009).

da je „ključna poenta da će biti manje ljudi u radnoj dobi sa svakom osobom koja se penzionise” (OECD, 1998: 2), a to je iniciralo „reviziju širokog spektra politika s ciljem pružanja podrške porodicama i deci” (Jenson, 2020: 55). Po tom zadatku, organizovane su brojne konferencije kao susreti ministara i stručnjaka u oblasti socijalne i porodične politike, poput Esping-Andersena, koji je 1996. godine, u okviru konferencije *Posle dve hiljadite: Nova socijalno-politička agenda* (engl. *Beyond 2000: The New Social Policy Agenda*), podsetio na činjenicu da savremene politike koje se tiču porodice i tržišta rada moraju da se udalje od modela muškog hranioca, imajući na umu realne potrebe dvoprivredivačkih domaćinstava (OECD, 1997). Istaknuta je i raznolikost međunacionalnih obrazaca učešća majki na tržištu rada, kao posledica okolnosti neplaćenog rada, koji je ocenjen kao ključna prepreka ekonomskom rastu. Time je fokus prebačen na ustanove za brigu o deci kao moguć politički instrument, ali i na problem siromaštva samohranih roditelja, kom su doprinosile izvesne političke odluke.

„Pojedine vlasti davale su im 'nedosledne političke signale' tako što su subvencionisale njihov skrbnički rad i nisu zahtevale od njih da traže zaposlenje” (Jenson, 2020: 56).

Pitanje brige o starim i nemoćnim osobama tretirano je samo u okviru zdravstvene politike, čime je zanemarena neplaćena briga od strane članova porodice. Na osnovu navedenog, može se zaključiti da je OECD-u nedostajala šira analitička perspektiva povezivanja demografskih izazova sa sveobuhvatnom porodičnom politikom.

Početkom 21. veka, stav OECD-a o porodičnoj politici postao je jasniji. U serijalu *Bebe i šefovi – usklađivanje posla i porodičnog života* (engl. *Babies and Bosses – Reconciling Work and Family Life*) (OECD, 2007), koji je bio prozvod rada Direktorata za zapošljavanje, radna i socijalna pitanja, OECD naglašava da nemogućnost roditelja da usklade poslovni i privatni život nije samo lični problem, već dovodi do smanjenja radne snage, ugrožava ekonomski rast i dovodi u pitanje održivost sistema socijalne zaštite. Direktorat je nastavio da promoviše politike usmerene ka porodici, o čemu svedoči i publikacija *Bolja podrška porodicama* (engl.

Doing Better for Families) (OECD, 2011). Taj dokument obnovio je interesovanje za demografske izazove i promene u domenu porodice. U njemu su iznete preporuke u vidu ranih intervencija (naročito kod male dece s razvojnim i socio-emocionalnim poteškoćama), povećanja isplativosti rada i podrške u domenu usklađivanja poslovnih i porodičnih obaveza.⁹⁹

Porodicama je posvećena znatna pažnja i u dokumentu *Budućnost porodica do 2030.* (OECD, 2012), u kom su iznete dugoročne projekcije evidentiranih promena u domaćinstvima i porodičnim strukturama, poput znatnog smanjenja (ili nestajanja) proširenih porodica, uvećanja stope razvoda, kohabitacija, rekonstruisanih porodica, domaćinstava bez dece, zajednica bez suživota, jednoroditeljskih porodica, istopolnih partnerstava i samačkih domaćinstava (starih osoba), kao i sveukupnog porasta stope zaposlenosti žena. Navedene projekcije promena u strukturi domaćinstava i porodica sagleda(va)ne su u kontekstu svojevrstnih rizika koje sa sobom nose. Naime, očekivani porast broja jednoroditeljskih porodica, rekonstruisanih porodica i samačkih domaćinstava (starih osoba) povlači za sobom rizik od siromaštva. Povećanje stope razvoda i broja domaćinstava bez dece „može da oslabi porodične veze i potkopa kapacitete za neformalnu porodičnu brigu”, dok će „rastući broj samačkih domaćinstava dovesti do uvećanog pritiska na stambeno zbrinjavanje” (OECD, 2012: 9-10). Implikacije iznetih projekcija poslužile su kao osnova za identifikovanje skupa mogućih pravaca delovanja u domenu socijalne politike i pojedinim aspektima porodične politike, poput politika usklađivanja poslovnog i porodičnog života.

U radnom dokumentu *Promene u porodičnim politikama i ishodima: ima li konvergencije?* (Adema et al., 2014), razmatrani su trendovi u razvoju mera porodične politike na nivou zemalja članica OECD-a u

⁹⁹ Između ostalog, u dokumentu se navodi da „žene u proseku posvećuju barem dvostruko više vremena poslovima staranja (o deci i odraslima) kao primarnoj aktivnosti nego muškarci. Najveće razlike zabeležene su u Japanu i Turskoj, gde žene troše u proseku četiri, odnosno šest puta više vremena na poslove staranja u odnosu na muškarce” (OECD, 2011: 40). Rodna neravnopravnost takođe opstaje u politikama koje se tiču porodičnog odsustva i odsustva radi brige o detetu.

periodu od osamdesetih godina 20. veka do kraja 2019. godine. Istaknuti su sledeći nalazi (Adema *et al.*, 2014):

- a) Javna potrošnja na porodične beneficije je porasla, dok su ukupni iznosi potrošnje ostali neujednačeni, usled različitih prioriteta zemalja u pogledu podrške porodici. Uprkos razlikama u ukupnom nivou potrošnje, primećena je konvergencija u strukturi potrošnje, pri čemu je udeo nenovčanih beneficija ostao stabilan, dok se obim korišćenja fiskalnih instrumenata povećao.
- b) U mnogim državama, zabeležen je blagi porast javne potrošnje na najmlađu decu (do šest godina starosti). Prosečan udeo potrošnje za rani uzrast u zemljama OECD-a povećao se sa 23% na 25% u periodu od 2003. do 2009. godine, prvenstveno kroz investicije u rano obrazovanje i vaspitanje.
- c) Povećanje izdvajanja za usluge brige o deci dovelo je do upisa većeg broja dece uzrasta do pet godina u jaslene i predškolske ustanove. Porast je naročito bio uočljiv u uzrasnoj grupi do dve godine starosti, iako su „stope upisa za tu starosnu grupu divergirale od 2000. godine” (Adema *et al.*, 2014: 49). Situacija je bila drugačija kod dece uzrasta od tri do pet godina, gde su stope upisa konvergirale.
- d) U mnogim državama, početkom prve decenije 21. veka, došlo je do porasta ukupnog paketa poreskih i socijalnih davanja za porodice, koji je postao manje izdašan nakon ekonomske krize. Taj pad je posebno izražen kod jednoroditeljskih porodica.
- e) Tokom perioda od 1970. do 2012. godine, pravo na plaćeno porodično i roditeljsko odsustvo je znatno produženo, sa 17,6 na 47,5 nedelja. Danas, većina zemalja pruža mogućnost odsustva za oba roditelja, ali su i dalje prisutne značajne razlike u dužini odsustva i visini novčanih naknada.¹⁰⁰
- f) U najvećem broju zemalja, naknada tokom odsustva za negu deteta je fiksna ili vezana za zaradu do određenog maksimuma. S ekonomskog stanovišta, to znači da je pragmatičnije da odsustvo

¹⁰⁰ Tokom devedesetih godina 20. veka, do skraćivanja plaćenog roditeljskog odsustva došlo je u samo nekoliko zemalja (Finska i Švedska). Nasuprot tome, od 2000. godine, Austrija, Češka i Nemačka uvele su fleksibilne sisteme isplata koji roditeljima pružaju mogućnost da koriste kraće odsustvo uz viši nivo novčane naknade (Adema *et al.*, 2014).

koristi partner s manjim primanjima, što je u većini slučajeva majka.¹⁰¹

U radnom dokumentu *Fertilitet, zaposlenost i porodična politika: kroskulturalna panel analiza* (Fluchtmann *et al.*, 2023) proučavano je kako na stopu fertiliteta utiču promene u položajima muškaraca i žena na tržištu rada i promene u merama porodičnih politika. Analizom su obuhvaćeni podaci o 26 zemalja članica OECD-a za period od 2002. do 2019. godine. U dokumentu (Fluchtmann *et al.*, 2023) su istaknuto sledeći nalazi:

- a) Povećanje javnih izdataka za roditeljsko odsustvo ima blag pozitivan efekat na ukupnu stopu fertiliteta, a u isto vreme smanjuje prosečnu starost majki pri rođenju deteta. Osim toga, uticaj javnih izdataka na fertilitet je neujednačen, pri čemu nije značajan za prvo dete, ali postaje izuzetno važan za drugo i treće dete. Što se tiče dužine roditeljskog odsustva koje je dostupno majkama, čini se da ono ima slab uticaj na ukupnu stopu fertiliteta i da nije presudno kada je reč o vremenu rađanja.
- b) Zaposlenost žena ima značajniji uticaj na trendove fertiliteta nego zaposlenost muškaraca. Veća stopa zaposlenosti žena povezana je sa smanjenjem prosečne starosti majki u trenutku rođenja deteta. S druge strane, tip radnog angažmana ne utiče značajno na fertilitet. Takođe, porast stope nezaposlenosti i muškaraca i žena direktno je povezan s padom ukupne stope fertiliteta, što svedoči o presudnoj važnosti finansijske sigurnosti u kontekstu planiranja porodice.
- c) Iako porodična politika i tržište rada imaju značajan uticaj na stopu fertiliteta, većinu promena u tom domenu uzrokuju drugi faktori, koji su jedinstveni za svaku posmatranu državu i koji se ne mogu direktno povezati s promenama u merama porodične politike ili okolnostima na tržištu rada. Reč je o različitim sociokulturnim normama o formiranju porodice i promenama u stavovima prema rađanju tokom vremena.

¹⁰¹ Da bi se očevi podstakli na veće korišćenje odsustva, pojedine zemlje uvele su posebne stimulatívne mere, kao što su *očinske kvote* (engl. *father quota*), *bonus meseci* (engl. *bonus months*) i *bonus za ravnopravnost polova* (engl. *gender equality bonus*) (Adema *et al.*, 2014).

Dve najnovije publikacije OECD-a (OECD, 2025; Rapp & Thévenon 2025) obrađuju tematiku troškova podizanja dece u zemljama članicama OECD-a u kontekstu različitih porodičnih struktura i aranžmana, kao i implikacije po kreiranje politika. Procene troškova podizanja dece zasnovane na podacima o potrošnji pokazuju znatne varijacije. Kada je reč o dvoroditeljskim porodicama, ti troškovi su приметно niži u pojedinim zemljama poput Švedske, a viši u zemljama poput Estonije, Francuske, Grčke, Slovenije i Španije (Rapp & Thévenon, 2025). Osim toga, za pojedine zemlje postoje dokazi o smanjenju relativnog troška podizanja deteta s porastom broja dece s jednog na troje (slučaj Hrvatske, Francuske, Mađarske i Poljske). S druge strane, u Irskoj, Sloveniji i Slovačkoj, „drugo dete košta relativno manje od prvog, ali treće dete ne dovodi do daljeg smanjenja troškova” (Rapp & Thévenon, 2025: 43). Potom, u odnosu na dvoroditeljske porodice, samohrani roditelji su mahom suočeni s uvećanim finansijskim teretom kad je reč o podizanju dece (OECD, 2025). Takva situacija je posledica činjenice da su mnogi samohrani roditelji češće nezaposleni ili rade skraćeno radno vreme, a u nekim kontekstima imaju i smanjen pristup formalnim/državnim uslugama brige o deci u poređenju s dvoroditeljskim porodicama (slučaj Francuske) (Rapp & Thévenon, 2025).

Kada je reč o merama koje streme smanjenju troškova podizanja dece, one uključuju: a) inicijative koje podstiču i podržavaju zapošljavanje roditelja (posebno majki) i osiguravaju stabilne porodične prihode; b) dostupne, pristupačne i kvalitetne formalne/državne usluge brige o deci, u cilju lakšeg usklađivanja poslovnih i porodičnih obaveza roditelja; i c) redistribuciju prihoda ostvarenu putem poreskog sistema i šema socijalnih davanja, pogotovo za materijalno ugrožene porodice (Rapp & Thévenon, 2025; OECD, 2025).

OECD je kreirao i *Bazu podataka o porodici* (engl. *OECD Family Database*), koja pruža objedinjen pregled međunarodnih indikatora u domenu porodica i (ishoda) porodičnih politika u zemljama članicama.¹⁰²

¹⁰² Druge baze podataka OECD-a takođe se koriste za ažuriranje informacija o porodicama. Na primer, OECD-ova baza podataka o obrazovanju (engl. *OECD Education Database*) sadrži informacije o učešću i potrošnji na usluge ranog obrazovanja, kao i o obrazovnom postignuću u rodnoj perspektivi (https://www.oecd.org/en/publications/education-at-a-glance-2024_c00cad36-en.html). OECD-ova baza podataka o socijalnim rashodima (engl. *OECD Social*

Prvi indikatori postali su dostupni na internetu 2006. godine (Adema *et al.*, 2009). Skup podataka vremenom se proširivao i ažurirao, a baza danas obuhvata 70 indikatora koji su grupisani unutar četiri glavne dimenzije: 1) struktura porodica; 2) položaj porodica na tržištu rada; 3) javne politike za porodice i decu; i 4) ishodi po decu (<https://www.oecd.org/en/data/datasets/oecd-family-database.html>). Pokazatelji vezani za strukturu porodica kategorizovani su u tri grupe: 1) porodice i deca (pet indikatora); 2) indikatori plodnosti (pet indikatora); i 3) bračni i partnerski status (četiri indikatora). Indikatori položaja porodica na tržištu rada podeljeni su u dve grupe: 1) porodice, deca i radni status (šest indikatora); i 2) radno vreme i vreme za brigu (šest indikatora). Indikatori u domenu javne politike za porodicu i decu razvrstani su u četiri grupe: 1) opšte politike namenjene porodicama s decom (devet indikatora); 2) bolovanja i odsustva radi brige o deci (šest indikatora); 3) formalna briga i obrazovanje za malu decu (četiri indikatora); i 4) tipologija sistema brige o deci (tri indikatora). Indikatori ishoda po decu kategorisani su u četiri grupe: 1) zdravlje dece (devet indikatora); 2) siromaštvo dece (tri indikatora); 3) obrazovanje/pismenost (šest indikatora); i 4) društvena participacija (četiri indikatora).

OECD-ova baza podataka o porodici kontinuirano se menja, uporedo s unapređenjem metodologije i alata za uporednu analizu (ishoda) porodičnih politika. Planirano je i proširivanje baze podataka uvođenjem novih indikatora u domenu a) neformalne brige o deci; b) učestalosti nasilja u porodici; c) finansijske podrške za stariju decu; i d) procene načina na koji javne politike pružaju podršku porodicama tokom životnog ciklusa (Adema *et al.*, 2009).

Expenditure Database (SOCX)), združena s podacima iz OECD-ove baze podataka o obrazovanju, pruža sveobuhvatan izvor informacija o javnim rashodima za usluge brige o deci u ranom detinjstvu (<https://www.oecd.org/en/data/datasets/social-expenditure-database-socx.html>).

Međunarodna organizacija rada – socijalna zaštita i međunarodni radni standardi u službi podrške porodicama

Međunarodna organizacija rada – MOR (engl. *International Labour Organisation – ILO*) je najstarija specijalizovana agencija Ujedinjenih nacija (UN),¹⁰³ osnovana 1919. godine s ciljem promovisanja socijalne pravde, dostojanstvenog rada i međunarodnih radnih standarda (<https://www.ilo.org/>).¹⁰⁴

MOR ima dugu istoriju bavljenja pojedinim aspektima porodične politike, na šta je „u velikoj meri uticala laburistička paradigma vezana za usaglašavanje posla i porodice i socijalnu zaštitu” (Razavi, 2020: 88). U najširoj perspektivi, MOR smatra da:

„adresiranje neravnoteže između poslovnog i porodičnog života predstavlja deo recepta za uspeh u postizanju rodne ravnopravnosti na radnom mestu” (Hodges, 2014: 575).

¹⁰³ Ujedinjene nacije su globalna međuvladina organizacija nastala 1945. godine s osnovnim ciljem očuvanja mira i bezbednosti, kao i zaštite ljudskih prava, obezbeđivanja humanitarne pomoći i podrške održivom razvoju. Sistem Ujedinjenih nacija nije monolitan. Na osnovu izvora finansiranja i vidova upravljanja, moguće je napraviti razliku između Sekretarijata s jedne strane i specijalizovanih agencija, fondova i programa s druge (<https://www.un.org/en/about-us/un-system>).

¹⁰⁴ MOR je zasebna i nezavisna organizacija koja vezu s UN-om ostvaruje putem sporazuma o odnosima (Beleška 3 u: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/un_system_chart.pdf). Sastoji se od tri glavne institucije, a to su Međunarodna kancelarija rada (engl. *International Labour Office*), u svojstvu stalnog sekretarijata sa sedištem u Ženevi, Međunarodni institut za studije rada (engl. *International Institute of Labour Studies*), koji predstavlja istraživačku jedinicu MOR-a čiji zadatak je da podstiče istraživanja, javne debate i razmenu znanja o pitanjima od značaja za MOR i njegove članice i Međunarodni centar za obuku (engl. *International Training Centre*), koji pruža obuke i veštine u oblastima koje podržavaju članice MOR-a u težnji ka ekonomskom i socijalnom razvoju. MOR ima 187 zemalja članica (<https://www.ilo.org/about-ilo/ilo-member-states>).

MOR posvećuje posebnu pažnju regulativama i politikama u domenu majčinstva i porodičnih skrbničkih obaveza i odgovornosti. Već na prvoj Međunarodnoj konferenciji rada 1919. godine, usvojena je Konvencija o zaštiti majčinstva (br. 3) (engl. *Maternity Protection Convention*, No. 3), koja se fokusirala na pravo plaćenog porodiljskog odsustva za žene koje rade u javnom, privatnom industrijskom i/ili komercijalnom sektoru (https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312148). Revidirana Konvencija o zaštiti majčinstva (br. 103) (engl. *Maternity Protection Convention*, No. 103) iz 1952. godine obuhvatila je i prava žena koje rade od kuće i pomoćnih radnica u domaćinstvu (https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312248:NO). Iste godine, usvojena je i Konvencija o socijalnom osiguranju (br. 102) (engl. *Social Security (Minimum Standards) Convention*, No. 102), kojom je ustanovljeno da majčinstvo podleže zaštiti prihoda putem socijalnog osiguranja (<https://www.ilo.org/publications/social-security-minimum-standards-convention-1952-no-102-0>). Konvencija o radnicima s porodičnim obavezama (br. 156) (engl. *Workers with Family Responsibilities Convention*, No. 156) iz 1981. godine (i prateća preporuka br. 165) predstavljala je svojevrsnu prekretnicu u tematskom fokusu (https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100_ILO_CODE:C156). Konvencija je prepoznala neophodnost usklađivanja poslovnih i porodičnih (skrbničkih) obaveza na temelju jednakih prilika za muškarce i žene (Hodges, 2014). Dalje izmene uvedene su Konvencijom o zaštiti majčinstva (br. 183) (engl. *Maternity Protection Convention*, No. 183) iz 2000. godine (https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100_ILO_CODE:C183). Konvencija je imala za cilj da osigura da rađanje ne ugrožava ekonomsku sigurnost žena i njihovih porodica, kroz propisivanje minimalnih standarda koji se odnose na zdravlje i sigurnost na radu, trajanje bolovanja i visinu isplata (Razavi, 2020). Članom 2 Konvencije obuhvaćene su „sve zaposlene žene, uključujući i one koje se bave atipičnim oblicima *zavisnog* rada” (Razavi, 2020: 92). Međutim, u odnosu na Konvenciju iz 1981. godine, izgubio se rodno neutralni pristup skrbničkim obavezama. Konvencija se bavila „samo jednim skupom odnosa i jednim vidom staranja: odnosom između majke i deteta

neposredno pre i nakon porođaja” (Murray, 2001; navedeno prema: Razavi, 2000: 93).¹⁰⁵

Konvencija o dostojanstvenom radu za radnike u domaćinstvu (br. 189) (engl. *Decent Work for Domestic Workers*, No. 189) iz 2011. godine adresirala je osnovna prava i pitanje socijalne sigurnosti pomoćnih radnika u domaćinstvu (https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::N0::p12100_ILO_CODE:C189).¹⁰⁶ Reč je o jednoj od najranjivijih kategorija radnika, koji su „tradicionalno bili okosnica porodične nege”, pogotovo u globalnim okolnostima uvećanog učešća žena na tržištu rada (Hodges, 2014: 571). Mahom je reč o „ženama i devojkama čiji rad u domaćinstvu omogućava drugim ženama (i muškarcima) da izgrade karijeru” (Hodges, 2014: 571). Članom 14 Konvencije istaknuta je potreba za „poštovanjem specifičnih karakteristika rada u domaćinstvu” i naloženo je zemljama članicama MOR-a da preduzmu odgovarajuće mere kako bi osigurale da pomoćni radnici u domaćinstvu uživaju jednake uslove kao i drugi radnici, uključujući i porodiljske naknade (https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::N0::p12100_ILO_CODE:C189).¹⁰⁷ U narednim godinama, MOR posvećuje

¹⁰⁵ Konvencije Međunarodne organizacije rada bile su kritikovane (Razavi, 2020). Naime, smatralo se da su standardi rada iz konvencija bili čvrsto vezani za tradicionalan i zastareo model odnosa između poslodavca i zaposlenog, čime se zanemarivao veliki broj radnika, pogotovo radnica koje su bile samozaposlene ili radile u porodičnim preduzećima i na farmama. Ipak, Međunarodna organizacija rada se aktivno prilagođava novoj realnosti sveta rada, ulažući napore da svoje standarde prilagodi sve većem broju neformalnih i nestandardnih oblika rada u 21. veku.

¹⁰⁶ Pomoćni radnici u domaćinstvu definisani su kao „svako lice koje obavlja rad u domaćinstvu u okviru radnog odnosa” (čl. 1, https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::N0::p12100_ILO_CODE:C189). Globalno posmatrano, većina kućnih radnika je isključena iz sistema socijalne sigurnosti ili uživa najniži nivo zaštite (ILO, 2013b; 2015c; 2016c; 2021a, b). Njihov položaj karakterišu nestabilnost zaposlenja, niske naknade i sveukupno loši uslovi rada, koji podrazumevaju i nemogućnost pristupa zdravstvenoj zaštiti. Osim toga, lišeni su sigurnosti prihoda u slučaju povrede na radu, nezaposlenosti, starosti ili materinstva, što doprinosi uvećanju njihove socijalne isključenosti. Procenjuje se da pomoćni radnici u domaćinstvu čine oko 4% ukupne radne snage, kao i da će se njihov broj uvećati s demografskim promenama i privatizacijom nege (ILO, 2016c).

¹⁰⁷ U paragrafu 25 prateće Preporuke o radnicima u domaćinstvu (engl. *Domestic Workers Recommendation*, No. 201) stoji da države članice treba da ostvare saradnju s

veliku pažnju varijetetima rada u domaćinstvu, pogotovo razvijanju strategija proširivanja pokrivenosti radnika u tom domenu socijalnim osiguranjem (ILO, 2012; 2013a, b; 2015a, b, c; 2016a, b; 2017a; 2020a; 2021a, b).

Značajniji pomaci na polju porodične politike ostvareni su 2012. godine, putem dve inicijative. Imajući na umu potrebu roditelja za podrškom u kontekstu konflikta između posla i porodičnih skrbničkih obaveza, MOR je prikupio i ponudio informacije o dobrim praksama na tu temu i predstavio ih u radnom dokumentu *Dobre prakse i izazovi u vezi s Konvencijom o zaštiti majčinstva, 2000. (br. 183) i Konvencijom o radnicima s porodičnim obavezama, 1981. (br. 156): uporedna studija* (Cruz, 2012). Konkretno, dokument pruža uvid u status navedenih konvencija na nivou 10 zemalja¹⁰⁸ i razmatra mogućnosti ubrzanja njihove ratifikacije i primene. Pojedini teoretičari istakli su važnost iscrpne bibliografije s komentarima koja se nalazi u prilogu dokumenta, koja „taj dokument čini kompletnim referentnim alatom za donosioce politika i stručnjake” (Hodges, 2014: 570).

Iste godine, usvojena je Preporuka o pragovima socijalne zaštite (br. 202) (engl. *Social Protection Floors Recommendation No. 202*) (https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:3065524). Ta preporuka je trasirala put univerzalnom pristupu osnovnoj sigurnosti prihoda i osnovnoj zdravstvenoj nezi tokom celog života i „izmestila Međunarodnu organizaciju rada iz užih okvira laburističkog pogleda na svet i sistema socijalne zaštite zasnovanih na doprinosima” (Razavi, 2020: 95).

reprezentativnim organizacijama poslodavaca i radnika, organizacijama koje zastupaju pomoćne radnike u domaćinstvu, kao i organizacijama koje zastupaju njihove poslodavce, u cilju zastupanja njihovih prava i donošenja politika koje bi podržale usklađivanje poslovnog i privatnog života pomoćnih radnika u domaćinstvu. (https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB%3A12100%3A%3A%3AN%3A12100%3AP12100_ILO_CODE%3AR201%3ANO). Spisak zemalja koje su ratifikovale Konvenciju o dostojanstvenom radu za radnike u domaćinstvu (br. 189) dostupan je na:

https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:11300:0::NO::P11300_INSTRUMENT_ID:2551460

¹⁰⁸ U pitanju su Benin, Moldavija, Maroko, Šri Lanka, Australija, Čile, Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Nigerija, Paragvaj i Ukrajina (Cruz, 2012).

Preporuka je predviđala sigurnost prihoda i beneficije za majke koje se bave bilo kojom vrstom rada, ali u njoj i dalje nije bilo reči o beneficijama ili mogućnostima odsustva s rada za očeve. U suštini, Preporuka br. 202 predviđa garanciju sigurnosti prihoda za decu (dečje dodatke), ali izostavlja usluge u domenu brige o deci, koje su ključne za rodnu ravnopravnost u domenu rada (Razavi, 2020). Preporuka br. 204 iz 2015. godine (engl. *Transition from the Informal to the Formal Economy Recommendation, No. 204*) konkretnije adresira tu temu, u širem kontekstu prelaska iz neformalne u formalnu ekonomiju (https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::N0::P12100_ILO_CODE:R204). Između ostalog, Preporuka promovira pristup pristupačnom i kvalitetnom predškolskom vaspitanju i drugim uslugama staranja, s ciljem promoviranja rodne ravnopravnosti u kontekstu preduzetništva i učešća u formalnoj ekonomiji.

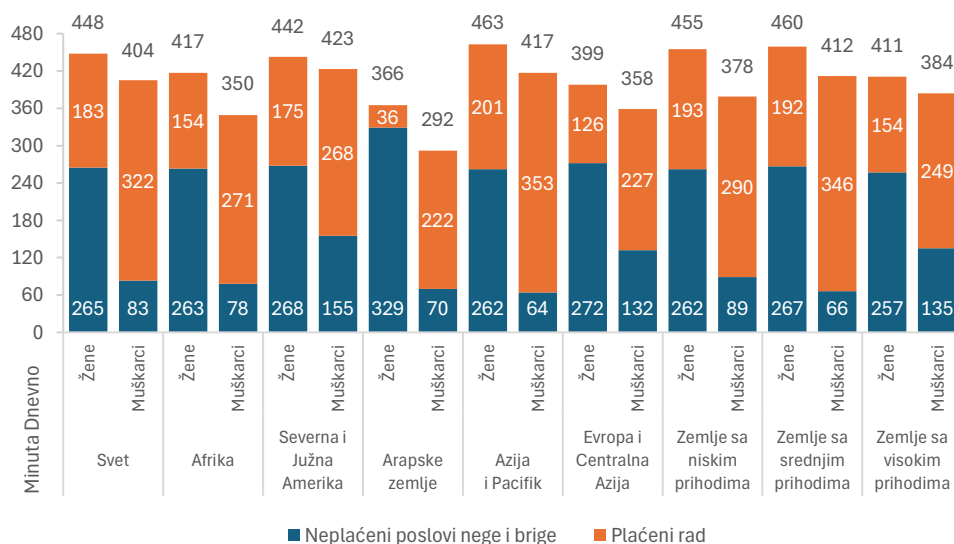
MOR je adresirao i problematiku u vezi s aktivnostima i poslovima staranja (engl. *care work*) (ILO, 2018).¹⁰⁹ Naime, promene u porodičnim strukturama, združene s porastom stope zaposlenosti žena, dovele su do smanjenja dostupnosti neplaćenog rada u oblasti staranja, što je za posledicu imalo porast potražnje za plaćenim radom u tom domenu.¹¹⁰ S obzirom na to da većina aktivnosti i poslova staranja podrazumeva neplaćeni rad od strane žena (Slika 4), MOR se aktivno zalaže za regulisanja uslova rada i rodnu ravnopravnost u oblasti staranja. Naime:

¹⁰⁹ Aktivnosti i poslovi staranja uključuju: a) direktne, lične i relacijske aktivnosti nege, poput ishrane odojčadi ili nege bolesnog člana porodice; i b) indirektne aktivnosti, kao što su kuvanje i čišćenje. Aktivnosti i poslovi staranja mogu biti plaćeni i neplaćeni. U prvom slučaju, oni podrazumevaju rad negovatelja (engl. *care workers*) za određenu nadoknadu ili za profit. Taj domen obuhvata širok spektar radnika u sferi personalne asistencije (ILO, 2018).

¹¹⁰ „Tokom 2015. godine, 2,1 milijarda ljudi imala je potrebu za negom (1,9 milijardi dece mlađe od 15 godina, od čega je 0,8 milijardi bilo mlađe od šest godina, i 0,2 milijarde starijih osoba koje su dostigle ili prešle granicu očekivanog trajanja zdravog života). Do 2030. godine, predviđa se da će broj primalaca nege dostići 2,3 milijarde, prvenstveno zbog dodatne 0,1 milijarde starijih osoba i dodatne 0,1 milijarde dece starosti od šest do 14 godina” (ILO, 2018: xxviii–xxix). Smatra se da će „to zahtevati udvostručenje ulaganja u ekonomiju nege, što bi do 2030. godine moglo da dovede do ukupno 475 miliona radnih mesta, odnosno 269 miliona novih radnih mesta” (ILO, 2018: xxvii).

„Širom sveta, bez izuzetka, žene obavljaju tri četvrtine neplaćenih poslova staranja, odnosno 76,2% od ukupnog broja uloženi sati. Nijedna zemlja na svetu ne odlikuje se rodnom ravnopravnošću u podeli neplaćenih poslova staranja. U proseku, žene posvećuju 3,2 puta više vremena neplaćenim poslovima staranja, na koje troše 4 sata i 25 minuta dnevno, naspram 1 sata i 23 minuta za muškarce” (ILO, 2018: xxix).

Slika 4 – Vreme u toku dana posvećeno neplaćenim poslovima nege i brige, plaćenom radu i ukupnom radu, po polu, regiji i prihodnoj grupi

Izvor: ILO, 2018: xxx

Kada je reč o doprinosu muškaraca neplaćenim poslovima staranja, on se neznatno povećao u protekle dve decenije. Tačnije, „od 1997. do 2012. godine, rodni jaz u vremenu posvećenom neplaćenim poslovima staranja smanjio se za samo 7 minuta (sa 1 sata i 49 minuta na 1 sat i 42 minuta) u 23 zemlje za koje su dostupni podaci. Tim tempom, biće potrebno 210 godina (to jest, do 2228. godine) da se zatvori rodni jaz u neplaćenom skrbničkom radu u tim zemljama. Sporost navedenih

promena dovodi u pitanje efikasnost dosadašnjih i trenutnih politika u rešavanju problema obima i podele neplaćenog skrbničkog rada tokom protekle dve decenije" (ILO, 2018: xxx).

U svetlu navedenih nalaza, MOR se zalaže za promene u domenu politika staranja (engl. *care policies*). Reč je o politikama koje dodeljuju resurse (u vidu novca, usluga i vremena) za prepoznavanje, smanjenje i preraspodelu neplaćenih poslova staranja (ILO, 2018).¹¹¹ Imajući u vidu trenutne i potencijalne izazove u domenu kvaliteta brige i nege, koji pogađaju sve uključene strane (primaocice brige i nege, plaćene pružaoce brige i nege i osobe koje obavljaju neplaćene poslove staranja), MOR je predočio vodič za dobru praksu pri osmišljavanju politika nege. U pitanju je Okvir 5R (engl. *5R Framework*), zasnovan na socijalnoj pravdi i rodnoj ravnopravnosti, kao i principima Agende za dostojanstven rad (Rantanen *et al.*, 2020). Navedeni okvir podrazumeva da se neplaćen skrbnički rad prizna (engl. *recognize*), smanji (engl. *reduce*), preraspodeli (engl. *redistribute*) i nagradi (engl. *reward*), kao i da se stvore uslovi koji pogoduju zastupljenosti (engl. *representation*) radnika u oblasti brige i nege (ILO, 2018: 288-289). Iznete inicijative doprinele su tome da sektor brige i nege bude prepoznat kao ključan izvor zaposlenja (ILO, 2019) i oblast koja zahteva transformaciju u skladu s principima dostojanstvenog rada (Razavi, 2020).

Kada je reč o novijim publikacijama MOR-a u kojima je moguće pronaći uvide relevantne za oblast porodične politike, izdvajaju se one na temu majčinstva i očinstva u zakonu i praksi (ILO, 2014, 2022, 2023, 2024), socijalne zaštite dece (ILO 2015d; ILO & UNICEF, 2023) i rodne ravnopravnosti u kontekstu politika socijalne zaštite (Razavi *et al.*, 2024), kao i publikacije koje predstavljaju nastavak ranijeg interesovanja za demografske promene, s fokusom na budućnosti kompozicije radno sposobne populacije i uticaju na tržište rada (De Gobbi *et al.*, 2025).

¹¹¹ Politike staranja obuhvataju direktno pružanje usluga brige o deci i nege starijih osoba, nadoknade za brigu i negu od strane sistema socijalne zaštite i beneficije za radnike s odgovornostima pružanja brige i nege u porodici koje omogućavaju bolju ravnotežu između plaćenog zaposlenja i neplaćenih poslova staranja (ILO, 2018: xxxv).

Dečji fond Ujedinjenih nacija – porodična politika u službi osnaživanja dečjih i roditeljskih prava

Dečji fond Ujedinjenih nacija¹¹² (engl. *United Nations Children's Fund* – UNICEF) je agencija Ujedinjenih nacija koja deluje u domenu promocije pravne i zdravstvene zaštite dece, kao i sveukupne dečje dobrobiti (<https://www.unicef.org/>).

Rad UNICEF-a zasnovan je na Konvenciji o pravima deteta (engl. *Convention on the Rights of the Child*) iz 1989. godine (<https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text>).¹¹³ Glavna ideja sporazuma na osnovu koje je Konvencija nastala jeste da deca nisu ničije vlasništvo, niti odrasli u razvoju, već ljudska bića sa sopstvenim pravima. U tom kontekstu, Konvencija naglašava da je detinjstvo poseban i zaštićen period do 18. godine, tokom kog deca imaju pravo na dostojanstven rast, učenje, igru i razvoj. Budući da je postala najviše ratifikovan sporazum o ljudskim pravima u istoriji, Konvencija je podstakla vlade širom sveta da poboljšaju zdravstvenu zaštitu i ishranu dece, pojačaju zaštitu od nasilja i eksploatacije i unaprede niz zakona i politika u domenu socijalne zaštite. S druge strane, kritikovana je u kontekstu „stereotipnog prikazivanja žena kao majki, čime im se ograničavaju životni izbori” (Razavi, 2020: 99), kao i zbog posmatranja žena kao „sredstva ili 'političkog kanala' za osiguravanje dobrobiti dece”, a ne aktera s ličnim pravima (Molyneux, 2007; navedeno prema: Razavi, 2020: 99).¹¹⁴

¹¹² U vreme osnivanja, 1946. godine, originalni naziv fonda glasio je Međunarodni fond Ujedinjenih nacija za pomoć deci u vanrednim situacijama (engl. *United Nations International Children's Emergency Fund*). Naziv fonda skraćen je 1953. godine, ali poznati akronim UNICEF ostao je u međunarodnoj upotrebi.

¹¹³ Odgovornost za nadziranje sprovođenja Konvencije o pravima deteta od strane vlada koje su ratifikovale Konvenciju ili neki od njenih protokola pada na Komitet za prava deteta. Komitet je sačinjen od 18 stručnjaka iz domena dečjih prava koji predlažu i biraju zemlje koje su ratifikovale Konvenciju, ali koji deluju samostalno (<https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc>).

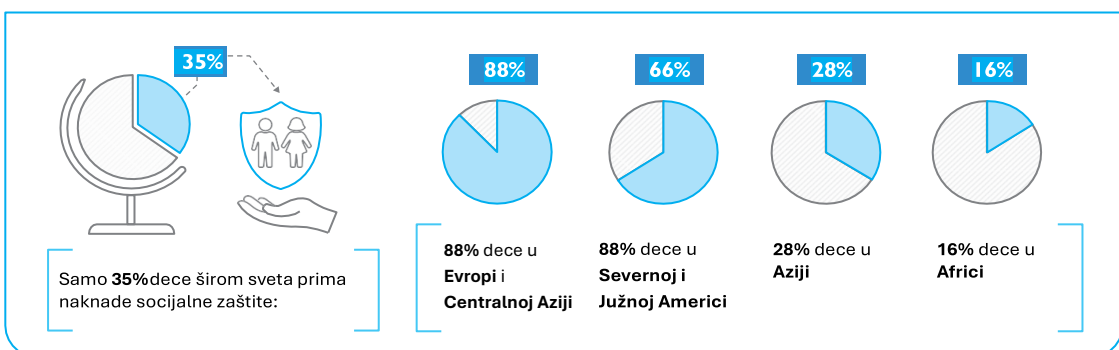
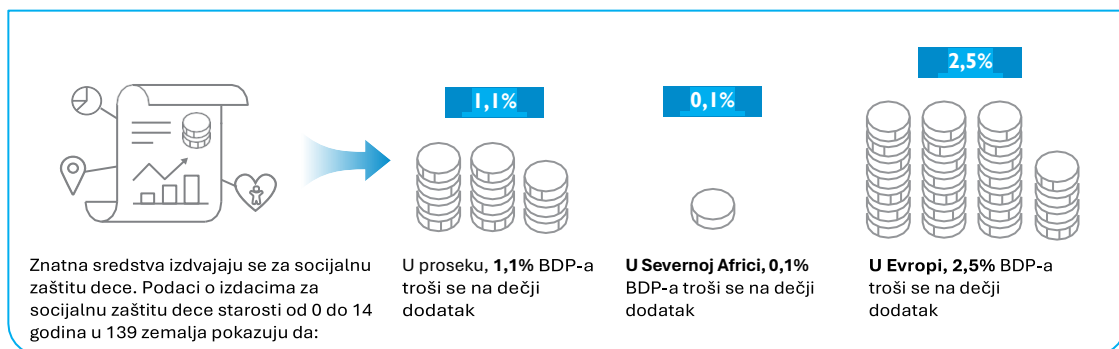
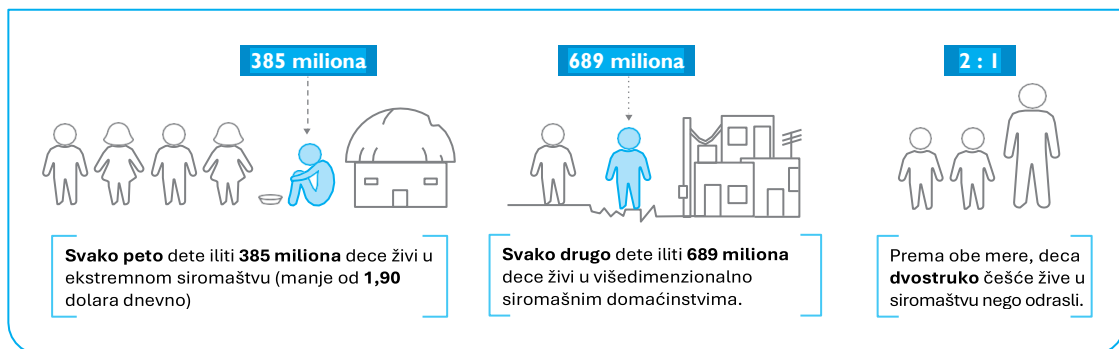
¹¹⁴ Slične zamerke iznete su i na račun UNICEF-a. Naime, skrenuta je pažnja na to da organizacija kontinuirano posmatra porodice kroz perspektivu dečjeg blagostanja, a žene isključivo kao majke, zadužene za zdravstveno blagostanje dece (Razavi, 2002).

UNICEF-ove publikacije pokrivaju širok spektar tema u vezi s dečjim blagostanjem. Za oblast porodične politike najrelevantnije su one koje se bave: a) socijalnom zaštitom dece (UNICEF, 2019h, 2020c, 2021, 2023, 2024a; ILO-UNICEF, 2019; Holmes & Lowe, 2023);¹¹⁵ i b) politikama prilagođenim porodici (engl. *family-friendly policies*) kao tačkom preseka dečjih i roditeljskih prava (UNICEF, 2019a, 2019b, 2019c, 2019d, 2019e, 2019f, 2019g, 2020a, 2020b, 2024b, WHO & UNICEF, 2003).

Publikacije na temu socijalne zaštite dece odlikuje kontinuirano zalaganje za sveobuhvatno poboljšanje socijalnih i ekonomskih uslova njihovog života (**Error! Reference source not found.**), s naglaskom na politikama prevencije i intervencije u domenu dečjeg siromaštva (UNICEF, 2020c, 2023, 2024a). Ujedno se ističe da su deca jedna od kategorija s najvećim rizikom od isključenja iz sistema socijalne zaštite (ILO-UNICEF, 2019; UNICEF, 2019h).

¹¹⁵ S obzirom na izuzetno veliki broj publikacija UNICEF-a na tu temu, navedene su one novijeg datuma. Za kompletan pregled sadržaja na temu socijalne zaštite dece vidi i: <https://www.unicef.org/reports#collections>.

Slika 5 – Dečje siromaštvo i socijalna zaštita dece

Izvor: ILO, UNICEF (2019: 3).

Imajući u vidu navedene nepovoljne okolnosti u kojima se nalazi veliki broj dece širom sveta, prioritet UNICEF-a jeste rad na proširenju obuhvata socijalne zaštite za decu, kao i na intervencijama usmerenim na prekid ciklusa međugeneracijskog siromaštva (UNICEF, 2019h). UNICEF zastupa širu perspektivu posmatranja programa socijalne zaštite i u njih uključuje ne samo programe eksplicitno namenjene deci, već i one putem kojih deca uživaju posredne koristi. U tom smislu, razlikuju se (UNICEF, 2020c): a) *kategorički programi*, koji su direktno usmereni na decu; b) *opšti programi za stanovništvo*, koji nisu označeni isključivo kao programi za decu, ali obuhvataju porodice s decom (poput socijalne pomoći, programa za borbu protiv siromaštva i univerzalnog zdravstvenog osiguranja); i c) *individualni kategorički programi*, koji nisu usmereni na decu, već na odrasle (kao što su penzioni programi i programi za odrasle osobe s invaliditetom). Iako se UNICEF najdoslednije interesuje za prvu grupu programa, ističe da:

„fokusiranje na programe namenjene isključivo deci neće obuhvatiti celokupnu socijalnu zaštitu za decu i sve efekte na ishode po decu. Drugi elementi socijalne zaštite takođe su ključni i mogu dati značajan doprinos prioritarnim političkim ciljevima, kao što je smanjenje siromaštva kod dece” (UNICEF, 2020c: 23).¹¹⁶

Brojne UNICEF-ove publikacije analiziraju mere gotovinskih davanja za decu. Među njima, posebna pažnja se posvećuje prevenciji dečjeg siromaštva putem univerzalnih dečjih dodataka (UDD) (engl. *universal child benefits* – UCB). Reč je o meri u vidu univerzalnog, bezuslovnog gotovinskog transfera namenjenog populaciji dece, koji se kontinuirano isplaćuje po jasno utvrđenoj dinamici (UNICEF, 2020c). U pojedinim UNICEF-ovim publikacijama (UNICEF, 2020c: 13; vidi i ILO & UNICEF, 2019), UDD je preciziran kao „univerzalni dečji ili porodični dodatak koji se redovno isplaćuje, u gotovini ili kao poreski transfer, primarnom staratelju za izdržavanu decu mlađu od 18 godina (ili 18 i više

¹¹⁶ Recimo, penzije za stare mogu indirektno da obezbede podršku za decu preko baba i deda koji žive s decom ili brinu o njima (UNICEF, 2020c).

godina, kao što je objašnjeno u nastavku), u minimalnom trajanju od 10 godina". UNICEF analizira i efikasnost sličnih mera, poput kvazi-UDD-a (engl. *qUCB*), koji predstavlja kratkoročni program gotovinskog ili poreskog transfera. On je manjeg obuhvata u odnosu na UDD i zahteva ispunjavanje određenih uslova (poput niskih primanja) kao kriterijuma za apliciranje i ostvarivanje prava.

UNICEF insistira na tome da socijalna zaštita u čijem su fokusu deca bude zasnovana na pristupu životnog ciklusa (UNICEF, 2019h). Na taj način, osigurava se prepoznavanje veze dece s odraslima u različitim fazama njihovih života, uz uvažavanje različitih potreba različitih grupa stanovništva.

Imajući u vidu predočenu nepovoljnu situaciju u domenu socijalne zaštite dece, izneto je nekoliko osnovnih preporuka za osmišljavanje detecentričnih programa socijalne zaštite (ILO & UNICEF, 2019), a to su:

- d) ubrzanje procesa pokrivanja populacije dečjim i porodičnim dodacima;
- e) osiguravanje uključivanja univerzalnog pristupa dečjim i porodičnim dodacima u sistem socijalne zaštite, koji se povezuje s drugim ključnim uslugama, mimo gotovinskih mera, i koji adresira rizike kroz životni ciklus i
- f) institucionalizacija praćenja i izveštavanja o socijalnoj zaštiti dece, što podrazumeva poboljšanja u domenu metodologije prikupljanja podataka u toj oblasti izučavanja, kao i saradnju različitih institucija i agencija čiji rad se dotiče socijalne zaštite dece, u cilju dobijanja sveobuhvatnih informacija i procena o njihovoj zakonskoj i realnoj pokrivenosti.

Uvid u sveukupan napredak UNICEF-a u oblasti socijalne zaštite dece dostupan je u *Globalnim godišnjim izveštajima o rezultatima* na tu temu (npr. UNICEF, 2023, 2024a).

UNICEF je prevazišao dominantno detecentričnu perspektivu organizacije u nizu izveštaja iz 2019. godine (UNICEF, 2019a, 2019b, 2019d, 2019f, 2019e) koji su adresirali potrebe zaposlenih roditelja. Naime, UNICEF se fokusirao na politike prilagođene porodici (engl. *family-friendly policies*), čiji cilj je da olakšaju usklađivanje poslovnog i porodičnog života. Ishodi tih politika se pretežno posmatraju iz ugla

koristi za zaposlene roditelje. Međutim, UNICEF insistira na proširenju perspektive kako bi se sagledali i njihovi ishodi po decu, a ujedno zagovara usvajanje perspektive dečjih prava pri osmišljavanju takvih politika (UNICEF, 2019f). U tom kontekstu, UNICEF ukazuje na to da politike porodijskog i roditeljskog odsustva (kao tipični primeri politika prilagođenih porodicama) moraju da uključuju inicijative i mere koje garantuju dečje blagostanje. Između ostalog, to podrazumeva njihovo povezivanje s dečjim potrebama, u koje spadaju dojenje i podrška sveukupnom psihosocijalnom razvoju.

UNICEF se poziva na brojne istraživačke nalaze koji govore u prilog tome da politike plaćenog roditeljskog odsustva doprinose smanjenoj učestalosti smrtnosti dece i niske porođajne težine (UNICEF *et al.*, 2018) i višim stopama dojenja i pokrivenosti imunizacijom (Nandi *et al.*, 2018; WHO & UNICEF, 2003; Heymann *et al.*, 2017). Konkretno, politike prilagođene porodicama koje podržavaju dojenje ključne su za zdravlje i dobrobit majke, zdravlje i razvoj odojčeta, kao i rodnu ravnopravnost na radnom mestu (UNICEF, 2019e; 2024b; Pannaraj *et al.*, 2017; Geddes & Prescott, 2013; Hassiotou *et al.*, 2013; Kerac *et al.*, 2011). Osim toga, one imaju pozitivan uticaj na početak dojenja, isključivost dojenja i njegovo trajanje (UNICEF, 2019e; Abou-ElWafa *et al.*, 2018; Rimes *et al.*, 2019; Navarro-Rosenblatt *et al.*, 2018; Steurer 2017; Sabin *et al.*, 2017). Takođe, napomenuto je da podrška dojenju za zaposlene majke dugoročno može da uštedi novac poslodavcima. Obezbeđivanje programa podrške dojenju i drugih programa na radnom mestu prilagođenih potrebama porodica (Tabela 6) pomaže u održavanju stabilne radne snage tako što smanjuje fluktuaciju zaposlenih. Stvaranje okruženja koje podržava dojenje na radnom mestu poboljšava reputaciju kompanije jer odražava njenu investiciju u dobrobit zaposlenih i njihovih porodica (UNICEF, 2019: e).¹¹⁷

¹¹⁷ Sprovođenje politika roditeljskog odsustva koje podržavaju praksu dojenja značajno se razlikuje u zavisnosti od vrste industrije. Industrijske grane i poslodavci koji nude više plate iskazali su veću podršku u tom smislu, dok žene zaposlene u uslužnim, proizvodnim i transportnim delatnostima uživaju najmanju podršku (UNICEF, 2019e). Pokazalo se da i drugi društveno složeni faktori povezani s nejednakošću u radnom okruženju negativno utiču na ishod dojenja. Reč je opasnim radnim uslovima, nedostatku autonomije na radnom mestu i različitim oblicima diskriminacije (Griswold *et al.*, 2018; Spitzmueller *et al.*, 2018).

Tabela 6 – Pregled ključnih kategorija politika na radnom mestu koje su prilagođene potrebama porodice

	Kategorija	Uticaj na decu	Primeri
VREME	Roditeljsko odsustvo (porodiljsko i očinsko)	Plaćeno porodiljsko odsustvo nije samo osnovno radno pravo već je i ključno za zdravlje i razvoj deteta. Plaćeno roditeljsko odsustvo je važno jer omogućava majkama da se oporave od porođaja i omogućava roditeljima da se prikladno brinu o novorođenčetu. Takođe bitno doprinosi podršci dojenju.	<ul style="list-style-type: none"> • Plaćeno porodiljsko odsustvo • Plaćeno očinsko odsustvo • Plaćeno roditeljsko odsustvo • Odsustvo u hitnim slučajevima • Odsustvo radi nege
	Pauze za laktaciju	Povratak na posao može biti velika prepreka optimalnim praksama dojenja. Pauze za laktaciju tokom radnog vremena predstavljaju važnu meru koja omogućava dojenje ili izmlazanje mleka na poslu.	<ul style="list-style-type: none"> • Pauze za dojenje tokom radnog vremena (npr., dve 30-minutne pauze tokom 8-časovnog radnog vremena)
	Fleksibilni radni uslovi	Fleksibilno radno vreme i radni uslovi prilagođeni porodici omogućavaju roditeljima da uspostave ravnotežu između posla i porodice. Daju im priliku da se posvete brizi o deci, što utiče na (rani) razvoj dece (npr., doprinosi sprečavanju prekida školovanja).	<ul style="list-style-type: none"> • Fleksibilno radno vreme (uključujući rad na daljinu, rad od kuće) • Manje radnih sati (npr., nepuno radno vreme) • Podela posla, rotacija
RESURSI	Zaštita radnog mesta i odsustvo diskriminacije	Sprečavanje diskriminacije i neosnovanog otpuštanja usled trudnoće i porodičnih obaveza ključno je za obezbeđivanje socijalne zaštite i zaštite prihoda roditelja, koji treba da podižu decu u uslovima ekonomske sigurnosti.	<ul style="list-style-type: none"> • Zaštita radnog mesta (npr., zaštita od otkaza) • Odsustvo diskriminacije (npr., nastavak rada pod istim uslovima) • Zabrana testiranja na trudnoću
	Uslovi za dojenje i šira podrška	Pored pauza tokom radnog vremena, okruženje koje podržava dojenje (u koje spadaju adekvatne prostorije) omogućava majkama da nastave sa isključivim ili komplementarnim dojenjem po povratku na posao.	<ul style="list-style-type: none"> • Adekvatan prostor i oprema za dojenje (uključujući izmlazanje i skladištenje mleka) • Okruženje koje podržava dojenje (npr., savetovanje za dojilje)
USLUGE	Podrška brizi o deci	Kvalitetna briga o deci je ključna za povratak majki na posao, održavanje ranog razvoja dece i sprečavanje zanemarivanja dece. Može biti važan faktor u sprečavanju ranog napuštanja školovanja, dok nedostatak priuštive i kvalitetne brige o deci može da izloži decu riziku od zlostavljanja dok su roditelji na poslu.	<ul style="list-style-type: none"> • Briga o deci uz podršku poslodavca (u prostorijama ili blizu prostorija firme) • Finansijska podrška/subvencije • Saradnja s javnim sektorom • Organizovan prevoz • Produženi boravak u školi • Podrška porodicama migrantskih radnika (npr., letnji kampovi)
	Mere zaštite zdravlja i bezbednosti trudnica i dojilja	Očuvanje zdravlja i bezbednosti trudnica i dojilja na poslu ključno je za zaštitu zdravlja majki i njihove dece (nerođene i novorođene). Tu mogu spadati skraćeno radno vreme, zaštita od teškog rada i sprečavanje izlaganja štetnim materijama.	<ul style="list-style-type: none"> • Politike i nadzorni sistemi koji štite trudnice i • dojlje od obavljanja poslova koji su teški i ugrožavaju zdravlje

Kategorija	Uticaj na decu	Primeri
		<ul style="list-style-type: none"> • Manje radnih sati i radnih obaveza • Zaštita od izlaganja štetnim materijama (npr., pesticidima)
Podsticanje pozitivnih roditeljskih praksi	Poslodavci imaju priliku da podignu svest i promovišu pozitivne roditeljske prakse među, npr., zaposlenima i klijentima, kao i u široj javnosti.	<ul style="list-style-type: none"> • Podrška kampanjama za podizanje svesti i informisanje (npr., o dojenju, ranom i predškolskom obrazovanju, učešću očeva)
Podrška zdravlju i ishrani majki	Programi za brigu o zdravlju i ishrani uz podršku poslodavca mogu doprineti sposobnosti majke da rodi i podigne zdravo dete, naročito u zemljama sa niskim pokazateljima zdravlja majki.	<ul style="list-style-type: none"> • Zdravstvene usluge na radnom mestu (npr., besplatni prenatalni i postnatalni pregledi) • Dostupnost dodataka ishrani • Kampanje za podizanje svesti i komunikaciju u službi razvoja
Sprečavanje seksualnog uznemiravanja	Seksualno uznemiravanje na radnom mestu je česta pojava i može da utiče ne samo na žrtve već i na njihove porodice. Posebni rizici postoje kad je reč o adolescentima i mladim radnicima.	<ul style="list-style-type: none"> • Politike i sprovođenje mera u cilju sprečavanja seksualnog uznemiravanja, zlostavljanja i diskriminacije na radnom mestu • Kampanje namenjene podizanju svesti i senzitivaciji
Aдекватne plate	Pristojne plate dovoljne da omoguće radnicima da izdržavaju svoje porodice znatno utiču na mogućnost roditelja da se adekvatno brinu o svojoj deci i obezbede dovoljan životni standard da bi deca odrastala u bezbednom i brižljivom okruženju.	<ul style="list-style-type: none"> • Minimalne plate koje se proračunavaju na osnovu potreba radnika i njihovih porodica • Osnovna plata koja obezbeđuje dovoljan prihod bez potrebe za prekovremenim radom • Određivanje plate bez diskriminacije na osnovu npr., roda ili migrantskog statusa
Politike lanca snabdevanja i nabavke	Poslodavci mogu da koriste svoj autoritet i uticaj na poslovne partnere u svom lancu snabdevanja kako bi promovisali politike prilagođene porodici na korist roditelja i staratelja.	<ul style="list-style-type: none"> • Uvođenje rešenja prilagođenih porodici u ključne standarde, politike i ugovore u lancu snabdevanja i izgradnju kapaciteta dobavljača

Ostale relevantne politike

Izvor: UNICEF (2019g: 2-3).

Uprkos poboljšanjima u domenu politika prilagođenih porodicama, „većina politika i dalje ima maternalistički fokus, koji služi jačanju rodne podele rada unutar domaćinstva i na radnom mestu” (UNICEF, 2019d: 5). Takođe, mnoge politike su strukturirane prema heteronormativnom modelu porodice, čime se previđa realnost različitih porodičnih struktura.

Imajući na umu prethodno navedene prednosti adekvatno osmišljenih politika prilagođenih porodici, ali i trenutne izazove u tom domenu, UNICEF (2019a, 2019d) se zalaže za sledeće:

- a) Ukupno plaćeno porodijsko i roditeljsko odsustvo trebalo bi da bude dovoljno dugo da omogući visokokvalitetnu negu odojčeta barem do uzrasta kada su dostupne pristupačne i kvalitetne (državne ili privatne) usluge brige o deci. To bi trebalo da bude najmanje šest meseci, a optimalno devet do 12 meseci. Takođe, „tamo gde to nije moguće, treba obezbediti minimum 18 sedmica plaćenog porodijskog odsustva (u skladu s trenutnim preporukama Međunarodne organizacije rada) i garantovati plaćene pauze za dojenje na poslu u trajanju od najmanje osam nedelja, s težnjom da se pauze obezbede sve dok dete ne napuni dve godine (u skladu s preporukama Svetske zdravstvene organizacije o trajanju dojenja)” (UNICEF, 2019a: 12).
- b) Potrebno je obezbediti plaćeno očinsko odsustvo odgovarajuće dužine, u cilju uspostavljanja i osnaživanja veze s odojčetom, kao i podržavanja zdravstvenog razvoja deteta i rodne ravnopravnosti. Naime, „dugo porodijsko bolovanje, bez srazmernog očinskog bolovanja, može da produbi rodne podele u poslovima staranja unutar doma” (UNICEF, 2019d: 3).
- c) Politike prilagođene porodici treba da budu inkluzivne i da pokrivaju različite oblike porodica i nestandardne radne situacije. Takođe treba da pruže adekvatnu finansijsku podršku, uključujući socijalna davanja poput porodičnog i dečjeg dodatka i poreskih olakšica. To može osigurati preraspodelu neplaćenih poslova staranja s porodica na tržište i državu, što bi bio ključan preduslov za ekonomsko osnaživanje žena.
- d) Potrebno je uspostaviti i aktivno promovisati fleksibilno i podržavajuće radno okruženje koje prioritizuje usklađivanje profesionalnih i porodičnih obaveza zaposlenih.
- e) Potrebno je raditi na prikupljanju podataka o izazovima u implementaciji plaćenog roditeljskog odsustva s kojima se suočavaju kako nacionalne vlade, tako i poslodavci. Naime, „ti podaci su neophodni za identifikaciju oblasti na koje bi trebalo usmeriti dopunske propise, resurse i edukaciju” (UNICEF, 2019a: 3).

Navedena inicijativa treba da bude praćena evidencijom podataka o korišćenju plaćenog roditeljskog odsustva, kako bi se uvidelo koje podgrupe potencijalno nailaze na poteškoće u korišćenju dostupnih mera, kao i koje barijere su najznačajnije u tom smislu. Te informacije predstavljaju vredan resurs i svojevrsan vodič za oblikovanje i određivanje prioriteta u kontekstu smanjenja prepreka pristupu plaćenom roditeljskom odsustvu.

Pojedini autori navode da UNICEF-ov skorašnji angažman u domenu politika prilagođenih porodici predstavlja svojevrsnu prekretnicu i odgovor na „*globalnu krizu staranja* i sve veći broj domaćinstava u kojima žena privređuje” (Razavi, 2020: 103). Takođe, navodi se da UNICEF-ov najveći potencijal za napredak leži u povezivanju prava dece s pravima žena u svom programskom radu. Iako taj domen nudi najveću mogućnost za strateški napredak, on je istovremeno suočen s najvećim birokratskim otporima (Razavi, 2020).

Umesto zaključka: izazovi u unapređenju teorijskih i metodoloških osnova istraživanja porodične politike

Posmatrana od formativne faze do danas, evolucija porodične politike svedoči o konceptualnom, metodološkom i funkcionalnom usložnjavanju, od inicijalno fragmentarnih mera ka kompleksnoj, visokostrukturisanoj programskoj celini koja adresira različite potrebe savremenih porodica. Iako inherentno povezana sa socijalnom i javnom politikom, porodična politika zadobija sve veću autonomiju i profilise se u tip politike sa specifičnom mrežom ciljeva i ishoda, regulatornim, distributivnim i razvojnim funkcijama i mehanizmima implementacije.

Uprkos navedenim tendencijama, savremena porodična politika suočava se s nekoliko teorijskih i metodoloških izazova. Jedan od istaknutijih izvora poteškoća jeste kontinuirana diverzifikacija porodičnih oblika i struktura (Saraceno, 2023). Današnje porodice obuhvataju širok spektar aranžmana, u koje spadaju "uobičajene" dvogeneracijske i višegeneracijske porodice, ali i kohabitacijske zajednice, dugine porodice, jednoroditeljske porodice, sjedinjene porodice (engl. *blended families*), porodice formirane posredstvom asistirane reprodukcije i putem usvojenja, kao i niz porodičnih oblika koji nastaju u susretu s dinamičnim uslovima života u savremenim društvima. U suštini, reč je o izazovu osmišljavanja inkluzivne porodične politike. Navedeno zahteva napuštanje heteronormativnog viđenja porodice (Van Lancker & Nieuwenhuis, 2020), budući da je istorijska usmerenost na nuklearnu, bračnu porodicu s biološkom decom sve manje relevantna za društvenu realnost. Uprkos povećanju broja i vidljivosti različitih porodičnih struktura, porodične politike često zaostaju s njihovom pravnom legitimizacijom. Usled toga, pravo na mere porodične politike može biti uslovljeno bračnim statusom ili biološkim srodstvom. Selektivnost mera

svedoči o inherentnoj podložnosti porodičnih politika instrumentalizaciji (Harding, 1996). U tom kontekstu, one mogu biti (i često jesu) političko sredstvo promocije vizije „adekvatne porodice” duž rodne i međugeneracijske ose.

Drugi izazov tiče se situacije favorizovanja određenih mera porodične politike nauštrb drugih, kao i njihove nekritičke evaluacije. Naime, na globalnom nivou, zapažaju se uvećani naponi u domenu implementacije politika namenjenih usklađivanju porodičnih i profesionalnih uloga i obaveza kroz mere poput roditeljskog odsustva. U razvijenim zemljama, to je dovelo do fundamentalnog preoblikovanja porodične politike „u indirektnu politiku tržišta rada” (Saraceno, 2023: 7). Iako su gorepomenute mere doživele najveći razvoj (Van Lancker & Nieuwenhuis, 2020), one često idu na štetu politike zaštite porodičnog dohotka (Saraceno, 2023). Naime, beneficije predviđene politikama namenjenim usklađivanju rada i porodice nesrazmerno više koriste porodicama sa srednjim i visokim prihodima (Saraceno, 2023). Njihov veći socijalni i ekonomski kapital omogućava im veću fleksibilnost i minimalizovanje karijernih rizika povezanih s porodijskim i roditeljskim odsustvom. Međutim, u zemljama sa rasprostranjenom neformalnom ekonomijom, socijalne nejednakosti postaju znatno izraženije. U tim uslovima, veliki deo radnika (posebno žena) ne uživa socijalna prava vezana za formalno zaposlenje, uključujući (ne)plaćeno majčinsko i porodijsko odsustvo (Figueira & Rossel, 2020), što uvećava njihov rizik od socijalne isključenosti. Čak i tamo gde je ostvarivanje tih prava omogućeno, niska stopa naknade zarade tokom odsustva čini mere neprivlačnim za roditelje s malim primanjima, koji ne mogu da priušte znatno umanjene porodičnog dohotka. Porodice u takvoj situaciji primorane su da se okrenu neformalnim aranžmanima nege (najčešće u vidu neplaćene nege od strane srodnika) (Van Lancker & Nieuwenhuis, 2020).

Osim toga, analiza i evaluacija porodičnih politika vrše se gotovo isključivo na osnovu formalnih regulativa i mera (u vidu novca, dobara/usluga i vremena). Ono što se zanemaruje jeste kako porodice tumače, koriste ili odbacuju te mere. Reč je o raskoraku između porodične politike „na papiru” i onoga što se dešava s politikom u neposrednoj (porodičnoj) praksi (Saraceno, 2023). Naime, nakon usvajanja, mere porodične politike ulaze u neposredan domen porodičnog života, gde se

filtriraju kroz socioekonomski, kulturološki, rodni, generacijski i individualni kontekst, nakon čega dolazi do *odluke* porodica da li će ih i na koji način koristiti. Analize koje se fokusiraju isključivo na formalne odredbe (poput dužine odsustva ili iznosa naknade) daju statičnu i idealizovanu sliku, pretpostavljajući da se mere koriste onako kako su zamišljene.¹¹⁸ Realnost je zapravo često suprotna, imajući u vidu da su porodice aktivni entiteti koji tumače i strateški koriste dostupne mere, na osnovu složenog porodičnog proračuna njihovih troškova i koristi (Neyer & Andersson, 2009). Ta zapostavljena linija istraživanja zahteva analizu motivacije, narativa i pregovora unutar porodica koji vode do odluke o (ne)korišćenju mera. Potrebno je istražiti i kako mere usmerene na porodicu utiču na nejednakosti u praksi (recimo, ko zaista provodi vreme s detetom i ko obavlja kućne poslove) i kako se politika transformiše unutar domaćinstva. Ukratko, fokusiranje na formalne odredbe stvara obmanjujuću sliku efikasnosti porodične politike. Istraživanje porodičnih praksi ima potencijal da otkrije stvarne barijere i distributivne nejednakosti koje porodična politika (uprkos dobrim namerama) održava ili stvara.

Sledeći izazov proističe iz ograničenja koncepta *režima* primenjenog na analizu porodičnih politika. Takav pristup i tipologije porodičnih politika koje iz njega proizilaze pojednostavljuju poređenja i ne uspevaju da iskažu složene obrasce podele odgovornosti, saradnje i posredovanja između države, tržišta i porodice (Saraceno, 2023). Naime, nije dovoljno fokusirati se na način na koji država pristupa regulaciji domena porodice. Potrebno je analizirati kako država formalno reguliše odgovornosti tržišta i trećeg sektora (civilnog društva), da li podržava kupovinu usluga na tržištu i kako uspostavlja partnerstva za pružanje usluga (Saraceno, 2023). Drugim rečima, potrebno je analizirati punu kompleksnost procesa regulacije, uključujući i način na koji država delegira, podstiče ili ignoriše

¹¹⁸ Na primer, u mnogim zemljama u kojima očevi imaju zakonsko pravo na plaćeno očinsko odsustvo, stopa njegovog korišćenja je niska. To se dešava jer je očevima formalno dozvoljeno da uzmu odsustvo, ali ih neformalno od toga odvraćaju pritisak poslodavca i strah od narušavanja karijere ili stigme da su „manje muškarci“ ako preuzmu ulogu primarnog negovatelja. U tom slučaju, socijalne norme nadjačavaju pravne norme. Čak i kada očevi koriste plaćeno očinsko odsustvo, istraživanja pokazuju da ga koriste kratko, jer je propisana naknada nedovoljna u poređenju s platom. Odluka o korišćenju odsustva svodi se na finansijsku kalkulaciju, a ne na rodnu ravnopravnost.

ulogu tržišta i trećeg sektora, jer ta interakcija suštinski određuje raspodelu socijalnih rizika i resursa.

Pritom, porodične politike su retko monolitne. One najčešće integrišu više ciljeva, poput podrške natalitetu, smanjenja dečjeg siromaštva, postizanja rodne ravnopravnosti i optimizacije učešća na tržištu rada (Ferragina & Seeleib-Kaiser, 2014; Daly & Borrell-Porta, 2016). Ta inherentno višestruka (i ponekad kontradiktorna) priroda ciljeva značajno otežava merenje ishoda porodičnih politika. Na primer, mere pronatalne porodične politike (dugo, plaćeno roditeljsko odsustvo dostupno isključivo majci) mogu biti efikasne u demografskom smislu, ali istovremeno podrivaju rodnu ravnopravnost i učešće žena na tržištu rada. Potrebno je unaprediti metodologiju kako bi se dobio adekvatan prikaz situacije u kojoj se jedni ciljevi porodične politike ostvaruju nauštrb drugih. Time bi se stekao uvid u to koje ciljeve porodična politika primarno ostvaruje, a koje potkopava.

Komparativna istraživanja porodičnih politika takođe karakterišu osobeni metodološki nedostaci (Saraceno, 2023). Naime, uporedni podaci često objedinjuju fundamentalno različite mere. Ekstremni primeri takve prakse jesu indikatori pokrivenosti uslugama brige o deci koji spajaju javne, subvencionisane privatne i potpuno privatne usluge, ne uzimajući u obzir razlike u njihovom kvalitetu ili priuštivosti. To stvara privid visoke pokrivenosti uslugama, uz ignorisanje ključnih razlika koje utiču na porodice, a koje se tiču: a) kvaliteta usluga, to jest, neujednačenih standarda u domenu usluga brige od deci; i b) priuštivosti usluga, jer iako su privatne usluge uključene u statistiku, one su često nedostupne porodicama s niskim i srednjim primanjima. Stoga, visoke stope pokrivenosti „na papiru“ zapravo maskiraju nejednakosti u pristupu kvalitetnim uslugama u praksi (Saraceno, 2023). Osim toga, neformalni aranžmani, koji su često ključni element podrške, kao i beneficije koje indirektno subvencionišu poslodavci (poreske olakšice), često nisu sistematski uključeni u zvanične indikatore ili komparativne skupove podataka. Stoga, potrebno je razviti indikatore koji bi, pored raspoloživosti, merili i kvalitet, priuštivost i socijalnu pravednost različitih mehanizama podrške porodicama (Sirén *et al.*, 2020; Van Lancker & Nieuwenhuis, 2020).

Prisutna je i metodološka praksa analiziranja samo jedne mere porodične politike (recimo, roditeljskog odsustva ili novčanih davanja), bez sagledavanja kumulativnog i interaktivnog efekta višestrukih mera (Saraceno, 2023). Na primer, analiza dugog roditeljskog odsustva u zemlji s visokom cenom i slabom dostupnošću vrtića iznedriće radikalno drugačije zaključke o efektima porodične politike na rodnu ravnopravnost i zaposlenost roditelja u odnosu na analizu kratkog odsustva u zemlji u kojoj su vrtići univerzalno dostupni i besplatni. U prvom slučaju, odsustvo služi kao zamena za nedostajuće usluge, što prisiljava majke da ostanu kod kuće. U drugom slučaju, odsustvo predstavlja stvarno pravo izbora.

Osoben metodološki izazov leži i u integraciji podataka o porodičnim politikama na različitim nivoima analize (Saraceno, 2023; Van Lancker & Nieuwenhuis, 2020). Naime, većina studija u domenu porodične politike ne uspeva da prikaže interakciju između različitih nivoa upravljanja (nadmacionalnog, nacionalnog i subnacionalnog), već polazi od nacionalne države kao jedinice analize. Takav pristup zanemaruje nadnacionalni uticaj (engl. *top-down*) (Jenson, 2020; White, 2020; Razavi, 2020). Mnoge nacionalne porodične politike predstavljaju direktne ili indirektno posledice nadnacionalnih akata (poput direktiva EU). Zato je veoma važno ukazati na način na koji nadnacionalni nalog modifikuje nacionalnu porodičnu politiku. Fokus na porodičnoj politici na nacionalnom nivou zanemaruje i subnacionalnu implementaciju (engl. *bottom-up*) (Engerman, 2020; Schober, 2020; Emery, 2020; Chung, 2020). Čak i kada se politike donose na nacionalnom nivou, njihova stvarna implementacija i finansiranje često zavise od lokalne samouprave (opština ili regionalnih vlasti). Na primer, donošenje odluka o izgradnji novih vrtića, ceni participacije ili sistemu subvencija za privatne vrtiće obično je u nadležnosti lokalnih vlasti. Porodice u različitim opštinama iste države mogu imati radikalno različit pristup javnim uslugama (poput vrtića), iako imaju formalno isto pravo po nacionalnom zakonu. Centralna vlast može nametnuti standarde, ali uskratiti lokalnim vlastima adekvatno finansiranje za njihovu implementaciju. Lokalni budžetski kapacitet stoga postaje faktor koji posredno određuje efikasnost nacionalne politike (Wolniewicz-Slomka, 2019). Relativna nerazvijenost istraživanja tog aspekta porodične politike proističe iz vanredne metodološke zahtevnosti. Naime, komparativne baze podataka retko sadrže budžetske i administrativne podatke i indikatore na nivou opština ili regija.

Suštinski posmatrano, sveobuhvatno sagledavanje porodične politike zahteva njeno posmatranje u vidu vertikalne mreže. Samo analizom dinamike prenosa, tumačenja i finansiranja između nadnacionalnog, nacionalnog i subnacionalnog nivoa može se steći celovita slika stvarnog funkcionisanja porodičnih politika.

Konačno, unapređenje konceptualnih i metodoloških alata porodične politike zahteva uvažavanje raznolikosti i dinamike savremenog porodičnog života, kritičko preispitivanje fokusa na odredbama nasuprot praksi i ulaganje u empirijski validnu metodologiju koja bi omogućila adekvatnije razumevanje složene interakcije između različitih aktera, neformalnih aranžmana i višestrukih nivoa upravljanja.

Literatura

- Aazami, S., Shamsuddin, K., & Akmal, S. (2018). Assessment of work–family conflict among women of the sandwich generation. *Journal of Adult Development, 25*(2), 135–140. <https://doi.org/10.1007/s10804-017-9276-7>
- Abou-ElWafa, H. S., & El-Gilany, A. (2018). Maternal work and exclusive breastfeeding in Mansoura, Egypt. *Family Practice, 36*(5), 568–572. <https://doi.org/10.1093/fampra/cmz120>
- Abrahamson, P. (2002). The welfare modelling business. *Social Policy and Administration, 33*(4), 394–415. <https://doi.org/10.1111/1467-9515.00160>
- Adams, G. A., King, L. A., & King, D. W. (1996). Relationships of job and family involvement, family social support, and work–family conflict with job and life satisfaction. *Journal of Applied Psychology, 81*(4), 411–420. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.81.4.411>
- Adema, W., Clarke, C., & Thévenon, O. (2020). Family policies and family outcomes in OECD countries. In R. Nieuwenhuis & W. N. Lancker (Eds), *The Palgrave handbook of family policy* (pp. 193–218). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_9
- Adema, W. (2012). Setting the scene: The mix of family policy objectives and packages across the OECD. *Children and Youth Services Review, 34*(3), 487–498. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2011.10.007>
- Adema, W., Del Carmen Huerta, M., Panzera, A., Thevenon, O., & Pearson, M. (2009). The OECD Family Database: Developing a cross-national tool for assessing family policies and outcomes. *Child Indicators Research, 2*(4), 437–460. <https://doi.org/10.1007/s12187-009-9044-8>
- Adema, W., Ali, N., & Thévenon, O. (2014). Changes in family policies and outcomes: Is there convergence? *OECD Social, Employment and Migration Working Papers, 157*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/5jz13wllxgzt-en>
- Al Ubaidi, B. (2017). Empty-nest syndrome: Pathway to construction or destruction. *Journal of Family Medicine and Disease Prevention, 3*(3). <https://doi.org/10.23937/2469-5793/1510064>
- Al-Haj, M. (1995). Kinship and modernization in developing societies: The emergence of instrumentalized kinship. *Journal of Comparative Family Studies, 26*(3), 311–328. <https://www.jstor.org/stable/41602409>
- Alio, A. P., Bond, M. J., Padilla, Y. C., Heidelbaugh, J. J., Lu, M., & Parker, W. J. (2011). Addressing policy barriers to paternal involvement during pregnancy. *Maternal and Child Health Journal, 15*(4), 425–430. <https://doi.org/10.1007/s10995-011-0781-1>
- Amin, M., Islam, A., & Sakhonchik, A. (2016). Does paternity leave matter for female employment in developing economies? Evidence from firm-level data. *Applied Economics Letters, 23*(16), 1145–1148. <https://doi.org/10.1080/13504851.2016.1139669>

- Andersen, S. H. (2018). Paternity leave and the motherhood penalty: New causal evidence. *Journal of Marriage and Family*, 80(5), 1125-1143. <https://doi.org/10.1111/jomf.12507>
- Anderson, K. M. (2015). *Social policy in the European Union*. Palgrave. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-49515-0>
- Andersson, C. (2015). A genealogy of serial monogamy: Shifting regulations of intimacy in twentieth-century Sweden. *Journal of Family History*, 40(2), 195-207. <https://doi.org/10.1177/0363199015569708>
- Aphek, E. (2002). Children of the information age: A reversal of roles. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 3(4), 1-7. <https://doi.org/10.1145/763919.763921>
- Apostolou, M., O, J., & Esposito, G. (2020). Singles' reasons for being single: Empirical evidence from an evolutionary perspective. *Frontiers in Psychology*, 11, 746. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00746>
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480. <http://doi.org/10.1037//0003-066X.55.5.469>
- Arts, W., & Gelissen, J. (2002). Three worlds of welfare capitalism or more? A state-of-the-art report. *Journal of European Social Policy*, 12(2), 137-158. <https://doi.org/10.1177/0952872002012002114>
- Badiani, F., & De Sousa, A. (2016). The empty nest syndrome: Critical clinical considerations. *Indian Journal of Mental Health*, 3(2), 135-142. <https://doi.org/10.30877/ijmh.3.2.2016.135-142>
- Baldwin, P. (1996). *Can we define a European welfare state model?* In B. Greve (Ed.), *Comparative welfare systems: The Scandinavian model in a period of change* (pp. 29-44). Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-349-24791-2_3
- Bambra, C. (2007). Defamilisation and welfare state regimes: a cluster analysis. *International Journal of Social Welfare*, 16(4), 326-338. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2397.2007.00486.x>
- Barroso, A., Parker, K., & Bennett, J. (2020). As millennials near 40, they're approaching family life differently than previous generations. *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/social-trends/2020/05/27/as-millennials-near-40-theyre-approaching-family-life-differently-than-previous-generations/>
- Baudin, T., De La Croix, D., & Gobbi, P. (2012). DINKs, DEWKs & Co: Marriage, fertility and childlessness in the United States. IRES Discussion Paper 2012-13. https://www.researchgate.net/publication/254401665_DINKs_DEWKs_Co_Marriage_Fertility_and_Childlessness_in_the_United_States
- Bauman, Z. (2009a). *Fluidni život*. Mediterran Publishing.
- Bauman, Z. (2009b). *Fluidna ljubav*. Mediterran Publishing.
- Bauman, Z. (2010). *Fluidni strah*. Mediterran Publishing.
- Beauparlant, E. T., Machia, L. V., & Oh, J. (2023). Committed to staying single: Adapting the investment model of commitment processes to study singlehood. *Personal Relationships*, 31 (1), 132-155. <https://doi.org/10.1111/pere.12524>
- Beck, U. (2007). *World at risk*. Polity Press.
- Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (1995). *The normal chaos of love*. Polity Press.

- Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization - Institutionalized individualism and its social and political consequences*. SAGE.
- Becker, G. (1960). An economic analysis of fertility. In G. B. Roberts (Ed.), *Demographic and economic change in developed countries* (pp. 209-240). Columbia University Press. <https://www.nber.org/books-and-chapters/demographic-and-economic-change-developed-countries/economic-analysis-fertility>
- Becker, G., Landes, E. M., & Michael, R. T. (1977). An economic analysis of marital instability. *Journal of Political Economy*, 85(6), 1141-1187. <https://doi.org/10.1086/260631>
- Bedwell, C. E. A. (1940). Family allowances. *Journal of Comparative Legislation and International Law*, 22(4), 199-202.
- Bek, U. (2001). *Rizično društvo*. Filip Višnjić.
- Beneria, L. (1981). Conceptualizing the labor force: The underestimation of women's economic activities. *The Journal of Development Studies*, 17(3), 10-28. <https://doi.org/10.1080/00220388108421795>
- Bengtson, V., Giarrusso, R., Mabry, J. B., & Silverstein, M. (2002). Solidarity, conflict, and ambivalence: Complementary or competing perspectives on intergenerational relationships? *Journal of Marriage and Family*, 64(3), 568-576. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2002.00568.x>
- Bengtson, V., & Roberts, R. (1991). Intergenerational solidarity in aging families: An example of formal theory construction. *Journal of Marriage and the Family*, 53(4), 856 - 870. <https://doi.org/10.2307/352993>
- Bennet, M., Beehr, T., & Ivanitskaya, L. (2017). Work-family conflict: differences across generations and life cycles. *Journal of Managerial Psychology*, 32(4), 314-332. <https://doi.org/10.1108/JMP-06-2016-0192>
- Berkup, S. B. (2014). Working with Generations X and Y in Generation Z period: Management of different generations in business life. *Mediterranean Journal of Social Science*, 5(19), 218-229. <http://dx.doi.org/10.5901/mjss.2014.v5n19p218>
- Bernardes, J. (1985). Family ideology: Identification and exploration. *The Sociological Review*, 33(2), 275-297. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1985.tb00806.x>
- Bernhardt J., Recksiedler, C., & Linberg, A. (2023). Work from home and parenting: Examining the role of work-family conflict and gender during the COVID-19 pandemic. *Journal of Social Issues*, 79(3), 935-970. <http://doi.org/10.1111/josi.12509>
- Berrigan, M. N., Schoppe-Sullivan, S. J., & Dush, C. M. K. (2021). Moving beyond access: Predictors of maternity and paternity leave duration in the United States. *Sex Roles: A Journal of Research*, 84(5-6), 271-284. <https://doi.org/10.1007/s11199-020-01165-7>
- Bilinović Rajačić, A. (2024). "Disperz" kinship. Assisted conception and new forms of reproductive normativity. *Anthropos*, 119(2), 527-534. <https://doi.org/10.5771/0257-9774-2024-2-527>
- Bilinović Rajačić, A., Zotović, M., Škorić, M., & Pele, K. K. (2018). Attitudes of infertile women in Serbia towards third-party reproduction. *TEME*, 18(4), 1107-1122. <https://doi.org/10.22190/TEME1804107B>
- Bilinović, A. (2013). Resursna teorija „porodične i bračne moći”. *Kultura polisa*, 10(22), 427-443. <https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/1279>

- Bilinović, A. (2016). *Uticaj asistirane reprodukcije na redefinisane socioloških pojmova porodice i roditeljstva* [doktorska disertacija]. Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Bilinović, A., & Čikić, J. (2020). Osnove porodične politike. *Kultura polisa*, 17(42), 573-582. <https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/193>
- Blagojević Hjuson, M. (2014). Transformacija roditeljstva: poluperiferijska perspektiva. *Sociologija*, 56(4), 383-402. <https://doi.org/10.2298/SOC1404383B>
- Boas, G. (1966). *The Cult of Childhood*. Warburg Institute.
- Bobić, M., & Vukelić, J. (2011). Deblokada „druge demografske tranzicije“? *Sociologija*, 53(2), 149-176. <https://doi.org/10.2298/SOC1102149B>
- Bogenschnieder, K. (2000). Has family policy come of age? A decade review of the state of U. S. family policy in the 1990s. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1136-1159. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01136.x>
- Bogenschnieder, K. (2011). *Family policy: Why we need it and how to communicate its value* [Paper presentation]. The United Nations Expert Group Meeting on Assessing Family Policies: Confronting Family Poverty and Social Exclusion & Ensuring Work Family Balance, New York. <https://www.un.org/esa/socdev/family/docs/egm11/Bogenschnieder-paper.pdf>
- Bogenschnieder, K., & Corbett, T. J. (2010). *Evidence-based policymaking: Insights from policy-minded researchers and research-minded policymakers*. Taylor and Francis Group. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BB02971588>
- Böger, T., Son, K., & Tonelli, S. (2022). Origins of family policy: Prerequisites or diffusion. In M. Windzio, I. Mossig, F. Besche-Truthe & H. Seitzer (Eds), *Networks and geographies of global social policy diffusion* (pp. 169-193). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-83403-6_7
- Bongyoga, V., & Risnawaty, W. (2021). The description of family quality of life in parents with empty nest syndrome. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 570, 911-916. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.210805.144>
- Bonoli, G., & Reber, F. (2010). The political economy of childcare in OECD countries: Explaining crossnational variation in spending and coverage rates. *European Journal of Political Research*, 49(1), 97-118. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2009.01884.x>
- Botti, S., & Iyengar, S. S. (2004). The psychological pleasure and pain of choosing: When people prefer choosing at the cost of subsequent outcome satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87(3), 312-326. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.87.3.312>
- Bougea, A., Despoti, A., & Vasilopoulos, E. (2019). Empty-nest-related psychosocial stress: Conceptual issues, future directions in economic crisis. *Psychiatriki*, 30(4), 329-338. <https://doi.org/10.22365/jpsych.2019.304.329>
- Bourdieu, P. (1996). On the family as a realized category. *Theory, Culture & Society*, 13(3), 19-26. <https://doi.org/10.1177/026327696013003002>
- Bowman, C. G. (2004). Legal treatment of cohabitation in the United States. *Law & Policy*, 26(1), 119-151. <https://doi.org/10.1111/j.0265-8240.2004.00165.x>
- Bray, J. H. (1994). What does a typical stepfamily look like? *The Family Journal*, 2(1), 66-69. <https://doi.org/10.1177/1066480794021015>

- Bryceson, D. F. (2022). Transnational families and neo-liberal globalisation: Past, present and future. *Nordic Journal of Migration Research*, 12(2), 120-138. <https://doi.org/10.33134/njmr.369>
- Burnette, J. (2021). Why we shouldn't measure women's labour force participation in pre-industrial countries. *Economic History of Developing Regions*, 36(3), 422-427. <https://doi.org/10.1080/20780389.2021.1929602>
- Bussemaker, J., & Kersbergen, K. (1994). Gender and welfare states: Some theoretical reflections. In D. Sainsbury (Ed.), *Gendering welfare states* (pp. 82-100). Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781446250518.n2>
- Byron, K. (2005). A meta-analytic review of work-family conflict and its antecedents. *Journal of Vocational Behavior*, 67(2), 169-198. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.08.009>
- Campbell, S. M., Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2017). Fuzzy but useful constructs: Making sense of the differences between generations. *Work, Ageing and Retirement*, 3(2), 130-139. <https://doi.org/10.1093/workar/wax001>
- Carlson, L., Oláh, L., & Hobson, B. (2017). *Policy recommendations: Changing families and sustainable societies: Policy contexts and diversity over the life course and across generations*. FamiliesAndSocieties Project Consortium. <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2017/06/WorkingPaper78.pdf>
- Castles, F. G., & Mitchell, D. (1991). *Three Worlds of Welfare Capitalism or Four?* Australian National University, Graduate Program in Social Policy, Discussion Paper No. 21. Public Policy Program.
- Causa, O., Soldani, E., Nguyen, M., & Tanaka, T. (2025). Labour shortages and labour market inequalities: Evidence and policy implications. In *OECD Economics Department Working Papers, 1832*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/14e62ec0-en>
- Charenkova, J. (2023). "Parenting my parents": Perspectives of adult children on assuming and remaining in the caregiver's role. *Frontiers in Public Health*, 11, 1059006. <http://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1059006>
- Chau, R. C. M., Yu, S. W. K., Foster, L., & Lau, M. K. W. (2017). Defamilisation mmeasures and women's labour force participation – A comparative study of twelve countries. *Journal of International and Comparative Social Policy*, 33(1), 73-86. <https://doi.org/10.1080/21699763.2017.1288157>
- Chau, R. C. M., Foster, L., & Yu, S. W. K. (2017). Defamilisation and leave policies – a comparative study of 14 East Asian and non-East Asian countries. *Journal of Asian Public Policy*, 10(3), 318-333. <https://doi.org/10.1080/17516234.2017.1322286>
- Chavda, K., & Nisarga, V. (2023). Single parenting: Impact on child's development. *Journal of Indian Association for Child and Adolescent Mental Health*, 19(1), 14-20. <https://doi.org/10.1177/09731342231179017>
- Chávez Rivera, M. E., Del Mar Fuentes Fuentes, M., & Ruiz-Jiménez, J. M. (2021). Challenging the context: mumpreneurship, copreneurship and sustainable thinking in the entrepreneurial process of women – a case study in Ecuador. *Academia Revista Latinoamericana de Administración*, 34(3), 368-398. <https://doi.org/10.1108/ARLA-07-2020-0172>
- Cheal, D. (1991). *Family and the state of theory*. University of Toronto Press.

- Cheng, X., & Zhang, L. (2021). Health service needs from a household perspective: An empirical study in rural empty nest households in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(2), 628. <https://doi.org/10.3390/ijerph19020628>
- Cherlin, A. (1983). Family policy: The conservative challenge and the progressive response. *Journal of Family Issues*, 4(3), 427-39. <https://doi.org/10.1177/019251383004003001>
- Cho, E. Y-N. (2014). Defamilization typology re-examined: Re-measuring the economic independence of women in welfare states. *Journal of European Social Policy*, 24(5), 442-454. <https://doi.org/10.1177/0958928714542734>
- Christopher, E. (2024). "It's a man's job": Doing gender and male gatekeeping in the division of household labor. *Journal of Family Issues*, 45(11), 2851-2874. <https://doi.org/10.1177/0192513X231224109>
- Chung, H. (2020). Company-level family policies: Who has access to it and what are some of its outcomes? In R. Nieuwenhuis & W. V. Lancker (Eds.), *The Palgrave handbook of family policy* (pp. 535-574). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_21
- Chung, H., & Tijdens, K. (2013). Working time flexibility components and working time regimes in Europe: Using company level data across 21 countries. *International Journal of Human Resource Management*, 24(7), 1418-1434. <https://doi.org/10.1080/09585192.2012.712544>
- Ciccia, R., & Bleijenbergh, I. (2014). After the male breadwinner model? Childcare services and the division of labor in European countries. *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society*, 21(1), 50-79. <https://doi.org/10.1093/sp/jxu002>
- Čikić, J. (2017a). Biološka reprodukcija porodičnih gazdinstava: iz perspektive ruralnog rodnog režima. *Sociologija*, 54(1), 102-123. <http://doi.org/10.2298/SOC1701102C>
- Čikić, J. (2017b). Ljubav u postmodernu doba – savremena potreba za intimnošću i njene posledice po brak i porodicu. *Sociološki godišnjak*, 12, 113-131. <http://doi.org/10.5937/SocGod17121130>
- Čikić, J., & Bilinović Rajačić, A. (2020). Porodične prakse u doba pandemije I vanrednog stanja – ženska perspektiva. *Sociološki pregled*, 54(3), 799-836. <https://doi.org/10.5937/socpreg54-27595>
- Čikić, J., & Bilinović Rajačić, A. (2021). Work-family conflict during the pandemic – Induced state of emergency in Serbia: The female perspective. *Polish Sociological Review*, 216, 553-570. <https://doi.org/10.26412/psr216.07>
- Čikić, J., & Bilinović Rajačić, A. (2023). Aktivno građanstvo seoskih žena – od (ne)pripadanja zajednici do (ne)formalne participacije. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 47(1-2), 223-241. <https://doi.org/10.19090/gff.v48i1-2.2342>
- Čikić, J., Bilinović Rajačić, A., & Tanasijević, J. (2025). Young people and cohabitation – experiences and attitudes. *SCIENCE International Journal*, 4(1), 179-185. <https://doi.org/10.35120/sciencej0401173d>
- Clarke, M. C., Koch, L. C., & Hill, E. J. (2004). The work-family interface: Differentiating balance and fit. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 33(2), 121-140. <https://doi.org/10.1177/1077727x04269610>

- Clawson, J., & Ganong, L. (2002). Adult stepchildren's obligations to older stepparents. *Journal of Family Nursing*, 8 (1), 50-72. <https://doi.org/10.1177/107484070200800104>
- Cloud, D. L. (1998). The rhetoric of "family values": Scapegoating, utopia, and the privatization of social responsibility. *Western Journal of Communication*, 62(4), 387-419. <https://doi.org/10.1080/10570319809374617>
- Cohan, C. L., & Kleinbaum S. (2002). Toward a greater understanding of the cohabitation effect: Premarital cohabitation and marital communication. *Journal of Marriage and Family*, 64(1), 180-192. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2002.00180.x>
- Coleman, M., & Ganong, L. (1987). Marital conflict in stepfamilies: Effects on children. *Youth and Society*, 19(2), 151-172. <https://doi.org/10.1177/0044118X87019002004>
- Connidis, I. A., & McMullin, J. A. (2002). Ambivalence, family ties, and doing sociology. *Journal of Marriage and the Family*, 64(3), 594-601. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2002.00594.x>
- Council of European Union. (2000). *Council Directive 2000/78/EC*. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/78/oj/eng>
- Craig, L., & Powell, A. (2018). Shares of housework between mothers, fathers and young people: Routine and non-routine housework, doing housework for oneself and others. *Social Indicators Research*, 136(1), 269-281. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1539-3>
- Crofts, J., Cuervo, H., Wyn, J., Woodman, D., Reade, J., Cahill, H., & Furlong, A. (2016). *Life patterns: comparing the generations*. The University of Melbourne, Youth Research Centre.
- Crompton, R. (1999). The decline of the male breadwinner: Explanations and interpretations. In R. Crompton (Ed), *Restructuring Gender Relations and Employment: The Decline of the Male Breadwinner* (pp. 1-25). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198294696.003.0001>
- Cruz, A. (2012). *Good practices and challenges on the Maternity Protection Convention, 2000 (No. 183) and the Workers with Family Responsibilities Convention, 1981 (No. 156): A comparative study*. International Labour Office, Bureau for Gender Equality. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40dgreports/%40gender/documents/publication/wcms_192554.pdf
- Cukrowska-Torzewska, E. (2017). Cross-country evidence on motherhood employment and wage gaps: The role of work-family policies and their interaction. *Social Politics*, 24(2), 178-222. <http://dx.doi.org/10.1093/sp/jxx004>
- Daatland, S. O., & Herlofson, K. (2003). "Lost solidarity" or "changed solidarity": a comparative European view of normative family solidarity. *Ageing & Society*, 23(5), 537-560. <http://doi.org/10.1017/S0144686X03001272>
- Daly, M. (1994). Comparing Welfare States: Towards a Gender Friendly Approach. In D. Sainsbury (Ed), *Gendering welfare states* (pp. 101-117). Sage Publication. <https://doi.org/10.4135/9781446250518.n7>
- Daly, M. (2005). Changing family life in Europe: Significance for state and society. *European Societies*, 3(3), 379-398. <https://doi.org/10.1080/14616690500194001>
- Daly, M. (2011). Shifts in family policy in the UK under new labour. *Journal of European Social Policy*, 20(5), 433-443. <https://doi.org/10.1177/0958928710380480>

- Daly, M. (2011). What adult worker model? A critical look at recent social policy reform in Europe from a gender and family perspective. *Social Politics*, 18(1), 1–23. <https://doi.org/10.1093/sp/jxr002>
- Daly, M. (2015). Family policy. In J. D. Wright (Ed.), *International encyclopedia of the social and behavioral sciences* (2nd ed., pp. 799–804). Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.75015-X>
- Daly, M. (2020). Conceptualizing and analysing family policy and how it is changing. In R. Nieuwenhuis & W. V. Lancker (Eds.), *The Palgrave handbook of family policy* (pp. 25–41). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_2
- Daly, M. (2022). The resilience of maternalism in European welfare states. *Contemporary Social Science* 17(4), 313–325. <https://doi.org/10.1080/21582041.2022.2061042>
- Daly, M., & Borrell-Porta, M. (2016). *The Oxford Family Policy Database: Conceptual framework and methodological report*. Department of Social Policy and Intervention, University of Oxford. <https://familypolicyox.web.ox.ac.uk/documentation#collapse389271>
- Daly, M., & Uzunalioglu, M. (2024) Analysing A selection of family policies from the perspective of resilience. *rEUsilience Working Paper Series*, 13. <https://doi.org/10.31235/osf.io/tgw2x>
- De Gobbi, M. S., Kühn, S., Heins, G., & Malikova, Z. (2025). Demographic change in Europe and Central Asia: Addressing the issue of a shrinking and ageing labour force. In *ILO eBooks*. <https://doi.org/10.54394/UTFG0314>
- De la Porte, C. (2018). EU social policy and national welfare state reform. In B. Greve (Ed.), *The Routledge handbook of the welfare state* (2nd ed., pp. 477–487). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315207049-42>
- De Leon Born, V., & Vasbø, K. B. (2024). “Doing authority”: Stories of parental authority across three generations. *Journal of Marriage and Family*, 87(1), 114–133. <https://doi.org/10.1111/jomf.13028>
- Deacon, B., & Kaasch, A. (2008). The OECD’s health and social policy: Neoliberal stalking horse or balancer of social and economic objectives? In R. Mahon & S. McBride (Eds.), *The OECD and transnational governance* (pp. 226–241). University of British Columbia Press. <https://doi.org/10.59962/9780774815567-014>
- DeMaris, A., & Rao, K. V. (1992). Premarital cohabitation and subsequent marital stability in the United States: A reassessment. *Journal of Marriage and Family*, 54(1), 178–190. <https://doi.org/10.2307/353285>
- Dempsey, J. J. (1981). *The family and public policy: The Issue of the 1980’s*. Brookes Publishing Co.
- Dennerstein, L., Dudley, E., & Guthrie, J. (2002). Empty nest or revolving door: A prospective study of women’s quality of life in midlife during the phase of children leaving and re-entering the home. *Psychological Medicine*, 32(3), 545–550. <https://doi.org/10.1017/s0033291701004810>
- DePaulo, B. M., & Morris, W. L. (2005). Singles in society and in science. *Psychological Inquiry*, 16(2-3), 57–83. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2005.9682918>
- Deranty, J., & Corbin, T. (2022). Artificial intelligence and work: a critical review of recent research from the social science. *AI & SOCIETY*, 39(2), 675–691. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4083455>

- Deutsch, F. (2001). Equally shared parenting. *Current Directions in Psychological Science*, 10(1), 25-28. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.00107>
- Dimock, M. (2019). Defining generations: Where Millennials end and Generation Z begins. *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/01/17/where-millennials-end-and-generation-z-begins/>
- Dolot, A. (2018). The characteristic of Generation Z. *E-mentor*, 74(2), 44-50. <https://doi.org/10.15219/em74.1351>
- Donath, O. (2015). Regretting motherhood: A sociopolitical analysis. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 40(2), 343-367. <https://doi.org/10.1086/678145>
- Duncan, S., & Phillips, M. (2011). People who live apart together (LATs): New family form or just a stage? *International Review of Sociology*, 21(3), 513-532. <https://doi.org/10.1080/03906701.2011.625660>
- Dunne, G. A. (2000). Opting into motherhood: Lesbians blurring the boundaries and transforming the meaning of parenthood and kinship. *Gender and Society*, 14(1), 11-35. <http://www.jstor.org/stable/190420>
- Dupont, S., Mikolajczak, M., & Roskam, I. (2022). The cult of the child: A critical examination of its consequences on parents, teachers and children. *Social Science*, 11(3), 141. <https://doi.org/10.3390/socsci11030141>
- Dush, C. M. K., Cohan, C.L., & Amato, P.R. (2003). The relationship between cohabitation and marital quality and stability: Change across cohorts? *Journal of Marriage and Family*, 65(3), 539-549. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2003.00539.x>
- EAPN (2023). *Praćenje siromaštva u Srbiji 2023: Fiskalna politika i siromaštvo*. https://www.eapn.eu/wp-content/uploads/2023/10/eapn-Poverty-Watch-Serbia-2023_SRB-5830.pdf
- Easterlin, R. A. (1975). An economic framework for fertility analysis. *Studies in Family Planning*, 6(3), 54-63. <https://doi.org/10.2307/1964934>
- Edwards, R., & Gillies, V. (2013). "Where are the parents?": Changing parenting responsibilities between the 1960s and 2010s. In C. Faircloth, D. Hoffman & L. Laynes (Eds.), *Parenting in Global Perspective: Negotiating Ideologies of Kinship, Self and Politics* (pp. 21-35). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203103906-11>
- EIGE. (2023). *Unpaid care: Around one third of women and men struggle to strike a work-life balance in the EU*. <https://eige.europa.eu/newsroom/news/unpaid-care-around-one-third-women-and-men-struggle-strike-work-life-balance-eu>
- Eisenberg, L. (1998). Is the Family Obsolete? *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 52(1), 33-46. <https://doi.org/10.2307/3824936>
- Elkins, Z. (2009). Constitutional networks. In M. Kahler (Ed.), *Networked politics: Agency, power, and governance* (pp. 43-63). Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/9780801458880-005>
- Elliott, K. (2015). Caring Masculinities: theorizing an emerging concept. *Men and Masculinities*, 19(3), 240-259. <https://doi.org/10.1177/1097184X15576203>
- Emery, T. (2020). Private childcare and employment options: The geography of the return to work for mothers in the Netherland. In R. Nieuwenhuis & W. Van Lancker (Eds), *The Palgrave handbook of family policy* (pp. 511-532). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_20

- Engerman, C. (2020). Breaking the liberal-market mold? Family policy variation across U.S. States and why it matters. In R. Nieuwenhuis & W. Van Lancker (Eds), *The Palgrave handbook of family policy*, (pp. 431–458), Palgrave Macmillan.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_17
- Erikson, T. (2003). *Tiranija trenutka*. Biblioteka XX vek.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (2007). *Family Formation and Family Dilemmas in Contemporary Europe*. Fundación BBVA.
- Eurofound. (2019). *Household composition and well-being*. Publications Office of the European Union. <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/household-composition-and-well-being>
- European Commission. (2005). *Communication from the Commission - Green Paper "Confronting demographic change: a new solidarity between the generations"*. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/green-paper-confronting-demographic-change-a-new-solidarity-between-the-generations.html>
- European Commission. (2006). *Communication from the Commission - "The demographic future of Europe - from challenge to opportunity"*. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/the-demographic-future-of-europe-from-challenge-to-opportunity.html>
- European Commission. (1989). *Communication from the Commission on family policies*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/ALL/?uri=CELEX:51989DC0363>
- European Commission. (1994). *The demographic situation of the European Union*. <https://aei.pitt.edu/5831/1/5831.pdf>
- EUROSTAT. (2025). *Euro indicators - Euro area unemployment at 6.2%* <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-euro-indicators/w/3-03062025-bp>
- Eydal, G. B., & Rostgaard, T. (2018). Introduction to the handbook of family policy. In G. B. Eydal & T. Rostgaard (Eds), *Handbook of family policy* (pp. 2-9). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781784719340.00007>
- Ferragina, E., & Seeleib-Kaiser, M. (2015). Determinants of a silent (r)evolution: Understanding the expansion of family policy in rich OECD countries. *Social Policy*, 22(1), 1-37. <https://doi.org/10.1093/sp/jxu027>
- Ferrarini, T. (2006). Families, states and labour markets: Institutions, causes and consequences of family policy in post-war welfare states. *Choice Reviews Online*, 44(6), 44-3385. <https://doi.org/10.5860/choice.44-3385>
- Filgueira, F., & Rossel, C. (2021). Family policies across the globe. In R. Nieuwenhuis & W. Van Lancker (Eds), *The Palgrave handbook of family policy* (pp- 219–248). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_10
- Finch, J. (2007). Displaying families. *Sociology*, 41(1), 65-81. <https://doi.org/10.1177/0038038507072284>
- Finch, N. (2021). Inclusive citizenship and degenderization: A comparison of state support in 22 European countries. *Social Policy Administration*, 55(7), 1124-1243. <https://doi.org/10.1111/spol.12716>
- Fineman, M. L. A. (1995). Masking dependency: The political role of family rhetoric. *Virginia Law Review*, 81(8), 2181-2215. <https://doi.org/10.2307/1073577>

- Firinci Orman, T. (2020). Adultization and blurring the boundaries of childhood in the late modern era. *Global Studies of Childhood*, 10(2), 106-119. <https://doi.org/10.1177/2043610619863069>
- First, R. (1981). *Seoska porodica dana – kontinuitet ili promjene*. Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- Fleckenstein, T. (2011). The politics of ideas in welfare state transformation: Christian democracy and the reform of family policy in Germany. *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society*, 18(4), 543-571. <https://doi.org/10.1093/sp/jxr022>
- Fleckenstein, T., & Seeleib-Kaiser, M. (2011). Business, skills and the welfare state: the political economy of employment-oriented family policy in Britain and Germany. *Journal of European Social Policy*, 21(2), 136-149. <https://doi.org/10.1177/0958928710380483>
- Fluchtmann, J., Van Veen, V., & Adema, W. (2023). Fertility, employment and family policy: A cross-country panel analysis. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*. <https://doi.org/10.1787/326844f0-en>
- Franklin, L., & Crombly, J. (2009). Everyday fear: Parenting and childhood in a culture of fear. In L. Franklin & R. Richardson (Eds.), *The many forms of fear, horror and terror* (pp.161-174). Brill. https://doi.org/10.1163/9781848880139_016
- Fraser, N. (1994). After the family wage: gender equity and the welfare state. *Political Theory*, 22(4), 591-618. <https://doi.org/10.1177/0090591794022004003>
- Furedi, F. (2002). *Culture of fear: Risk-taking and the morality of low expectation*. Continuum International Publishing Group. <https://doi.org/10.5040/9781474212427>
- Furstenberg, F. F. (2020). Kinship reconsidered: Research on a neglected topic. *Journal of Marriage and Family*, 82(1), 364-382. <https://doi.org/10.1111/jomf.12628>
- Furstenberg, F. F., Harris, L. E., Pesando, L. M., & Reed, M. N. (2020). Kinship practices among alternative family forms in Western industrialized societies. *Journal of Marriage and Family*, 82(5), 1403-1430. <https://doi.org/10.1111/jomf.12712>
- Fusco, A., & Islam, N. (2020). Household size and poverty. In J. G. Rodríguez & J. A. Bishop (Eds.), *Inequality, redistribution and mobility* (pp. 151-177). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S1049-258520200000028006>
- Garcia, R., & Tomlinson, J. (2021). Rethinking the domestic division of labour: Exploring change and continuity in the context of redundancy. *Sociology*, 55(2), 300-318. <https://doi.org/10.1177/0038038520947311>
- Garlen, J. C., & Sandlin, J. A. (2017). Happily (n)ever after: the cruel optimism of Disney's romantic ideal. *Feminist Media Studies*, 17(6), 957-971. <https://doi.org/10.1080/14680777.2017.1338305>
- Gassen, N. E. S. (2023). Global trends in cohabitation. In M. Daly, B. Pfau-Effinger, N. Gilbert & D. Besharov (Eds.), *The Oxford handbook of family policy over the life course* (pp. 349-366). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197518151.013.17>
- Gauthier, A., & Koops, J. C. (2018). The history of family policy research. In G. B. Eydal & T. Rostgaard (Eds), *Handbook of family policy* (pp. 11-23). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781784719340.00009>

- Gauthier, A. H. (1996). *The state and the family: A comparative analysis of family policies in industrialized countries*. Clarendon Press.
<https://doi.org/10.1093/oso/9780198288046.001.0001>
- Gauthier, A. H. (2002). Family policies in industrialized countries: Is there a convergence? *Population*, 3(57), 447-474. <https://doi.org/10.2307/3246635>
- Gauthier, A. H., & Koops, J. C. (2018). The history of family policy research. In: G. B. Eydal & T. Rostgaard (Eds.), *Handbook of family policy* (pp. 11-24). Edward Elgar.
<https://doi.org/10.4337/9781784719340.00009>
- Gauthier, A. H., & Gietel-Basten, S. (2025). Family policies in low fertility countries: Evidence and reflection. *Population and Development Review*, 51(1), 125-161.
<https://doi.org/10.1111/padr.12691>
- Gauthier, A. H. (2007). The impact of family policies on fertility in industrialized countries: A review of the literature. *Population Research and Policy Review*, 26(3), 323-346. <http://dx.doi.org/10.1007/s11113-007-9033-x>
- Geddes, D. T., & Prescott, S. L. (2013). Developmental origins of health and disease: The role of human milk in preventing disease in the 21st century. *Journal of Human Lactation*, 29(2), 123-127. <https://doi.org/10.1177/08903344124743>
- Geissler, B., & Pfau-Effinger, B. (2005). Change in European care arrangements. In B. Pfau-Effinger & B. Geissler (Eds.), *Care and social integration in European societies* (pp. 3-20). Policy Press. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781861346049.003.0001>
- George, A. S. (2023). The rise of DINKs: How childfree couples are reshaping economies. *Partners Universal International Research Journal*, 2(4), 95-111.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10425418>
- Giddens, A. (1992). *The transformation of intimacy*. Stanford University Press.
- Gidens, E. (2005). *Odbegli svet*. Stubovi kulture.
- Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Ekonomski fakultet.
- Giles-Sims, J. (1987). Parental role sharing between remarrieds and ex-spouses. *Youth and Society*, 19(2), 134-150. <https://doi.org/10.1177/0044118X87019002003>
- Giraud, C. (2023). Living apart together: 40 years of sociodemographic research on LAT relationships. *Population*, 78(1), 51-82. <https://muse.jhu.edu/article/903879>
- Giulio, P. D., Impicciatore, R., & Sironi, M. (2019). The changing pattern of cohabitation: A sequence analysis approach. *Demographic Research*, 40(42), 1211-1248.
<https://doi.org/10.4054/DemRes.2019.40.42>
- Glenn, N. D. (2005). *With this ring: A national survey on marriage in America*. National Fatherhood Organization. <https://www.fatherhood.org/with-this-ring-survey>
- Glenn, N. D. (1975). Psychological well-being in the post-parental stage: Some evidence from national surveys. *Journal of Marriage and Family*, 37(1), 105-110.
<https://doi.org/10.2307/351034>
- Gloor, J. L. P., Okimoto, T. G., & King, E. B. (2021). "Maybe baby?" The employment risk of potential parenthood. *Journal of Applied Social Psychology*, 52(8), 623-642.
<https://doi.org/10.1111/jasp.12799>
- Gofman, E. (2000). *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*. Geopoetika.
- Goodman, R., & Jinks, D. (2013). *Socializing states: Promoting human rights through international law*. Oxford University Press

- Gornick, J. C., & Meyers, M. K. (2003). *Families that work. Policies for reconciling parenthood and employment*. Russell Sage Foundation.
<http://www.jstor.org/stable/10.7758/9781610442510>
- Greeff, A., & Nolting, C. (2013). Resilience in families of children with developmental disabilities. *Families, Systems and Health*, 31(4), 396–405.
<https://doi.org/10.1037/a0035059>
- Greenhaus, J. H., & Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76–88. <https://doi.org/10.2307/258214>
- Greenhill, B. (2010). The company you keep: International socialization and the diffusion of human rights norms. *International Studies Quarterly*, 54(1), 127–145.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2478.2009.00580.x>
- Grinin, L., Grinin, A., & Korotayev, A. (2021). Global trends and forecasts of the 21st century. *World Futures*, 77(5), 335–370.
<https://doi.org/10.1080/02604027.2021.1949939>
- Griswold, M. K., Crawford, S. L., Perry, D. J., Person, S. D., Rosenberg, L., Cozier, Y. C., & Palmer, J. R. (2018). Experiences of racism and breastfeeding initiation and duration among first-time mothers of the black women's health study. *Journal of Racial and Ethnic Health Disparities*, 5(6), 1180–1191. <https://doi.org/10.1007/s40615-018-0465-2>
- Gubrium, J. F. (1975). Being single in old age. *The International Journal of Aging and Human Development*, 6(1), 29–41. <https://doi.org/10.2190/31lw-101q-0pwx-vv9j>
- Guo, J., & Gilbert, N. (2007). Welfare state regimes and family policy: a longitudinal analysis. *International Journal of Social Welfare*, 16(4), 307–313.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2397.2006.00480.x>
- Guyard-Nedelec, A. (2018). A legal maternal wall? No revolution in motherhood for women lawyers in England. *French Journal of British Studies*, 23(1), 1859.
<https://doi.org/10.4000/rfcb.1859>
- Hakovirta, M., & Mesiäislehto, M. (2022). Lone mothers and child support receipt in 21 European countries. *Journal of International and Comparative Social Policy*, 38(1), 36–56. <https://doi.org/10.1017/ics.2021.15>
- Hamilton, K. L. (2009). Low-income families: experiences and responses to consumer exclusion. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 29(9–10), 543–557.
<https://doi.org/10.1177/0038038511416146>
- Hanna, H. S. (1933). The international cost-of-living inquiry. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 166(1), 162–167.
<https://doi.org/10.1177/000271623316600123>
- Hantrais, L. (1995/2007). *Social Policy in European Union* (3rd edition). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-10658-2>
- Hantrais, L. (2004). *Family policy matters: responding to family change in Europe*. Policy Press. <https://doi.org/10.5860/choice.42-4331>
- Haralambos, M., & Holborn, M. (2002). *Sociologija: teme i perspektive*. Golden marketing.
- Harding, L. F. (1996). *Family, state and social policy*. Palgrave Macmillan.
<https://doi.org/10.1007/978-1-349-24377-8>
- Harvey, D. (1990). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Blackwell Publishers.

- Hassiotou, F., Geddes, D. T., & Hartmann, P. E. (2013). Cells in human milk: State of the science, *Journal of Human Lactation*, 29(2), 171–182.
<https://doi.org/10.1177/0890334413477242>
- Haung, Y., Hammer, L. B., Neal, M. B., & Perrin, N. A. (2004). The relationship between work to family conflict: A longitudinal study. *Journal of Family and Economic Issues*, 25(1), 79–100. <https://doi.org/10.1023/b:jeei.0000016724.76936.a1>
- Hawley, D. R., & DeHaan, L. (1996). Toward a definition of family resilience: Integrating life-span and family perspectives. *Family Process*, 35(3), 283–298.
<https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1996.00283.x>
- Haxhe, S. (2016). Parentification and related processes: Distinction and implications for clinical practice. *Journal of Family Psychotherapy*, 27(3), 185–199.
<https://doi.org/10.1080/08975353.2016.1199768>
- Heartfield, J. 2002. There is no masculinity crisis. *Genders*, 35.
<https://www.colorado.edu/gendersarchive1998-2013/2002/01/25/there-no-masculinity-crisis>
- Hegewisch, A., & Gornick, J. C. (2011). The impact of work-family policies on women's employment: a review of research from OECD countries. *Community, Work and Family* 14(2), 119–138. <https://doi.org/10.1080/13668803.2011.571395>
- Heise, F. (2012). "I'm a modern bride": On the relationship between marital hegemony, bridal fictions, and postfeminism. *M/C Journal*, 15(6).
<https://doi.org/10.5204/mcj.573>
- Henderson, A. (1949). The cost of children. Part I. *Population Studies*, 3(2), 130–150.
<https://doi.org/10.1080/00324728.1949.10416753>
- Henderson, A. (1950). The cost of children. Parts II and III. *Population Studies*, 4(3), 267–298. <https://doi.org/10.1080/00324728.1950.10416362>
- Hengstebeck, N. D., Helms, H. M., & Crosby, D. A. (2016). Family policies. In C. L. Shehan (Ed.), *The Wiley Blackwell encyclopedia of family studies* (pp. 748–754). Wiley-Blackwell.
<https://doi.org/10.1002/9781119085621.wbefs118>
- Heymann, J., Sprague, A. R., Nandi, A., Earle, A., Batra, P., Schickedanz, A., Chung, P. J., & Raub, A. (2017). Paid parental leave and family wellbeing in the sustainable development era, *Public Health Reviews*, 38(21). <https://doi.org/10.1186/s40985-017-0067-2>
- Hobson, B. (1994). Solo mothers, policy regimes and the logics of gender. In D. Sainsbury (Ed.), *Gendering welfare states* (pp. 170–187). Sage Publication.
<https://doi.org/10.4135/9781446250518.n11>
- Hočvar, A. (2014). Children in rainbow families. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(1), 85–104.
<https://doi.org/10.3935/ljsr.v21i1.8>
- Hodges, J. (2014). The role of the International Labour Organisation in balancing work and family in 21st century. *Journal of Industrial Relations*, 56(4), 566–576.
<https://doi.org/10.1177/0022185614528109>
- Hoffner, C. (1935). The compulsory payment of family allowances in Belgium, France and Italy. *International Labour Review*, 32(4). 463–491.
<https://researchrepository.ilo.org/esploro/outputs/journalArticle/The-compulsory-payment-of-family-allowances/995274774202676>

- Holmes, R., & Lowe, C. (2023). Strengthening inclusive social protection systems for displaced children and their families. UNICEF.
https://www.unicef.org/media/134556/file/Strengthening_inclusive_social_protection_systems_for_displaced_children_and_their_families.pdf
- Hook, J. L. (2010). Gender inequality in the welfare state: sex segregation in housework, 1965–2003. *American Journal of Sociology*, 115(5), 1480–1523.
<https://doi.org/10.1086/651384>
- Höppner, J. (2024). Beyond ideal and real types – methodological foundations of typologies in welfare state research. *Quality & Quantity*, 59, 571–586.
<https://doi.org/10.1007/s11135-024-01995-7>
- Howard, J. (2019). Artificial intelligence: Implications for the future of work. *American Journal of Industrial Medicine*, 62(11), 917–926. <https://doi.org/10.1002/ajim.23037>
- Hu, Y., & Coulter, R. (2025). Living apart together and older adults' mental health in the United Kingdom. *The Journal of Gerontology Series B*, 80(3).
<https://doi.org/10.1093/geronb/gbae192>
- Huber, J., & Spitze, G. (1980). Considering divorce: An expansion of Becker's theory of marital instability. *The American Journal of Sociology*, 86(1), 75–89.
<https://www.jstor.org/stable/2778852>
- Hudson, P., & Lee, W. R. (1990). *Women's work and the family economy in historical perspective*. Manchester University Press.
- Hughson, M. (2015). *Poluperiferija i rod: pobuna konteksta*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Humphries, J., & Sarasúa, C. (2012). Off the record: Reconstructing women's labor force participation in the European past. *Feminist Economics*, 18(4), 39–67.
<https://doi.org/10.1080/13545701.2012.746465>
- Hunter, S. C., Riggs, D. W., & Augoustinos, M. (2017). Hegemonic masculinity versus a caring masculinity: Implications for understanding primary caregiving fathers. *Social and Personality Psychology Compass*, 11(3), e12307
<https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/spc3.12307>
- Huntington, C. (2015). Family law and nonmarital families. *Family Court Review*, 53(2), 233–245. <https://doi.org/10.1111/fcre.12142>
- Ignjatović, S. (2009). Aktuelni problemi u istraživanju tranzicije u odraslost sa osvrtom na Srbiju. *Stanovništvo*, 47(1), 7–22. <https://doi.org/10.2298/STNV0901007I>
- ILO. (2012). *Effective protection for domestic workers: A guide to designing labour laws*.
<https://www.ilo.org/publications/effective-protection-domestic-workers-guide-designing-labour-laws>
- ILO. (2013a). *Domestic workers across the world: Global and regional statistics and the extent of legal protection*. <https://www.ilo.org/publications/domestic-workers-across-world-global-and-regional-statistics-and-extent-0>
- ILO. (2013b). "Meeting the needs of my family too": Maternity protection and work-family measures for domestic workers.
<https://researchrepository.ilo.org/esploro/outputs/encyclopediaEntry/Meeting-the-needs-of-my-family/995270593202676>

- ILO. (2014). *Maternity and paternity at work: Law and practice across the world*. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dco/mm/@publ/documents/publication/wcms_242615.pdf
- ILO. (2015a). *Domestic work voice and representation through organizing*. <https://www.ilo.org/publications/domestic-work-voice-and-representation-through-organizing>
- ILO. (2015b). *Labour inspection and other compliance mechanisms in the domestic work sector: Introductory guide*. <https://researchrepository.ilo.org/esploro/outputs/encyclopediaEntry/Labour-inspection-and-other-compliance-mechanisms/995373890802676>
- ILO. (2015c). *Making decent work a reality for migrant domestic workers*. <https://www.ilo.org/publications/making-decent-work-reality-migrant-domestic-workers>
- ILO. (2015d). *Social protection for children: Key policy trends and statistics. Paper 14*. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40ed_protect/%40soc_sec/documents/publication/wcms_366592.pdf
- ILO. (2016a). *Formalizing domestic work*. <https://www.ilo.org/publications/formalizing-domestic-work>
- ILO. (2016b). *Protecting migrant domestic workers: The international legal framework at a glance*. <https://www.ilo.org/resource/brief/protecting-migrant-domestic-workers-international-legal-framework>
- ILO. (2016c). *Social protection for domestic workers: Key policy trends and statistics*. <https://www.ilo.org/publications/social-protection-domestic-workers-key-policy-trends-and-statistics>
- ILO. (2016d). *Women at work, trends 2016*. <https://www.ilo.org/publications/major-publications/women-work-trends-2016>
- ILO. (2017a). *Implementation of international labour standards for domestic workers*. <https://www.ilo.org/publications/implementation-international-labour-standards-domestic-workers>
- ILO. (2018). *Care work and care jobs: For the future of decent work*. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40dgreports/%40dcomm/%40publ/documents/publication/wcms_633135.pdf
- ILO. (2019). *Work for a brighter future*. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40dgreports/%40cabinet/documents/publication/wcms_662410.pdf
- ILO. (2021a). *Extending social security to domestic workers: Lessons from international experience*. <https://researchrepository.ilo.org/esploro/outputs/encyclopediaEntry/Extending-social-security-to-domestic-workers/995219551802676>
- ILO. (2021b). *Extending social security coverage to workers in the informal economy*. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@soc_sec/documents/publication/wcms_749431.pdf
- ILO. (2022). *Care at work: Investing in care leave and services for a more gender equal world of work*. <https://www.ilo.org/publications/major-publications/care-work-investing-care-leave-and-services-more-gender-equal-world-work>

- ILO. (2023). *The benefits of investing in transformative childcare policy packages towards gender equality and social justice*. <https://www.ilo.org/resource/brief/benefits-investing-transformative-childcare-policy-packages-towards-gender>
- ILO. (2024a). *The impact of care responsibilities on women's labour force participation*. <https://www.ilo.org/publications/impact-care-responsibilities-women%25s-labour-force-participation>
- ILO. (2024b). *Unpaid care work prevents 708 million women from participating in the labour market*. <https://www.ilo.org/resource/news/unpaid-care-work-prevents-708-million-women-participating-labour-market>
- ILO & UNICEF. (2019). *Towards universal social protection for children: Achieving SDG 1.3*. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@soc_sec/documents/publication/wcms_669336.pdf
- ILO & UNICEF. (2023). *More than a billion reasons: The urgent need to build universal social protection for children*. https://www.unicef.org/media/135211/file/More_than_a_billion_reasons_The_urgent_need_to_build_universal_social_protection.pdf
- Iogansen, X., Malik, J. K., Lee, Y., & Circella, G. (2024). Change in work arrangement during the COVID-19 pandemic: A large shift to remote and hybrid work. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 25, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.trip.2023.100969>
- Iyengar, S. S., Wells, R. E., & Schwartz, B. (2006). Doing better but feeling worse: Looking for the "best" job undermines satisfaction. *Psychological Science*, 17(2), 143-150. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2006.01677.x>
- Jamieson, L. (1999). Intimacy Transformed? A Critical Look at the "Pure Relationship". *Sociology*, 33(3), 477-494. <https://doi.org/10.1177/S0038038599000310>
- Jang, S. J., Song, D., Baek, K., & Zippay, A. (2021). Double child and elder care responsibilities and emotional exhaustion of an older sandwiched generation: The mediating effect of self-care. *International Social Work*, 64(4), 611-624. <https://doi.org/10.1177/0020872819833425>
- Jenson, J. (2017). Developing and spreading a social investment perspective: The World Bank and the OECD compared. In A. Hemerijck (Ed.), *The uses of social investment* (pp. 207-215). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198790488.003.0018>
- Jenson, J. (2020). Beyond the national: How the EU, OECD, and World Bank do family policy. In R. Nieuwenhuis & W. N. Lancker (Eds), *The Palgrave handbook of family policy* (pp. 45-68). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_3
- Juschka, D. (2008). Disney and fundamentalism: The fetishization of the family and the production of American family values. *Culture and Religion*, 2(1), 21-39. <https://doi.org/10.1080/01438300108567161>
- Kahn, J. R., García-Manglano, J., & Bianchi, S. M. (2014). The motherhood penalty at midlife: Long-term effects of children on women's careers. *Journal of Marriage and Family*, 76(1), 56-72. <http://doi.org/10.1111/jomf.12086>
- Kamerman, S. B., & Kahn, A. J. (1978). Families and the idea of family policy. In S. B. Kamerman & A. J. Kahn (eds.), *Family policy: Government and families in fourteen countries* (pp. 1-16). Columbia University Press.

- Karna, W., Stefaniuk, I., & Saadati, N. (2023). Changing perceptions of marriage and family life among Millennials. *Journal of Psychosociological Research in Family and Culture*, 1(4), 35-41. <https://doi.org/10.61838/kman.jpffc.1.4.6>
- Kasearua, K., & Kutsar, D. (2010). Patterns behind unmarried cohabitation trends in Europe. *European Societies*, 13(2), 307-325. <http://dx.doi.org/10.1080/14616696.2010.493586>
- Katz, L. (2021). Tearing down the maternal wall in the legal profession: a perspective inspired by difference feminism. *The Georgetown Journal of Gender and the Law*, 22(1), 213-250.
- Kelly, E. L., Moen, P., & Tranby, E. (2011). Changing workplaces to reduce work-family conflict schedule control in a white-collar organization. *American Sociological Review* 76(2), 265-290. <https://doi.org/10.1177/0003122411400056>
- Kerac, M., Blencowe, H., Grijalva-Eternod, C., McGrath, M., Shoham, J., Cole, T. J., & Seal, A. (2011). Prevalence of wasting among under 6-month-old infants in developing countries and implications of new case definitions using WHO growth standards: A secondary data analysis. *Archives of Disease in Childhood*, 96(11), 1008-1013. <https://doi.org/10.1136/adc.2010.191882>
- Khatir, M. A., Modanloo, M., Dadgari, A., Yeganer, L. T., & Khoddam, H. (2024). Empty nest syndrome: a concept analysis. *Journal of Education and Health Promotion*, 13(1), 269. <https://doi.org/10.4103/jehp.jehp.874.23>
- Kleven, H., Landais, C., & Sjøgaard, J. (2019). Children and gender inequality: Evidence from Denmark. *American Economic Journal: Applied Economics*, 11(4), 181-209. <https://doi.org/10.1257/app.20180010>
- Kline, G. H., Stanley, S. M., Markman, H. J., Olmos-Gallo, P. A., St Peters, M., Whitton, S. W., & Prado, L. M. (2004). Timing Is everything: Pre-engagement cohabitation and increased risk for poor marital outcomes. *Journal of Family Psychology*, 18(2), 311-318. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.18.2.311>
- Knijjn, T., & Kremer, M. (1997). Gender and the caring dimension of welfare states: toward inclusive citizenship. *Social Politics* 4(3), 328-361. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.sp.a034270>
- Kolpashnikova, K., & Kan, M. (2021). Gender gap in housework time: How much do individual resources actually matter? *The Social Science Journal* 11(3), 1-19. <https://doi.org/10.1080/03623319.2021.1997079>
- Komp-Leukkunen, K. (2021). Breadwinner models revisited: How a couple's combined work histories influence the retirement transition. *Social Politics*, 28(2), 335-358. <https://doi.org/10.1093/sp/jxz008>
- Korpi, W. (2000). Faces of inequality: gender, class, and patterns of inequalities in different types of welfare states. *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society* 7(2), 127-191. <https://doi.org/10.1093/sp/7.2.127>
- Korpi, W. (2001). Class, gender and inequality: the role of welfare state. In M. Kohli & M. Novak (Eds.), *Will Europe work? Integration, employment and the social order* (pp. 52-73). Routledge.
- Korpi, W., & Palme, J. (1998). The paradox of redistribution and strategies of equality: Welfare state institutions, inequality, and poverty in the Western countries. *American Sociological Review*, 63(5), 661. <https://doi.org/10.2307/2657333>

- Kotsadam, A., & Finseraas, H. (2011). The state intervenes in the battle of the sexes: Causal effects of paternity leave. *Social Science Research* 40(6), 1611-1622. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2011.06.011>
- Kramer, S. (2019). U.S. has world's highest rate of children living in single-parent households. *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/12/12/u-s-children-more-likely-than-children-in-other-countries-to-live-with-just-one-parent/>
- Kreiner, G. E., Hollensbe, E. C., & Sheep, M. L. (2009). Balancing borders and bridges: Negotiating the work-home interface via boundary work tactics. *Academy of Management Journal* 52(4), 704–730. <https://doi.org/10.5465/amj.2009.43669916>
- Kremer, M. (2007). *How Welfare States Care: culture, gender and parenting in Europe*. Amsterdam University Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt46mvjz>
- Kříčková, L. (2003). Same-sex families' rights and the European Union: Incompatible or promising relationship? *International Journal of Law, Policy and the Family*, 37(1). <https://doi.org/10.1093/lawfam/ebad001>
- Kröger, T. (2009, August 20-22). *Dedomestication and childcare policy: A comparison of care service provisions of fifteen welfare states* (Conference session). ISA RC19 Conference Social Policies: Local Experiments, Travelling Ideas, Université de Montréal, Montréal, Quebec, Canada. http://www.cccg.umontreal.ca/rc19/PDF/Kroeger-T_Rc192009.pdf
- Kröger, T. (2011). Defamilisation, dedomestication and care policy: Comparing childcare service provisions of welfare states. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 31(7/8), 424–440. <https://doi.org/10.1108/01443331111149860>
- Kurowska, A. (2018). (De)familialization and (de)genderization—competing or complementary perspectives in comparative policy analysis? *Social Policy Administration*, 52(1), 29–49. <https://doi.org/10.1111/spol.12272>
- Kyle, K. (2001). The use and “abuse” of family in policy matters. *Sociological Practice: A Journal of Clinical and Applied Sociology*, 3(3), 205-219. <https://www.jstor.org/stable/43735803>
- Land, H. (1980). The family wage. *Feminist Review*, 6(1), 55–77. <https://doi.org/10.1057/fr.1980.19>
- Lansford, J. E., Ceballo, R., Abby, A., & Stewart, A. J. (2001). Does family structure matter? A comparison of adoptive, two- parent biological, single- mother, stepfather, and stepmother households. *Journal of Marriage and Family*, 63(3), 840–851. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00840.x>
- Laš, K. (1986). *Narcistička kultura*. Naprijed.
- Laurence, J., Russell, H., & Smyth, E. (2024). *Housing, Health and Happiness: How Inadequate Housing Shapes Child and Parental Wellbeing*. Economic and Social Research Institute in Dublin. <https://doi.org/10.26504/rs183>
- Lecerf, M. (2016). *Poverty in the European Union: the crisis and its aftermath*. European Parliamentary Research Service. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA\(2016\)579099](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA(2016)579099)
- Leitner, S. (2003). Varieties of familialism: The caring function of the family in comparative perspective. *European Societies*, 5(4), 353-375. <https://doi.org/10.1080/1461669032000127642>

- Leitner, S., & Lessenich, S. (2007). (In)dependence as dependent variable: Conceptualizing and measuring "de-familization". In J. Clasen & N. A. Siegel (Eds.), *Investigating welfare state change: The dependent variable problem in comparative analysis* (pp. 244-260). Edward Elgar.
<http://dx.doi.org/10.4337/9781847206916.00022>
- Lemon, J. (1992). The crisis of masculinity and the renegotiation of power. *Communication: South African Journal for Communication Theory and Research*, 18(2), 16-30. <https://doi.org/10.1080/02500169208537709>
- Lendon, J. P., Silverstein, M., & Giarrusso, R. (2014). Ambivalence in older parent-adult child relationships: Mixed feelings, mixed measures. *Journal of Marriage and Family*, 76(2), 272-284. <http://doi.org/10.1111/jomf.12101>
- Lesthaeghe, R. (2010). The unfolding story of the Second Demographic Transition. *Population and Development Review*, 36(2), 211-251. <http://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>
- Lesthaeghe, R., & Neels, K. (2002). From the First to the Second Demographic Transition: An interpretation of the spatial continuity of demographic innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population*, 18(4), 325-360. <http://dx.doi.org/10.1023/A:1021125800070>
- Levin, I. (2004). Living apart together: A new family form. *Current Sociology*, 52(2), 223-240. <https://doi.org/10.1177/0011392104041809>
- Levin, I., & Trost, J. (1999). Living apart together. *Community, Work and Family*, 2(3), 279-294. <https://doi.org/10.1080/13668809908412186>
- Levinger, G. (1965). Marital cohesiveness and dissolution: An integrative review. *Journal of Marriage and Family*, 27(1), 19-28. <https://doi.org/10.2307/349801>
- Lewis, J. (1992). Gender and the development of welfare regimes. *Journal of European Social Policy*, 2(3), 159-173. <https://doi.org/10.1177/095892879200200301>
- Lewis, J. (1997). Gender and welfare regimes: Further thoughts. *Social Politics*, 4(2), 160-177. <https://doi.org/10.1093/sp/4.2.160>
- Lewis, J. (2001). The decline of the male breadwinner model: Implications for work and care. *Social Politics*, 8(2), 152-169. <https://doi.org/10.1093/sp/8.2.152>
- Lewis, J., & Giullari, S. (2005). The adult worker model family, gender equality and care: The search for new policy principles and the possibilities and problems of a capabilities approach. *Economy and Society*, 34(1), 76-104. <https://doi.org/10.1080/0308514042000329342>
- Lewis, P., Rumens, N., & Simpson, R. (2022). Postfeminism, hybrid mumpreneur identities and the reproduction of masculine entrepreneurship. *International Small Business Journal*, 40(1), 68-89. <https://doi.org/10.1177/02662426211013791>
- Lichter, D. T., & Qian, Z. (2008). Serial cohabitation and the marital life course. *Journal of Marriage and Family*, 70(4), 861-878. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2008.00532.x>
- Lietz, C. A., Julien-Chinn, F. J., Geiger, J. M., & Piel, M. H. (2016). Cultivating resilience in families who foster: Understanding how families cope and adapt over time. *Family Process*, 55(4), 660-672. <https://doi.org/10.1111/famp.12239>
- Lindsay J. M. (2000). An ambiguous commitment: Moving into a cohabiting relationship. *Journal of Family Studies*, 6(1), 120-134. <https://doi.org/10.5172/jfs.6.1.120>

- Lister, R. (1990). Women, economic dependency and citizenship. *Journal of Social Policy*, 19(4), 445–467. <https://doi.org/10.1017/S0047279400018250>
- Lister, R. (1994). "She Has Other Duties": Women, citizenship and social Security. In S. Baldwin & J. Falkingham (Eds.), *Social security and social change: New challenges to the Beveridge model* (pp. 31–44). Harvester Wheatsheaf.
- Liu, J., Zhu, Y., Serapio, M., & Cavusgil, S. T. (2019). The new generation of millennial entrepreneurs: A review and call for research. *International Business Review*, 28(5), 101581. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2019.05.001>
- Lohmann, H. (2011). *Assessing family policies in a comparative perspective* (Paper presentation). The United Nations Expert Group Meeting on Assessing Family Policies: Confronting Family Poverty and Social Exclusion & Ensuring Work Family Balance, New York. <https://www.un.org/esa/socdev/family/docs/egm11/Lohmann-paper.pdf>
- Lohmann, H., & Zagel, H. (2018). Comparing family policies: Approaches, methods and databases. In T. Rostgaard & G. B. Eydal (Eds.), *Handbook of child and family policy* (pp. 48–65). Edward Elgar. <https://doi.org/10.4337/9781784719340.00012>
- Lohmann, H., & Zagel, H. (2016). Family policy in comparative perspective: the concepts and measurement of familization and defamilization. *Journal of European Social Policy*, 26(1), 48–65. <https://doi.org/10.1177/0958928715621712%0A>
- Lohmann, H., Peter, F. H., Rostgaard, T., & Spiess, C. K. (2009). Towards a framework for assessing family policies in the EU. In *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, 88. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/223883627348>
- Lowenthal, M. F., & Chiriboga, D. (1972). Transition to the empty nest. Crisis, challenge, or relief? *Archives of General Psychiatry*, 26(1), 8–14. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1972.01750190010003>
- Lucifora, C., Meurs, D., & Villar, E. (2020). The "mommy track" in the workplace. Evidence from a large French firm. *Labour Economics*, 72, 102035. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2021.102035>
- Luknar, I. (2023). Sociokulturna konceptualizacija straha. *Srpska politička misao*, 79(1), 143–161. <https://www.ips.ac.rs/assets/pdf/SPM-79-7.pdf>
- Lüscher, K., & Pillemer, K. (1998). Intergenerational ambivalence: a new approach to the study of parent-child relations in later life. *Journal of Marriage and the Family*, 60(2), 413–25. <https://doi.org/10.2307/353858>
- MacDermid, S. M. (2010). Family risk and resilience in the context of war and terrorism. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 537–556. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00717.x>
- Mahon, R. (2019). Broadening the social investment agenda: The OECD, the World Bank and inclusive growth. *Global Social Policy*, 19(1-2), 121–138. <https://doi.org/10.1177/1468018119826404>
- Malgesini, G., Cesarini-Sforza, L., & Babović, M. (2017). *Gender and poverty in Europe*. EAPN briefing note. <https://www.eapn.eu/wp-content/uploads/2018/03/EAPN-2017-EAPN-Briefing-Gender-and-Poverty-final.pdf>
- Mannheim, K. (1952/1928). The problem of generations. In P. Kecskemeti (Ed.), *Essays on the sociology of knowledge* (pp. 276–322). Routledge. <https://marcuse.faculty.history.ucsb.edu/classes/201/articles/27MannheimGenerations.pdf>

- Manning, W. D., & Smock, P. J. (2005). Measuring and modeling cohabitation: New perspectives from qualitative data. *Journal of Marriage and Family*, 67(4), 989–1002. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2005.00189.x>
- Marković, A. (2021). *Ideološko-politička orijentacija prekarijata u Srbiji* (doktorska disertacija). Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.
- Markus, H. R., & Schwartz, B. (2010). Does choice mean freedom and well-being? *Journal of Consumer Research*, 37(2), 344–355. <https://doi.org/10.1086/651242>
- Martin, E., Dahlin, M., Ocampo, C., Reich, S. M., & Cabrera, N. (2023). How new mothers' and fathers' allocation of tasks relate to their coparenting relationship. *Journal of Family Issues*, 45(11), 2711–2732. <https://doi.org/10.1177/0192513X231211460>
- Mason, K. O., Czajka, J. L., & Arbet, S. (1976). Change in U.S. women's sex-role attitudes, 1964–1974. *American Sociological Review*, 41(4), 573–596. <https://doi.org/10.2307/2094837>
- Mathieu, S. (2016). From the defamilialization to the demotherization of care work. *Social Politics International Studies in Gender State & Society*, 23(4), 576–591. <https://doi.org/10.1093/sp/jxw006>
- McCubbin, H. I., & McCubbin, M. A. (1988). Typologies of resilient families: Emerging roles of social class and ethnicity. *Family Relations*, 37(3), 247–254. <https://doi.org/10.2307/584557>
- McCubbin, H. I., & Patterson, J. M. (1983). The family stress process: The Double ABCX model of adjustment and adaptation. *Marriage and Family Review*, 6(1– 2), 7– 37. https://doi.org/10.1300/j002v06n01_02
- McDonald, G. W. (1977). Family power: Reflection and direction. *The Pacific Sociological Review*, 20(4), 607–621. <https://doi.org/10.2307/1388718>
- McGregor, S. L. T. (2020). *Conceptualizing family well-being*. McGregor Consulting Group. https://consultmgregor.com/documents/publications/conceptualizing_family_wellbeing.pdf
- McLaughlin, E., & Glendinning, C. (1994). Paying for care in Europe: Is there a feminist approach? In L. Hantrais & S. Mangen (Eds.), *Family policy and the welfare of women, cross-national research papers* (pp. 52–69). European Research Centre.
- Metcalfe, B. D., & Afanassieva, M. (2005). Gender work and equal opportunities in central and eastern Europe. *Women in Management Review*, 20(6), 397–411. <https://doi.org/10.1108/09649420510616791>
- Meyer, J. W., Boli, J., Thomas, G. M., & Ramirez, F. O. (1997). World society and the nation-state. *American Journal of Sociology*, 103(1), 144–181. <https://doi.org/10.1086/231174>
- Michoń, P. (2008). Familisation and defamilisation policy in 22 European countries. *Economic and Business Review*, 8(1), 34–54. <https://doi.org/10.18559/ebrev.2008.1.543>
- Miguel, B. E., Gandasegui, V. D., & Garcia, M. T. S. (2019). Family Policy Index: a tool for policy makers to increase the effectiveness of family policies. *Social Indicators Research*, 142(1), 387–409. <https://doi.org/10.1007/s11205-018-1920-5>
- Miletić-Stepanović, V. (2011). *Proširena porodica u Srbiji*. Čigoja – Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Milić, A. (2001). *Sociologija porodice*. Čigoja.

- Miller, T. (2018). Paternal and maternal gatekeeping? Choreographing care. *Sociologica*, 12(3), 25–35. <https://doi.org/10.6092/issn.1971-8853/9083>
- Mills, M. (2014). Globalisation and family life. In A. Abela & J. Walker (Eds.), *Contemporary issues in family studies - Global perspectives on partnerships, parenting and support in a changing world* (pp. 249-261). John Wiley and Sons Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781118320990.ch17>
- Mitchell, B. A. (2016). Empty nest. In C. L. Shehan (Ed.), *Encyclopedia of family studies*. Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119085621.wbefs008>
- Mitrović, K. (2022). Antropološko istraživanje odrastanja i „produžene mladosti“: „proživeti“ mladost u Srbiji. *Stanovništvo*, 60(2), 89–106. <https://doi.org/10.2298/STNV2202089M>
- Moore, M. R., & Stambolis-Ruhstorfer, M. (2013). LGBT sexuality and families at the start of the twenty-first century. *Annual Review of Sociology*, 39(1), 491-507. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071312-145643>
- Morgan, D. 2006. The Crisis in Masculinity. In K. Davis, M. Evans & J. Lorber (Eds.), *Handbook of gender and women's studies* (pp. 109-123). SAGE.
- Morgan, D. (2011a). *Rethinking Family Practices*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230304680>
- Morgan, D. (2011b). Locating “family practices”. *Sociological Research Online*, 16(4), 174–182. <https://doi.org/10.5153/sro.2535>
- Morgan, K. J. (2025). The politics of childcare. *Annual Review of Political Science*, 28, 75–93. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-040623-113403>
- Mršević, Z. (2008). Istopolne zajednice i deca. *Stanovništvo*, 1, 23-47. <https://doi.org/10.2298/STNV0901023M>
- Mulder, C. (2013). Family dynamics and housing: Conceptual issues and empirical findings. *Demographic Research*, 29(14), 355-378. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2013.29.14>
- Murthy, S. P., & Kumar, K. S. P. (2005). The psychological condition of DINK couples in the 21st century: An interdisciplinary, global, and statistical analysis. *International Journal of Creative Research Thoughts*, 13(8), a971-a982. <https://www.ijcrt.org/papers/IJCRT2508108.pdf>
- Nandi, A., Jahagirdar, D., Dimitris, M. C., Labrecque, J. A., Strumpf, E. C., Kaufman, J. S., Vincent, I., Atabay, E., Harper, S., Earle, A., & Heymann, S. J. (2018). The impact of parental and medical leave policies on socioeconomic and health outcomes in OECD countries: A systematic review of the literature, *The Milbank Quarterly*, 96(3), 434-471. <https://doi.org/10.1111/1468-0009.12340>
- Navarro-Rosenblatt, D., & Garmendia, M. L. (2018). Maternity leave and its impact on breastfeeding: A review of the literature. *Breastfeeding Medicine*, 13(9), 589–597. <https://doi.org/10.1089/bfm.2018.0132>
- Nelson, M., & Stephens, J. D. (2013). The service transition and women’s employment. In A. Wren (Ed), *The political economy of the service transition* (pp. 148-166). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199657285.003.0004>

- Neyer, G. (2005). Family policies in Western Europe: Fertility policies at the intersection of gender, employment and care policies. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 34(1), 91-102. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-60923>
- Neyer, G., & Andersson, G. (2008). Consequences of family policies on childbearing behavior: Effects or artifacts? *Population and Development Review*, 34(4), 699-724. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2008.00246.x>
- Ng, E., Julià, M., Muntaner, C., & O'Campo, P. (2017). Family support policies and child outcomes: a realistic-scoping review. *Community, Work and Family*, 20(3), 292-306. <https://doi.org/10.1080/13668803.2016.1262328>
- Nieuwenhuis, R., & Van Lancker, W. N. (2020). Introduction: A multilevel perspective on family policy. In R. Nieuwenhuis & W. N. Lancker (Eds.), *The Palgrave handbook of family policy* (pp. 3-24). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_1
- O'Connor, J. S. (1993). Gender, class and citizenship in the comparative analysis of welfare state regimes: Theoretical and methodological issues. *British Journal of Sociology*, 44(3), 501-518. <https://doi.org/10.2307/591814>
- O'Malley, L., & Prothero, A. (2006). Consuming families: marketing, consumption and the role of families in the twenty-first century. *Journal of Marketing Management*, 22(9), 899-905. <http://doi.org/10.1362/026725706778935583>
- O'Reilly, A. (2010). Maternal wall. In A. O'Reilly (Ed.), *Encyclopedia of motherhood* (729-729). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781412979276.n383>
- OECD. (1997). *Beyond 2000: The new social policy agenda*. OECD Publishing. [https://one.oecd.org/document/OCDE/GD\(97\)66/en/pdf](https://one.oecd.org/document/OCDE/GD(97)66/en/pdf)
- OECD. (1998). *The caring world: An analysis*. OECD Publishing. [https://one.oecd.org/document/DEELSA/ELSA/MIN\(98\)3/ANN/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DEELSA/ELSA/MIN(98)3/ANN/en/pdf)
- OECD. (2006). *Starting strong II. Early childhood education and care*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/2006/09/starting-strong-ii_g1gh7238.html
- OECD. (2007). *Babies and bosses: Reconciling work and family life: A synthesis of findings for OECD countries*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264032477-en>
- OECD. (2011). *Doing better for families*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/2011/04/doing-better-for-families_g1g12dd6.html
- OECD. (2012). *The Future of families to 2030*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2011/12/the-future-of-families-to-2030_g1g1458c/9789264168367-en.pdf
- OECD. (2022). *Household spending*. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/en/data/indicators/household-spending.html>
- OECD. (2024). *SF1.2 Children in families*. OECD Family Database. https://webfs.oecd.org/els-com/Family_Database/SF_1_2_Children_in_families.pdf
- OECD. (2025). *The cost of raising children across evolving family structures - New estimates and policy challenges*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/06/the-cost-of-raising-children-across-evolving-family-structures_ab70a433/6550982c-en.pdf

- Okimoto, J. D., & Stegall, P. J. (1989). *Boomerang kids: how to live with adult children who return home*. Pocket Books.
- Ooms, T. (1984). The necessity of a family perspective. *Journal of Family Issues*, 5(2), 160-181. <https://doi.org/10.1177/019251384005002002>
- Ooms, T. (1990). Families and government: Implementing a family perspective in public policy. *Social Thought*, 16(2), 61-78. <https://doi.org/10.1080/15426432.1990.10383701>
- Ooms, T. (2019). The evolution of family policy: Lessons learned, challenges, and hopes for the future. *Journal of Family Theory and Review*, 11(1), 18-38. <https://doi.org/10.1111/jftr.12316>
- Orloff, A. S. (1993). Gender and the social rights of citizenship: The comparative analysis of gender relations and welfare states. *American Sociological Review*, 58(3), 308-328. <https://doi.org/10.2307/2095903>
- Orloff A. S. (2006). *From maternalism to "employment for all"*. In J. D. Levy (Ed.), *The state after statism: New state activities in the age of liberalization* (pp. 230-270). Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv22jnt4g.11>
- Paltasingh, T., & Lingam, L. (2014). "Production" and "reproduction" in feminism: Ideas, perspectives and concepts. *IIM Kozhikode Society & Management Review*, 3(1), 45-53. <https://doi.org/10.1177/2277975214523665>
- Pampel, F. C., & Adams, P. (1992). The effects of demographic change and political structure on family allowance expenditures. *Social Service Review*, 66(4), 525-546. <https://doi.org/10.1086/603946>
- Pampel, F. C., & Williamson, J. B. (1988). Welfare spending in advanced industrial democracies, 1950-1980. *American Journal of Sociology*, 93(6), 1424-1456. <https://doi.org/10.1086/228906>
- Pannaraj, P. S., Li, F., Cerini, C., Bender, J. M., Yang, S., Rollie, A., Adisetiyo, H., Zabih, S., Lincez, P. J., Bittinger, K., Bailey, A., Bushman, F. D., Sleasman, J. W., & Aldrovandi, G. M. (2017). Association between breast milk bacterial communities and establishment and development of the infant gut microbiome, *JAMA Pediatrics*, 171(7), 647-654. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2017.0378>
- Pantelić, M., & Burgund, A. (2013). Programi podrške porodici i deci u Evropskoj uniji. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 7(9), 177-191. <https://rfpn.fpn.bg.ac.rs/bitstream/id/257/412.pdf>
- Parsons, T., & Bales, R. F. (1955). *Family: Socialization and Interaction Process*. The Free Press. <https://doi.org/10.4324/9781315824307>
- Patterson, J. (2002). Integrating family resilience and family stress theory. *Journal of Marriage and Family*, 64(2), 349-360. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2002.00349.x>
- Penn, H. (2004). *Childcare and early childhood development programmes and policies: Their relationship to eradicating child poverty*. Childhood Poverty Research and Policy Center. https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a08cbbed915d622c00152b/CHIP_Rep8.pdf
- Perišić, N. (2008). Socijalna država – evolucija jedne ideje. *Sociologija*, 50(2), 207-224. <https://doi.org/10.2298/SOC0802207P>

- Perišić, N. (2016). *Socijalna sigurnost: pojmovi i programi*. Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka. https://hdl.handle.net/21.15107/rcub_rfpn_845
- Perović, M. (2024). Postsocijalistička restauracija kapitalizma, deindustrijalizacija i prekarizacija rada: slučaj Srbije. *Sociologija*, 64(3), 367-388. <https://doi.org/10.2298/SOC2403367P>
- Petrović, D., & Pejković, K. (2021). Internet kao bračni posrednik: novi obrasci uspostavljanja emotivnihi bračnih veza u XXI veku. *CM Communication and Media*, 16(50), 227-251. <http://doi.org/10.5937/cm16-34482>
- Petrović, M. (2004). *Sociologija stanovanja*. Institut za sociološka istraivanja Filozofskog fakulteta u Beogradu. <https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/04/Mina-Petrovic-Sociologija-stanovanja.pdf>
- Petrović, M. (2018). *Socijalna izopštenost mladih u ruralnim zajednicama* (doktorska disertacija). Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/10923>
- Pfau-Effinger, B. (2005). Welfare state policies and the development of care arrangements. *European Societies*, 7(2), 321-347. <https://doi.org/10.1080/14616690500083592>
- Pfau-Efinger, B. (2004). Socio-historical paths of male breadwinner model – an explanation of cross-national differences. *The British Journal of Sociology*, 55(3), 377-399. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2004.00025.x>
- Pi Ferrer, L., Selvam, R. M., & Cavallotti, R. (2025). Resilience through a multisystemic perspective: Analyzing individual, family, and community systems. *Current Psychology*, 44(8), 7651–7664. <https://doi.org/10.1007/s12144-025-07462-2>
- Postman, N. (1995). *The Disappearance of Childhood*. Vintage Books.
- Pranawati, R., Somantri, G. R., & Ruwaida, I. (2025). Living apart together: Study on migrant family resilience. *Journal of Humanities and Social Science Studies*, 7(3), 78-92. <https://doi.org/10.32996/jhsss.2025.7.3.8>
- Preston, S. (1984). Children and the elderly: divergent paths for America's dependents. *Demography*, 21(4), 435-457. <https://doi.org/10.2307/2060909>
- Probert, R. (2009). Cohabitation: Current legal solutions. *Current Legal Problems*, 62(1), 316-345. <https://doi.org/10.1093/clp/62.1.316>
- Pryor, J. (2014). Marriage and divorce in the Western world. In: A. Abela & J. Walker (Eds.), *Contemporary issues in family studies: Global perspectives on partnerships, parenting and support in a changing world* (pp. 45-58). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118320990.ch4>
- Purcell, D., MacArthur, K. R., & Samblanet, S. (2010). Gender and the glass ceiling at work. *Sociology Compass*, 4(9), 705-717. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2010.00304.x>
- Rantanen, J., Muchiri, F., & Lehtinen, S. (2020). Decent work, ILO's response to the globalization of working life: Basic concepts and global implementation with special reference to occupational health. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(10), 3351. <https://doi.org/10.3390/ijerph17103351>

- Rapp, S., Thévenon, O. (2025). Parenting on a budget: The cost of raising children in changing family configurations and its policy implications. *OECD Papers on Well-being and Inequalities*, 36. OECD Publishing.
https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/06/parenting-on-a-budget_1f2504ea/bd0b594e-en.pdf
- Rault, W., & Régnier-Loilier, A. (2019). Continued cohabitation after the decision to separate: "Living Together Apart" in France. *Journal of Marriage and Family*, 82(3), 1073-1088. <https://doi.org/10.1111/jomf.12613>
- Razavi, S. (2020). What does the UN have to say about family policy? Reflections on the ILO, UNICEF, and UN Women. In R. Nieuwenhuis & W. N. Lancker (Eds.), *The Palgrave handbook of family policy* (pp. 87-115). Palgrave Macmillan.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_5
- Razavi, S., Orton, I., Behrendt, C., Tessier, L., Wodsak, V., Ramaswamy, K., & Machiels, A. (2024). Making social protection work for gender equality: What does it look like? How do we get there? In *ILO eBooks*. <https://doi.org/10.54394/QQTE9840>
- Renner, T. (2009). Neke teškoće pri definisanju pojma porodice. U A. Milić i S. Tomanović (prir.), *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi* (str. 29-41). Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Rhoades, G. K., Stanley, M. S., & Markman, H. J. (2009a). Couples' reasons for cohabitation: Association with individual well-being and relationship quality. *Journal of Family Issues*, 30(2), 233-258. <https://doi.org/10.1177/0192513X08324388>
- Rhoades, G. K., Stanley, M. S., & Markman, H. J. (2009b). Working with cohabitation in relationship education and therapy. *Journal of Couple and Relationship Therapy*, 8(2), 95-112. <https://doi.org/10.1080/15332690902813794>
- Rhoades, G. K., Stanley, M. S., & Markman, H. J. (2009c). The pre-engagement cohabitation effect: A replication and extension of previous findings. *Journal of Family Psychology* 23(1), 107-111. <https://doi.org/10.1037/a0014358>
- Rimes, K. A., De Oliveira, M. I. C., & Boccolini, C. S. (2019). Maternity Leave and Exclusive Breastfeeding. *Revista De Saude Publica*, 53(10). <https://doi.org/10.11606/s1518-8787.2019053000244>
- Roets, A., Schwartz, B., & Guan, Y. (2012). The tyranny of choice: a cross-cultural investigation of maximizing-satisficing effects on well-being. *Judgment and Decision Making*, 7(6), 689-704. <https://doi.org/10.1017/s1930297500003247>
- Rosa, H. (2013). *Social acceleration: A new theory of modernity*. Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/rosa14834>
- Roseneil, S. (2006). On not living with a partner: Unpicking coupledness and cohabitation. *Sociological Research Online*, 11(3), 111-124. <https://doi.org/10.5153/sro.1413>
- Ross, G. (2001). Europe: An actor without a role. In J. Jenson & M. Sineau (Eds.), *Who cares? Women's work, childcare and welfare state redesign* (pp. 177-213). University of Toronto Press. <https://doi.org/10.3138/9781442683389-008>
- Rotkirch, A. (2020). The wish for a child. *Vienna Yearbook of Population Research*, 18, 49-61. <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2020.deb05>
- Rudinesko, E. (2012). *Porodica u rasulu*. Akademska knjiga.
- Ruso, Ž. Ž. (1762/1989). *Emil ili o vaspitanju*. Estetika.

- Ryan, M. K., & Haslam, S. A. (2005). The glass cliff: Evidence that women are over-represented in precarious leadership positions. *British Journal of Management*, 16(2), 81-90. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2005.00433.x>
- Ryznar, M., & Štepić-Sporek, A. (2023). The legal framework of cohabitation: Toward greater recognition. In M. Daly et al. (Eds.), *The Oxford handbook of family policy over the life course* (pp. 462-476). Oxford Policy Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197518151.013.22>
- RZS. (2008). *Dva veka razvoja Srbije – statistički pregled*. <https://pod2.stat.gov.rs/objavljenepublikacije/g2008/pdf/g20082002.pdf>
- RZS. (2014-2019). *Demografska statistika*. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/pdf/G202014017.pdf>
- RZS. (2024a). *Žene i muškarci u Republici Srbiji*. <https://www.stat.gov.rs/sr-cyrl/publikacije/publication/?p=15601>
- RZS. (2024b). *Korišćenje vremena u Republici Srbiji, 2021/2022*. <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/statisticalrelease/?p=13924>
- RZS. (2025). *Siromaštvo i socijalna nejednakost, 2024*. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2025/Html/G20251164.html>
- RZS. (2025). *Tržište rada – anketa o radnoj snazi, I kvartal 2025*. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2025/Html/G20251137.html>
- Sabin, A., Manzur, F., & Adil, S. (2017). Exclusive breastfeeding practices in working women of Pakistan: A cross-sectional study. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 33(5), 1148-1155. <https://doi.org/10.12669/pjms.335.12827>
- Sainsbury, D. (1996). *Gender equality and welfare states*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511520921>
- Salecl, R. 2014. *Tiranija izbora*. Arhipelag.
- Samtleben, C., & Müller, K. (2022). Care and careers: Gender (in)equality in unpaid care, housework and employment. *Research in Social Stratification and Mobility*, 77: 100659. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2021.100659>
- Saraceno, C. (1997). Family change, family policies and the restructuring of welfare. In OECD (Ed.), *Family, market and community. Equity and efficiency in social policy*. Social Policy Studies, 21, 81-100.
- Saraceno, C. (2011). Family policies. Concepts, goals and instruments. *Carlo Alberto Notebooks*, 230, 1-19. <https://www.carloalberto.org/wp-content/uploads/2018/11/no.230.pdf>
- Saraceno, C. (2015). A critical look to the social investment approach from a gender perspective. *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society*, 22(2), 257-269. <https://doi.org/10.1093/sp/jxv008>
- Saraceno, C. (2023). Challenges in family policy research. *Families, Relationships and Societies*, 20(10), 103-115. <https://doi.org/10.1332/204674321X16709439226598>
- Saraceno, C. and W. Keck (2010). Can we identify intergenerational policy regimes in Europe? *European Societies* 12 (5): 675-696. <https://doi.org/10.1080/14616696.2010.483006>
- Saraceno, C., & Keck, W. (2011). Towards an integrated approach for the analysis of gender equity in policies supporting paid work and care responsibilities. *Demographic Research*, 25(11), 371-406. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2011.25.11>

- Sardon, J-P. (2000). Recent changes in the demographic situation of the developed countries. *Population*, 55(4-5), 729-764. https://www.persee.fr/doc/pop_0032-4663_2000_num_55_4_18503
- Sawyer, S. M., Azzopardi, P. S., Wickremarathne, D., & Patton, G. C. (2018). The age of adolescence. *Lancet Child & Adolescent Health*, 2(3), 223-228. [http://doi.org/10.1016/S2352-4642\(18\)30022-1](http://doi.org/10.1016/S2352-4642(18)30022-1)
- Saxonberg, S. (2013). From defamilialization to degenderization: Toward a new welfare typology. *Social Policy and Administration*, 47(1), 26-49. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9515.2012.00836.x>
- Sayer, L. C. (2005). Gender, time and inequality: Trends in women's and men's paid work, unpaid work and free time. *Social Forces*, 84(1), 285-303. <https://doi.org/10.1353/sof.2005.0126>
- Scanzoni, J., & Polonko, K. (1980). A conceptual approach to explicit marital negotiation. *Journal of Marriage and Family*, 42(1), 31-44. <https://doi.org/10.2307/351931>
- Scheibehenne, B., Greifeneder, R., & Todd, P. M. (2009). What moderates the too-much-choice effect? *Psychology and Marketing*, 26(3), 229-253. <https://doi.org/10.1002/mar.20271>
- Scherger, S. (2012). *Concepts of generation and their empirical application: from social formations to narratives – a critical appraisal and some suggestions*. The University of Manchester, Centre for Research on Socio-Cultural Change. <https://hummedia.manchester.ac.uk/institutes/cresc/workingpapers/wp117.pdf>.
- Schneider, N. F. (2011). Family and parenthood in contemporary Europe: Sociological considerations and their political implications. *Family Science*, 1(3-4), 134-143. <https://doi.org/10.1080/19424620.2010.570009>
- Schober, P. S. (2014). Parental leave and domestic work of mothers and fathers: a longitudinal study of two reforms in West Germany. *Journal of Social Policy*, 43(2), 351-372. <https://doi.org/10.1017/S0047279413000809>
- Schober, P. S. (2020). Going regional: Local childcare provision and parental work-care choices in Germany. In R. Nieuwenhuis & W. Van Lancker (Eds), *The Palgrave handbook of family policy* (pp. 485-510). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_19
- Schwartz, B. (2000). Self-determination: the tyranny of freedom. *American Psychologist*, 55(1), 79-88. <https://doi.org/10.1037/0003-066x.55.1.79>
- Schwartz, B., Ward, A., Monterosso, J., Lyubomirsky, S., White, K., & Lehman, D. R. (2002). Maximizing versus satisficing: Happiness is a matter of choice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(5), 1178-1197. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.83.5.1178>
- Seedat, S., & Rondon, M. (2021). Women's wellbeing and the burden of unpaid work. *BMJ*, 374, n1972. <https://doi.org/10.1136/bmj.n1972>
- Sepúlveda Carmona, M. (2017). *A contemporary view of "family" in international human rights law and implications for the sustainable development goals (SDGS)*. UN Women. <https://doi.org/10.18356/fa8ae033-en>

- Serapioni, M. (2023). *Towards greater family policy integration across Europe: Overcoming sectoral fragmentation in supporting families with young children*. European Observatory on Family Policy. <https://coface-eu.org/report-of-the-european-observatory-on-family-policy-towards-greater-family-policy-integration-across-europe/>
- Serapioni, M. (2025). *Childcare gap in the European Union: A 2025 overview*. European Observatory on Family Policy. <https://coface-eu.org/factsheet-on-childcare-gap-in-the-european-union/>
- Settles, B. H. (2023). What is a family? Issues in defining family. In P. Sturmey (Ed.), *Violence in families: Integrating research into practice* (pp. 3–30). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-31549-7_1
- Shaffer, P. (2008). New thinking on poverty: Implications for globalisation and poverty reduction strategies. *Real-world Economic Review*, 47(3), 192-231. https://www.un.org/esa/desa/papers/2008/wp65_2008.pdf
- Sharma, R. (2013). The family and family structure classification redefined for the current times. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 2(4), 306-310. <https://doi.org/10.4103/2249-4863.123774>
- Sheffield, R. (2025). Cohabitation is popular, but it's still no replacement for marriage. *Institute for Family Studies*. <https://ifstudies.org/blog/cohabitation-is-popular-but-its-still-no-replacement-for-marriage>
- Shpakovskaya, L., & Chernova, Z. (2016). The professionalization of parenthood: Between common sense and expert knowledge. *The Journal of Social Policy Studies*, 14(4), 521-534. <https://jsps.hse.ru/article/view/3249/2817>
- Siaroff, A. (1994). Work, welfare and gender equality: A new typology. In D. Sainsbury (Ed.), *Gendering welfare states* (pp. 82-100). Sage Publication. <https://doi.org/10.4135/9781446250518.n6>
- Siegel, M. D. (2013). The future of family. *Civil Rights Law Journal*, 23(2), 177-199. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2185625
- Simmons, B. A., Dobbin, F., & Garrett, G. (Eds.). (2008). *The global diffusion of markets and democracy*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511755941>
- Sirén, S., Doctrinal, L., Van Lancker, W., & Nieuwenhuis, R. (2020). Childcare indicators for the next generation of research. In R. Nieuwenhuis & W. Van Lancker (Eds), *The Palgrave handbook of family policy* (pp. 627-655). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_24
- Smola, K. W., & Sutton, C. D. (2002). Generational differences: Revisiting generational work values for the new millennium. *Journal of Organizational Behavior*, 23(4), 363-382. <https://doi.org/10.1002/job.147>
- Smolik, J. (2014). Youth and the cult of youth? *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja*, 1(5), 203-212. <https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/d24e2361-45b3-412c-8c7f-44935ebbf9b7/content>
- Spitzmueller, C., Zhang, J., Thomas, C. L., Wang, Z., Fisher, G. G., Matthews, R. A., & Strathearn, L. (2018). Identifying job characteristics related to employed women's breastfeeding behaviors. *Journal of Occupational Health Psychology*, 23(4), 457-470. <https://doi.org/10.1037/ocp0000119>

- Stanley, S. M., Whitton, S. W., & Markman, H. J. (2004). Maybe I do: Interpersonal commitment and premarital or nonmarital cohabitation. *Journal of Family Issues*, 25(4), 496–519. <https://doi.org/10.1177/0192513X03257797>
- Stanojević, D. (2018). *Novo očinstvo u Srbiji – Sociološka studija o praksama i identitetima očeva*. Čigoja – Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta. <https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/03/Dragan-Stanojevic-Novo-ocinstvo1.pdf>
- Stašová, L. (2020). Media in the lives of contemporary families. In B. Kraus, L. Stašová & I. Junová (Eds.), *Contemporary family lifestyles in Central and Western Europe: Selected cases* (pp. 87-109). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-48299-2_5
- Stein A. (2005). Make room for daddy: Anxious masculinity and emergent homophobias in neopatriarchal politics. *Gender Sociology*, 19(5), 601–620. <http://www.jstor.org/stable/27640831>
- Steiner, G. Y. (1981). *The futility of family policy*. Brookings Institution.
- Steurer, L. M. (2017). Maternity leave length and workplace policies impact on the sustainment of breastfeeding: Global perspectives. *Public Health Nursing*, 34(3), 286–294. <https://doi.org/10.1111/phn.12321>
- Stjepanović-Zaharijevski, D., & Gavrilović, D. (2009). Identiteti i porodične vrednosne orijentacije na Balkanu. *Sociologija*, 52(1), 23-40. <http://doi.org/10.2298/SOC1001023S>
- Stojanović, B., Ivković, A., & Kaličanin, B. (2024). *Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji – 2024*. Krovna organizacija mladih Srbije. https://koms.rs/wp-content/uploads/2024/08/Alternativni_izvestaj_2024.pdf
- Straver, C. J. (1981). Unmarried couples: Different from marriage? *Alternative Lifestyles*, 4(1), 43-74.
- Sussman, M. B. (1971). Family systems in the 1970's: Analysis, policies, and programs. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 396(1). 40-56. <https://doi.org/10.1177/000271627139600105>
- Tanner, L. R., Haddock, S. A., Zimmerman, T. S., & Lund, L. K. (2003). Images of couples and families in Disney feature-length animated films. *The American Journal of Family Therapy*, 31(5), 355-373. <https://doi.org/10.1080/01926180390223987>
- Taylor, P., Passel, G., Wang, W., & Velasco, G. (2011). For Millennials, parenthood trumps marriage. *Pew Research Center* <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/3/2011/03/millennials-marriage.pdf>
- Thevenon, O., & Gauthier, A. H. (2011). Family policies in developed countries: A “fertility-booster” with side-effects. *Community, Work and Family*, 14(2). 197–216. <https://doi.org/10.1080/13668803.2011.571400>
- Thompson, W. (1929). Population. *American Journal of Sociology*, 34(6), 959-975.
- Timonen, V., & Doyle, M. (2013). Life-long singlehood: Intersections of the past and the present. *Ageing and Society*, 34(10), 1749-1770. <https://doi.org/10.1017/S0144686X13000500>
- Tomanović, S. (2010). *Odrastanje u Beogradu. Oblikovanje socijalnih biografija mladih u porodicama dva društvena sloja*. Čigoja – Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta. <https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/04/Smiljka-Tomanovic-Odrastanje-u-Beogradu.pdf>

- Tomanović, S. (2021). *Na svom putu. Longitudinalno kvalitativno istraživanje socijalnih biografija mladih*. Čigoja – Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta. <https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2021/06/Smiljka-Tomanovic-Na-svom-putu-Tabak.pdf>
- Tomanović, S., & Stanojević, D. (2024). *Sociologija porodičnog života*. Čigoja – Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta. <https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2024/10/Tomanovic-Stanojevic-Sociologija-porodicnog-zivota-NBS-1.pdf>
- Tomanović, S., Ljubičić, M., & Stanojević, D. (2014). *Jednoroditeljske porodice u Srbiji*. Čigoja – Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta. <https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/04/Smiljka-Tomanovic-Milana-Ljubicic-Dragan-Stanojevic-Jednoroditeljske-porodice-studija-libre.pdf>
- Tomanović, S., Stanojević, D., & Ljubičić, M. (2016). *Postajanje roditeljem u Srbiji: sociološko istraživanje tranzicije u roditeljstvo*. Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu. <https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/04/Smiljka-Tomanovic-Milana-Ljubicic-Dragan-Stanojevic-Postajanje-roditeljem.pdf>
- Tomanović, S., Stanojević, D., Jarić, I., Mojić, D., Dragišić Labaš, S., Ljubičić, M., & Živadinović, I. (2012). *Mladi – naša sadašnjost: Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. Beograd: Čigoja – Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta. <https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/04/Smiljka-Tomanovic-et-al-Mladi-nasa-sadašnjost.pdf>
- Tonelli, S. (2023). What curbs social investment? The effect of foreign electoral outcomes on childcare expenditure levels. *Journal of Social Policy*, 52(4), 761-781. <https://doi.org/10.1017/S0047279421000908>
- Trifiletti, R. (1999). Southern European welfare regimes and the worsening position of women. *Journal of European Social Policy*, 9(1), 49-64. <https://doi.org/10.1177/095892879900900103>
- Tronto, J. (2017). There is an alternative: Homines curans and the limits of neoliberalism. *International Journal of Care and Caring*, 1(1), 27-43. <https://doi.org/10.1332/239788217x14866281687583>
- UN. (2022). *Poverty deepens for women and girls, according to latest projections*. <https://data.unwomen.org/features/poverty-deepens-women-and-girls-according-to-latest-projections>
- UNDP. (2024). *The missing piece: Valuing women's unrecognized contribution to the economy*. <https://www.undp.org/latin-america/blog/missing-piece-valuing-womens-unrecognized-contribution-economy>
- UNICEF. (2007). *Child poverty in perspective: An overview of child well-being in rich countries*. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED595708.pdf>
- UNICEF. (2019a). *The state of the world's children 2019. Children, food and nutrition: Growing well in a changing world*. <https://www.unicef.org/media/106506/file/The-State-of-the-World%E2%80%99s-Children-2019.pdf>
- UNICEF. (2019b). *Paid parental leave and family friendly policies: An evidence brief*. <https://www.unicef.org/media/95086/file/UNICEF-Parental-Leave-Family-Friendly-Policies-2019.pdf>

- UNICEF. (2019c). *Childcare and working families: New opportunity or missing link? An evidence brief*. <https://www.unicef.org/sites/default/files/2019-07/UNICEF-Childcare%20-Family-Friendly-Policies-2019.pdf>
- UNICEF. (2019d). *The role of child benefits in enabling family-friendly policies to achieve the triple bottom line: An evidence brief*. <https://www.unicef.org/media/95081/file/UNICEF-Child-Benefits-Family-Friendly-Policies-2019.pdf>
- UNICEF. (2019e). *Linking family-friendly policies to women's economic empowerment: An evidence brief*. <https://www.unicef.org/sites/default/files/2019-07/UNICEF-Gender-Family-Friendly-Policies-2019.pdf>
- UNICEF. (2019f). *Breastfeeding and family-friendly policies: An evidence brief*. <https://www.unicef.org/sites/default/files/2019-07/UNICEF-Breastfeeding-Family-Friendly%20Policies-2019.pdf>
- UNICEF. (2019g). *Business and family-friendly policies: An evidence brief*. <https://www.unicef.org/sites/default/files/2019-07/UNICEF-Business-Family-Friendly-Policies-2019.pdf>
- UNICEF. (2019h). *Family-friendly policies: Redesigning the workplace of the future*. <https://www.unicef.org/media/95051/file/Family-friendly-policies-EN.pdf>
- UNICEF. (2019i). *UNICEF's global social protection programme framework*. <https://www.unicef.org/media/64601/file/Global-social-protection-programme-framework-2019.pdf>
- UNICEF. (2020a). *Family-friendly policies: Handbook for business*. <https://www.unicef.org/mongolia/media/3666/file/Family-friendly%20policies.pdf>
- UNICEF. (2020b). *Family-friendly policies: A global survey of business policy*. <https://www.unicef.org/media/65011/file/UNICEF%20Family-friendly-global-survey-business-policy-2020.pdf>
- UNICEF. (2020). *Universal child benefits: Policy issues and options*. <https://www.unicef.org/media/72916/file/UCB-ODI-UNICEF-Report-2020.pdf>
- UNICEF. (2021). *Mapping social protection intervention pathways to address barriers to girls' education: A visual guide*. <https://www.unicef.org/media/115131/file/Mapping-Social-Protection-Pathways-for-Girls'-Education-FINAL.pdf>
- UNICEF. (2023). *Life free of poverty and inclusive social protection (Goal area 5). Global annual results report*. https://www.unicef.org/media/161386/file/UNICEF_2023_GARR_Goal_Area_5_Chapter.pdf.pdf
- UNICEF. (2024a). *Every child has access to inclusive social protection and lives free from poverty (Goal area 5). Global annual results report 2024*. <https://www.unicef.org/media/173811/file/Global-annual-results-report-GA5-social-protection-2024.pdf>
- UNICEF. (2024b). *How family-friendly policies in the workplace contribute to child, youth and caregiver mental health: An evidence brief*. <https://www.unicef.org/media/163441/file/UNICEF-Mental-Health-Family-Friendly-Policies-2024.pdf>
- UNICEF. (2024c). *The state of the world's children 2024. The future of childhood in a changing world*. <https://www.unicef.org/media/165156/file/SOWC-2024-full-report-EN.pdf>

- UNICEF, WHO, WBG, & UN. (2018). *Levels and trends in child mortality. Report 2018*. <https://www.unicef.org/media/47626/file/UN-IGME-Child-Mortality-Report-2018.pdf>
- UN Women. (2016). *Women's economic empowerment in the changing world of work*. <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/CSW/MSForumCSW61.pdf>
- Van Lancker, W., & Nieuwenhuis, R. (2020). Conclusion: The next decade of family policy research. In R. Nieuwenhuis & W. Van Lancker (Eds.), *The Palgrave handbook of family policy*. (pp. 683-706). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_26
- Vasić, P. (2012). Koliko sociološke i ekonomske teorije mogu objasniti dugotrajni pad fertiliteta u Srbiji? *Демографуја*, 9, 237-256. <https://gery.gef.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/1305/Dem92012-14.-Vasic-P..pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Vivas, E. (2019). Disobedient motherhoods. *IDEES*. <https://revistaidees.cat/en/maternitats-desobedients/>
- Vlada RS & UN Women. (2020). *Ekonomska vrednost neplaćenih poslova staranja u Republici Srbiji*. https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/08/Analiza_monetarne_vrednosti_neplacenog_rada_UN_Women_SRB.pdf
- Von Gleichen, R. D., & Seeleib-Kaiser, M. (2018). Family policies and the weakening of the male breadwinner model. In S. Shaver (Ed.), *Handbook of gender and social policy* (pp. 153-178). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781785367168.00015>
- Vuković, D., & Babović, M. (2022). *U lavirintu siromaštva i socijalne isključenosti: socijalna politika i država blagostanja u Srbiji*. Dosije studio, SeCons. <https://secons.net/wp-content/uploads/2023/02/Vukovic-i-Babovic-U-lavirintu-siromastva-i-isključenosti.pdf>
- Waggaman, M. T. (1924). "Family-wage" system in Germany and certain other European countries. *Monthly Labor Review*, 18(1), 20-29. <http://www.jstor.org/stable/41828806>
- Walby, S. (2009). *Globalization and inequalities: Complexity and contested Modernities*. SAGE. <https://doi.org/10.4135/9781446269145>
- Walby, S. (2020). Varieties of gender regimes. *Social Politics*, 27(3), 414-431. <https://doi.org/10.1093/sp/jxaa018>
- Walby, S. (2023). Authoritarianism, violence, and varieties of gender regimes: Violence as an institutional domain. *Women's Studies International Forum*, 98, 102677. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2023.102677>
- Waldegrave, C., King, P., Maniapoto, M., Tamasese, T. K., Parsons, T. L., & Sullivan, G. (2016). Relational resilience in Maori, Pacific, & European sole parent families: From theory and research to social policy. *Family Process*, 55(4), 673-688. <https://doi.org/10.1111/famp.12219>
- Walker, L. J., & Hennig, K. H. (1997). Parent/child relationships in single-parent families. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 29(1), 63-75. <https://doi.org/10.1037/0008-400x.29.1.63>

- Walsh, F. (1996). The concept of family resilience: Crisis and challenge. *Family Process*, 35(3), 261–281. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1996.00261.x>
- Walsh, F. (2002). A family resilience framework: Innovative practice applications. *Family Relations*, 51(2), 130–137. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2002.00130.x>
- Walsh, F. (2003). Family resilience: A framework for clinical practice. *Family Process*, 42(1), 1–18. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2003.00001.x>
- Walsh, F. (2016). *Strengthening family resilience* (3rd ed.). Guilford Press.
- Walsh, F. (2021). Family resilience: A dynamic systemic framework. In M. Ungar (Ed.), *Multisystemic resilience: Adaptation and transformation in contexts of change* (pp. 255–270). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190095888.003.0015>
- Way, M. M. (2018). Family economics and public policy, 1800s–present. In *Palgrave Macmillan US eBooks*. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-43963-5>
- Wennemo, I. (1992). The development of family policy: A comparison of family benefits and tax reductions for families in 18 OECD countries. *Acta Sociologica*, 35(3), 201–217. <https://doi.org/10.1177/000169939203500303>
- White, L. A. (2020). Do international organizations influence domestic policy outcomes in OECD countries? In R. Nieuwenhuis & W. N. Lancker (Eds.), *The Palgrave handbook of family policy* (pp. 69–86). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_4
- Wiedokal, M. (2019, August 1). The ten key economic trends of the 21st century (so far). *International Strategic Analysis*. [https://www.isa-world.com/news/?tx_ttnews\[backPid\]=1&tx_ttnews\[tt_news\]=479&cHash=8f222066d4c81fecfb27e5fc0e82c9fd](https://www.isa-world.com/news/?tx_ttnews[backPid]=1&tx_ttnews[tt_news]=479&cHash=8f222066d4c81fecfb27e5fc0e82c9fd)
- Wilkins, E. (2019). *Low fertility: A review of the determinants*. UNFPA. https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/FINAL_Determinants_of_low_fertility.pdf
- Williams, F. (2021). *Social policy: A critical and intersectional analysis*. Polity Press. <https://doi.org/10.1111/gwao.12889>
- Williams, J. C. (2004). Hitting the maternal wall-before they reach a “glass ceiling” in their careers, women faculty may hit a “maternal wall”. *Academe Bulletin of the American Association of University Professors*, 90, 16–20. https://repository.uclawsf.edu/faculty_scholarship/1202
- Williams, J. C. (2005). The glass ceiling and the maternal wall in academia. *New Directions for Higher Education*, 130, 91–105. <https://doi.org/10.1002/he.181>
- Williams, J., & Westfall, E. (2006). Deconstructing the maternal wall: Strategies for vindicating the civil rights of “carers” in the workplace. *Duke Journal of Gender Law & Policy*, 13(1), 31–54. https://repository.uchastings.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1792&context=faculty_scholarship
- Willoughby, B. (2020). *The millennial marriage*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429292217>
- Wilson, B. D. M., & Bouton, L. J. A. (2024). *LGBTQ Parenting in the US*. UCLA. <https://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/LGBTQ-Parenting-Jul-2024.pdf>

- Wisensale, S. K. (2000). Family policy at the end of the 20th century. In J. M. Mercier, S. B. Garasky & M. C. Shelley (Eds), *Redefining family policy: Implications for the 21st century* (pp. 3-20). Iowa State University Press. <https://doi.org/10.1002/9780470290156.ch1>
- Wojnicka, K. (2021). Men and masculinities in times of crisis: Between care and protection. *Norma: International Journal for Masculinity Studies*, 16(1), 1-5. <https://doi.org/10.1080/18902138.2021.1885860>
- Wojnicka, K., & De Boise, S. (2025). Caring masculinities: Rethinking the concept. *Men and Masculinities*, 28(4), 339-358. <https://doi.org/10.1177/1097184X251327673>
- Wollny, I., Apps, J., & Henricson, C. (2010). *Can government measure family well-being? A literature review*. Family and Parenting Institute. <https://www.familyandchildcaretrust.org/sites/default/files/Resource%20Library/Can%20Government%20measure%20Family%20Wellbeing%20%282010%29.pdf>
- Wolniewicz-Slomka, K. (2019). Design and implementation of family policy on a local level: Example of two cities. *Social Policy Issues*, 45(2), 105-122. <https://doi.org/10.31971/16401808.45.2.2019.7>
- World Bank. (2022). *Fertility rate, total (births per women)*. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN>
- WHO & UNICEF. (2003). *Global strategy for infant and young child feeding*. <https://www.who.int/publications/i/item/9241562218>
- Worts, D., Sacker, A., McMunn, A., & McDonough, P. (2013). Individualization, opportunity and jeopardy in American women's work and family lives: A multi-state sequence analysis. *Advances in Life Course Research*, 18(4), 296-318. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2013.09.003>
- Xia, L. (2025). Family and wellbeing. The emerging importance of family wellbeing studies for social policies and services. In M. Briguglio, N. V. Czap & K. Laffan (Eds.), *Wellbeing and policy: Evidence for action* (pp. 38- 45). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003382447-6>
- Young, M., & Willmott, P. (1973). *The symmetrical family*. Pantheon Books. <https://doi.org/10.4324/9781003439196>
- Yu, X., Miao, C., Leung, C., & Salmon, C. T. (2017). Role conflict and ambivalence in the aged-parent-adult-child relationship. *International Journal of Crowd Science*, 1(2), 161-170. <https://doi.org/10.1108/IJCS-08-2017-0012>
- Zagel, H., & Lohmann, H. (2020). Conceptual approaches in comparative family policy. In R. Nieuwenhuis & W. N. Lancker (Eds.), *The Palgrave handbook of family policy* (pp. 119-140). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_6
- Zagel, H., & Lohmann, H. (2021). Conceptualising state-market-family relationships in comparative research: A conceptual goodness view on defamilization. *Journal of Social Policy*, 50(4), 852-870. <https://doi.org/10.1017/S0047279420000549>
- Zaidi, B., & Morgan, S. P. (2017). The second Demographic Transition Theory: A review and appraisal. *Annual Review of Sociology*, 43(1), 473-492. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-060116-053442>
- Zhang, Y. (2020). Are empty-nest elders unhappy? Re-examining Chinese empty-nest elders' subjective well-being considering social changes. *Frontiers in Psychology*, 11, 885. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00885>

- Zhang, Z., & Li, C. (2022). Adolescent rebellion: Causes and guiding strategies. *Science Insights*, 40(4), 485-487. <https://doi.org/10.15354/si.22.re050>
- Židová, M., & Bielčíková, K. (2022). Family and media in the 21st century. *GRANT Journal*, 11(1), 77-80.
<https://www.researchgate.net/publication/369327768> Family and media in the 21st century
- Zimmerman, S. (1988). *Understanding family policy: Theoretical approaches*. SAGE.
- Zimmerman, S. (1992). *Family policies and family well-being*. SAGE.
<https://doi.org/10.4135/9781483326054>

Elektronski izvori

COFACE Families Europe. The European Observatory on Family Policy:

<https://coface-eu.org/about-the-european-observatory-on-family-policy/>

EC. The European Pillar of Social Rights in 20 principles:

https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/european-pillar-social-rights-20-principles_en)

EconoFact. *How do low-income families spend their money?*

<https://econofact.org/how-do-low-income-families-spend-their-money>

EU. *Historical archives of EU institutions:*

https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/historical-archives-eu-institutions_en

EU. *History of the EU:*

https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu_en

EUR-Lex. *Council Directive 2000/78/EC:*

<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/78/oj/eng>

EUR-Lex. *The renewed social agenda:*

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legissum:em0010>

Eurofound. *Social Action Programme:*

<https://web.archive.org/web/20250620203509/https://www.eurofound.europa.eu/en/european-industrial-relations-dictionary/social-action-programme>

European Microfinance Network. *The Social Investment Package:*

https://www.findevgateway.org/sites/default/files/publications/files/the_social_investment_package.pdf

European Parliament. *Charter of Fundamental Rights of the EU 2000/C 364/0:*

https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

European Parliament. *Lisbon European Council 23 and 24 March 2000 – Presidency conclusions:*

https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm

FamilyWise. *The family wellbeing index:*

<https://familywiseservices.org/family-wellbeing-index/>

Federal Institute for Population Research. *On the current status of European family sociology:*

<https://www.bib.bund.de/EN/News/2021/2021-07-02-On-the-current-status-of-European-family-sociology.html>

Human Development Reports. *Gender Development Index (GDI):*

<https://hdr.undp.org/gender-development-index#/indicies/GDI>

Human Rights Campaign. *Marriage equality around the world:*

<https://www.hrc.org/resources/marriage-equality-around-the-world#:~:text=Current State of America and Uruguay>

ILO:

<https://www.ilo.org>

- ILO. C003 - *Maternity Protection Convention, 1919 (No. 3)*:
https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312148
- ILO. C103 - *Maternity Protection Convention (Revised), 1952 (No. 103)*:
https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312248:NO
- ILO. C156 - *Workers with Family Responsibilities Convention, 1981 (No. 156)*:
https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C156
- ILO. C183 - *Maternity Protection Convention, 2000 (No. 183)*:
https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C183
- ILO. C189 - *Domestic Workers Convention, 2011 (No. 189)*:
https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::p12100_ILO_CODE:C189
- ILO. *Member states*:
<https://www.ilo.org/about-ilo/ilo-member-states>
- ILO. R201 - *Domestic Workers Recommendation, 2011 (No. 201)*:
https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB%3A12100%3A%3A%3A_NO%3A12100%3AP12100_ILO_CODE%3AR201%3ANO
- ILO. *Ratifications of C189 - Domestic Workers Convention, 2011 (No. 189)*:
https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:11300:0::NO::P11300_INSTRUMENT_ID:2551460
- ILO. R202 - *Social Protection Floors Recommendation, 2012 (No. 202)*:
https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:3065524
- ILO. R204 - *Transition from the Informal to the Formal Economy Recommendation, 2015 (No. 204)*:
https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R204
- ILO. *Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952 (No. 102)*:
<https://www.ilo.org/publications/social-security-minimum-standards-convention-1952-no-102-0>
- McCrimble. *The generations defined*:
<https://mccrimble.com.au/article/topic/demographics/the-generations-defined/>
- OECD. *Directorate for Employment, Labour and Social Affairs*:
<https://www.oecd.org/en/about/directorates/directorate-for-employment-labour-and-social-affairs.html>
- OECD. *Education at a glance 2024 - OECD indicators*:
https://www.oecd.org/en/publications/education-at-a-glance-2024_c00cad36-en.html
- OECD. *Inflation and cost of living*:
<https://www.oecd.org/en/topics/inflation-and-cost-of-living.html>
- OECD. *Members and partners*:
<https://www.oecd.org/en/about/members-partners.html>

OECD. *OECD Family Database*:

<https://www.oecd.org/en/data/datasets/oecd-family-database.html>

OECD. *OECD history*:

<https://www.oecd.org/en/about/history.html>

OECD. *Social Expenditure Database (SOCX)*:

<https://www.oecd.org/en/data/datasets/social-expenditure-database-socx.html>

OECD Family Database. *Parental leave systems*:

https://webfs.oecd.org/Els-com/Family_Database/PF2_1_Parental_leave_systems.pdf

Office of the High Commissioner for Human Rights. *Committee on the Rights of the Child*:

<https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc>

UN. *The UN System*:

<https://www.un.org/en/about-us/un-system>

UN. *The UN system – Chart*:

https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/un_system_chart.pdf

UNICEF:

<https://www.unicef.org/>

UNICEF. *Convention on the Rights of the Child*:

<https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text>

UNICEF. *Publications*:

<https://www.unicef.org/reports#collections>

UN Women:

<https://www.unwomen.org/en>

UN Women. *Redistribute unpaid work*:

<https://www.unwomen.org/en/news/in-focus/csw61/redistribute-unpaid-work>

US Social Security Administration. *Social Security Act of 1935*:

https://www.ssa.gov/history/pdf/Downey_PDFs/Social_Security_Act_of_1935_Vol_1.pdf

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET NOVI SAD
21000 Novi Sad
Dr. Zorana Đinđića 2
www.ff.uns.ac.rs

elektronsko izdanje
<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2025/978-86-6065-957-8>

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

316.356.2

БИЛИНОВИЋ Рајачић, Ана, 1983-

Savremene porodice i porodične politike [Elektronski izvor] / Ana Bilinović
Rajačić, Jovana Čikić. - Novi Sad : Filozofski fakultet, 2025

Način pristupa (URL): <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2025/978-86-6065-957-8>. - Opis zasnovan na stanju na dan 15.12.2025. - Nasl. sa naslovnog ekrana. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija.

ISBN 978-86-6065-957-8

1. Чикић, Јована, 1978-
а) Породица - 21. в. б) Политика породице

COBISS.SR-ID 182500617
